

ความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวัตตา ของภาสะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา ของภาสะ

โดย
นายจิริกิตต์ สนิทปัญญาวุธ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

THE FEMININITY OF FEMALE CHARACTERS IN SVAPNAVASAVADATTA OF BHASA

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)

Department of Oriental Languages

Silpakorn University

Academic Year 2022

Copyright of Silpakorn University

60116202 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : สวัปนนะवासวทตฺตา, ภาสกะ, วรณคดีสันสกฤต, วาสวทตฺตา

นาย จิรจิตต์ สนิทปัญญาโร: ความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวัปนนะ
वासवทตฺตา ของภาสกะ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่น
น้อย

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์คือ 1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและองค์ประกอบของบท
ละครเรื่อง สวัปนนะवासวทตฺตาของภาสกะ 2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะ บทบาท และองค์ประกอบ
ความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวัปนนะवासวทตฺตาของภาสกะ โดยใช้ต้นฉบับจาก
หนังสือ Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts ฉบับของ S. Rangachar แล้วทำการศึกษาใน
ด้านเนื้อหา คุณค่าทางวรรณศิลป์ ความเป็นสตรีอินเดียยุคโบราณ แล้วอภิปรายและสรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่าบทละครเรื่องสวัปนนะवासวทตฺตาของภาสกะเป็นบทละครที่สมบูรณ์และ
จัดเป็นบทละครที่สำคัญที่สุดในบรรดาบทละครของภาสกะที่ค้นพบทั้งหมด 13 เรื่อง ซึ่งบทละครเรื่องนี้
เป็นเรื่องความรักที่พลัดพรากด้วยเหตุการณ์เมืองระหว่างท้าวอุทยันกับवासवทตฺตา บทละครเรื่องนี้
นำเสนอตัวละครหญิงให้มีบทบาทหลากหลายแบบตามอุดมคติของผู้หญิงที่ดีตามฉบับสังคมอินเดีย
โบราณ ซึ่งสังคมอินเดียในอดีตนั้นไม่มีกฎหมายกำหนดให้สตรีเพศถูกต้อยคุณค่าให้อยู่ต่ำกว่าบุรุษ ในบท
ละครนำเสนอบทบาทของสตรีที่มีความเข้มแข็ง เสียสละความสุขของตนเพื่อสามีผู้เป็นที่รัก และยินดี
ร่วมใจทำตามแผนการที่อำมาตย์คนสนิทวางไว้เพื่อการค้าเงินบ้านเมืองและราชบัลลังก์ให้ผาสุก บท
ละครเรื่องนี้จึงช่วยส่งเสริมคุณค่าของสตรีและให้ข้อคิดที่ดีแก่สตรีทุกคน

60116202 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : Svapnavasavadatta, Bhasa, Sanskrit literature, Vasavadatta

MR. Jirakit SANITPANYAWUTO : The Femininity of Female Characters in Svapnavasavadatta of Bhasa Thesis advisor : Assistant Professor Chainarong Klinoi, Ph.D.

The aims of this thesis are as follows: 1. to analyze the content and rhetoric of Svapnavasavadatta by Bhasa 2. to analyze women's roles and social reflections in Svapnavasavadatta by Bhasa. The text used in the study is Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts by S. Rangachar. The thesis procedures started by searching data related to Svapnavasavadatta, analysis of Svapnavasavadatta content regarding the writing system, literary values, women's roles, social reflections, discussion, and conclusion.

The results revealed that Svapnavasavadatta by Bhasa is a perfect play and categorized as one of the most significant plays of the Trivandrum series of Bhasa. This play is about the separated love of Udayana and Vasavadatta. The play also represents female characters in various roles according to the ideal of a good woman in ancient Indian society. In the past, Indian society had no rules for women to be inferior to men. The play represents the role of a strong woman sacrificing her happiness for her beloved husband and was willing to join the plan by the king's counselor in order to protect the country and the throne. This play enhances women's values and gives all women good morals.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสะดวกจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งกรุณาตรวจบทละครเรื่องสวप्นะวาสวัตตาอย่างละเอียด และกรุณาชี้แนะแนวทางการศึกษาอย่างเต็มที่ ทั้งยังเป็นอาจารย์ที่คอยติดตามถามไถ่และให้กำลังใจศิษย์คนนี้ อยู่เสมอในการก้าวข้ามความทุกข์ใจในช่วงสถานการณ์ที่ยากลำบากตลอดระยะเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์ ผลสำเร็จในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จึงเปรียบเสมือนกับการเดินทางครั้งสำคัญของศิษย์ที่จะก้าวเดินต่อไปในอนาคตอย่างมั่นคง

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้เป็นต้นแบบครูในการศึกษา ภาษาสันสกฤตของข้าพเจ้าและประสาทความรู้ต่าง ๆ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ผู้ที่คอยเป็นกำลังใจและถามไถ่ถึงข้าพเจ้าว่าสบายดีหรือไม่ทุกครั้งที่ได้พบกัน ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส ผู้ที่คอยให้กำลังใจข้าพเจ้าเสมอทุกครั้งที่ข้าพเจ้าต้องรายงาน ความก้าวหน้าการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาพร พลาลัยเล็กซึ่งเป็น กรรมการภายนอกที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ ตลอดจนตรวจแก้ความถูกต้องของ วิทยานิพนธ์เล่มนี้ และที่สำคัญท่านยังเป็นผู้ที่นำพาศิษย์คนนี้เข้าสู่โลกของภาษาสันสกฤตตั้งแต่ครั้งที่ ข้าพเจ้าเป็นนักศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ขอบคุณพี่มอส จตุภูมิ แสนคำ พี่เพลง สุปรีชญา และพี่รุ่ง ประดับรุ่ง เพื่อนสนิทร่วมชั้นปีที่ คอยให้คำแนะนำและความช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์อย่างเต็มที่ คอยให้กำลังใจและดูแล สุขภาพจิตใจของข้าพเจ้ามากมายตลอดเส้นทางสายนี้ และในภาคต้นของการศึกษาผู้ศึกษาได้รับทุนคิดา อาศรม จากสมาคมคิตาอาศรมแห่งประเทศไทย จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณครอบครัวที่คอยเป็นกำลังใจที่ดีที่สุดแม้ในวันที่ข้าพเจ้าหมดกำลังใจและความ เชื่อมั่นในตัวเองไปสิ้น ความรักและความเข้าใจของทุกคนในครอบครัวช่วยประคับประคองให้ข้าพเจ้า ก้าวเดินไปสู่เป้าหมาย แม้ว่าข้าพเจ้าจะใช้เวลาเดินทางนานกว่าคนอื่น ข้าพเจ้าก็ขอขอบคุณที่เข้าใจ ข้าพเจ้าเสมอมา และท้ายที่สุดขอขอบคุณศิลปินคนโปรดนั่นคือบียอนเซ่ที่สร้างสรรค์ผลงานเพลงอัลบั้ม Renaissance เยียวยาจิตใจของข้าพเจ้าให้มีแรงฝ่าฟันอุปสรรคทั้งหลายแล้วมองหาความสุขไม่ไกลได้ จากสิ่งรอบตัว

นาย จิรกิตต์ สนิทปัญญาวุธ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1	1
บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	6
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	6
1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
1.5 ขั้นตอนการศึกษา.....	7
1.6 วิธีการศึกษา.....	7
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
บทที่ 2	9
การปริทัศน์เรื่องสวัปนะวาสวัตตาและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 ความเป็นมาของวรรณคดีสันสกฤต	9
2.2 ลักษณะของบทละครสันสกฤต.....	11
2.2.1 ละครรูปกะ.....	13
2.2.2 ละครอุปรูปกะ.....	16
2.3 ภาษาในบทละครสันสกฤต.....	18
2.4 การค้นพบภาษา.....	20

2.5 ประวัติภัสระ	21
2.5.1 ภัสระกับกาลิทาส.....	23
2.5.2 คำเชิดชูภัสระจากกวีคนอื่น ๆ	24
2.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	25
บทที่ 3	29
การวิเคราะห์เนื้อหาและวรรณศิลป์ในกับสวัปนะवासวทัตตา	29
3.1 การวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา	29
3.1.1 โครงเรื่อง	34
3.1.1.1 การเปิดเรื่อง.....	35
3.1.1.2 การดำเนินเรื่อง	42
3.1.1.3 จุดวิกฤตของเรื่อง	44
3.1.1.4 จุดสูงสุดของเรื่อง.....	49
3.1.1.5 จุดคลี่คลายของเรื่อง.....	51
3.1.1.6 การปิดเรื่อง.....	52
3.1.2 สารัตถะหรือแก่นเรื่อง.....	53
3.1.2.1 ตัวละคร	54
3.1.2.2 ฉาก.....	73
3.1.2.3 บทสนทนา	78
3.1.3 กลวิธีการนำเสนอ	79
3.2 การวิเคราะห์ในด้านวรรณศิลป์	82
3.2.1 รสในวรรณคดีสันสกฤต	82
3.2.2 รสที่ปรากฏในสวัปนะवासวทัตตา	82
3.2.2.1 ศฤงคารรส	82
3.2.2.2 ทาสยรส.....	85

3.2.2.3	กรณารส.....	88
3.2.2.4	วีรรส.....	90
บทที่ 4	92
การวิเคราะห์ภาพสะท้อนความเป็นสตรีในสังคม.....		92
4.1	สตรีในสังคมอินเดีย.....	92
4.2	สตรีตามทัศนคติของภาสะ.....	95
4.2.2	สถานภาพของสตรี.....	97
4.2.2.1	สตรีผู้มีเชื้อกษัตริย์.....	97
4.2.2.2	สตรีผู้รับใช้.....	99
4.2.2.3	สตรีผู้เป็นนักบวช.....	102
4.2.3	บทบาทของสตรี.....	103
4.2.3.1	สตรีกับครอบครัว.....	104
4.2.3.2	สตรีกับสังคม.....	107
4.2.3.3	สตรีกับการเมือง.....	109
บทที่ 5	113
สรุปและข้อเสนอแนะ.....		113
5.1	สรุปผลการศึกษา.....	113
5.2	ข้อเสนอแนะ.....	115
รายการอ้างอิง.....		117
ภาคผนวก.....		120
บทปริวรรตและแปลบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตา.....		120
องค์ที่ 1	ประณมองค์.....	120
องค์ที่ 2	ทวิตียองค์.....	140
องค์ที่ 3	ตฤตียองค์.....	146

องค์ที่ 4 จตุรตองค์.....	151
องค์ที่ 5 ปัญจองค์.....	172
องค์ที่ 6 ฉัฏฐองค์	188
ประวัติผู้เขียน.....	208

สามารถจำแนกประเภทของวรรณคดีสันสกฤตแบบกว้าง ๆ ได้ 4 ประเภท ได้แก่ อาคม ศาสตร์
 อติหาสะ และกาวยะ

ในยุคแรกของวรรณคดีสันสกฤตหรือยุควรรณคดีพระเวทนั้น ชาวอินเดียมองความเชื่อว่าเป็นเนื้อหา
 หรือความรู้ต่าง ๆ เกิดจากเทพเจ้าบันดาลให้เหล่าฤๅษีได้ยิน และเทพเจ้าประทานให้ฤๅษีนำมาเผยแพร่
 แก่มวลมนุษยชน เนื้อหาของวรรณคดีจึงมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา มุ่งเน้นไปที่การ
 สรรเสริญเทพเจ้าเป็นส่วนใหญ่ นักวรรณคดีสันสกฤตจึงเรียกวรรณคดีประเภทนี้ว่า “อาคม” เมื่อเชื่อ
 ว่าคัมภีร์ทางศาสนาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงและแก้ไขได้ จึงก่อให้เกิดวรรณคดีประเภท “ศาสตร์”
 เพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาความรู้ในด้านต่าง ๆ ในคัมภีร์พระเวทได้อย่างลึกซึ้ง และมักเป็นเรื่องทาง
 วิชาการที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ทั้งเรื่องความรู้ด้านกฎเกณฑ์ทางภาษาและไวยากรณ์ โหราศาสตร์
 ดวงดาว พิธีกรรม การแพทย์ เป็นต้น "อติหาสะ" คืองานเขียนที่มีเนื้อหาอิงเกร็ดประวัติศาสตร์
 นอกจากนี้ยังแต่งขึ้นเพื่อสวดตีวีรบุรุษ และ "กาวยะ" คืองานเขียนที่มีวรรณศิลป์ มุ่งสร้างอารมณ์
 สุนทรียะ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์ โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ การจำแนกวรรณคดี
 เป็น 4 ประเภทข้างต้น ทำให้เห็นจุดประสงค์ของวรรณคดีแต่ละประเภทแตกต่างกันไป

คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า ละครสันสกฤตมีกำเนิดศักดิ์สิทธิ์และมีความสัมพันธ์กับพระเวท
 กล่าวคือ พระพรหมเป็นผู้สร้างละครสันสกฤตขึ้นตามคำขอร้องของเทวดาทั้งหลายเพื่อทำให้เกิดความ
 บันเทิงและความเพลิดเพลินขึ้นในโลก พระพรหมได้นำลักษณะสำคัญของพระเวททั้ง 4 มาประกอบ
 กันขึ้นเป็นละครสันสกฤต คือ นำคำพูดคำเจรจามาจากคัมภีร์ฤคเวท การขับร้องจากคัมภีร์สามเวท
 กริยาท่าทางจากคัมภีร์ยชุรเวท และรสจากคัมภีร์อถรรพเวท ละครสันสกฤตที่พระพรหมสร้างขึ้นนี้
 ได้รับยกย่องเป็นพระเวทที่ 5 พระพรหมได้ให้พระวิศ्वกรรม ช่างของเทวดาสร้างโรงละครขึ้น แล้วให้
 ฤๅษีภรตนำการละครนี้ไปฝึกหัดให้ลูกหลานต่อไป ต่อจากสมัยนาฏยศาสตร์เทพสำคัญ ๆ ของฮินดูได้
 เชื่อว่ามีส่วนร่วมในการละครสันสกฤตนี้ด้วย คือพระอิศวร ได้เชื่อว่ามอบท่าเต้นรำตามทิวที่แสดง
 อารมณ์รุนแรงให้ พระนางปารวตีชายาของพระอิศวรได้มอบท่าเต้นรำลาสยะที่อ่อนหวานนุ่มนวลให้
 พระวิษณุได้มอบแบบวิธีแต่งละครสันสกฤต 4 แบบให้

หลักฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่บ่งว่าละครสันสกฤตยังไม่เกิดขึ้นในสมัยพระเวท ไม่มีพระเวทเล่มใด
 เลยที่กล่าวถึงละครสันสกฤต และอถรรพเวทกล่าวถึงแต่คนเต้นรำเท่านั้น

ตามหลักฐานที่ปรากฏ ละครสั้นสกฤตคงมีกำเนิดจากพิธีกรรมต่าง ๆ และหรือจากการแสดง
เนื่องกับศาสนา เช่นจากพิธีมหาพรตและจากการแสดงกัศวะเพื่อบูชาพระกฤษณะ เป็นต้น³

ละครสั้นสกฤตแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ “รูปกะ” ซึ่งเป็นละครชั้นสูงหมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่อง
เป็นเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง เช่น เทพเจ้า หรือ กษัตริย์ ประเภทหนึ่ง กับ “อรูปกะ” ซึ่งเป็นละครชั้น
ต่ำ หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคนธรรมดา อีกประเภทหนึ่ง คำเรื่องของละครแบ่งเป็น 2 ภาค
คือเรื่องใหญ่กับเรื่องย่อย ซึ่งช่วยประกอบให้ดำเนินเรื่องใหญ่แต่ละเรื่องมีการดำเนินเป็น 5 ตอน คือ
ตอนเริ่มเรื่อง ตอนพยายาม ตอนมีความหวัง ตอนทำลายอุปสรรค และตอนสำเร็จ แต่การดำเนินเรื่อง
นั้นจะไม่แสดงสิ่งร้ายกาจ นำหวาดหวั่น เช่น การสาปแช่งและการสงคราม หรือสิ่งอันพึงกระทำเป็น
การภายใน เช่น บทรัก บทนอนและบทอาบน้ำ เป็นอันขาด นอกจากนั้นละครแต่ละเรื่องต้องเริ่มด้วย
คำเบิกโรงซึ่งสูตรธารเป็นผู้กล่าว สรรเสริญเทวดาที่เป็นที่นับถือของผู้แต่ง และในตอนจบจะต้องจบ
ด้วยบทอวยพร และอธิษฐานขอความสุขสวัสดิ์ ละครทุกเรื่องต้องจบลงด้วยความสุข ไม่มีที่จะจบแบบ
เลวร้าย

ละครสั้นสกฤตแบ่งออกเป็นองค์ จำนวนองค์มีตั้งแต่ 1 ถึง 10 องค์ ละครดำเนินไปเป็นฉาก
และองค์ แต่ละฉากแสดงให้รู้โดยการเข้าโรงของตัวละครตัวหนึ่งและการออกมาของตัวละครอีกตัว
หนึ่ง ส่วนการเริ่มองค์ใหม่ มักจะแสดงให้รู้โดยตัวละครออกมาพูดคนเดียว หรือสนทนากันระหว่างตัว
ละคร 2 ตัว เพื่อให้ผู้ชมได้สามารถติดตามเรื่องต่อไปได้

“ภาสกะ” มหาควีนเดียโบราณ เป็นกวีคนสำคัญที่สุดและเก่าแก่ที่สุดคนหนึ่งของโลก แต่เป็น
ที่น่าเสียดายที่เราไม่มีโอกาสทราบเรื่องราวของท่านผู้นี้ได้โดยแน่นอน เพราะกวีสำคัญ ๆ ในภารต
วรรณกรรมมักไม่สนใจที่จะแจ้งประวัติของตนเองเช่นปีเกิด หรือตำบลที่อยู่ไว้ให้ปรากฏ นักศึกษาในทุกวันนี้
ต้องใช้วิธีพิสูจน์ค้นคว้าและสันนิษฐานจากงานประพันธ์ของท่านมหากวีนั้น ๆ เอง และจากงาน
ประพันธ์ของกวีคนสำคัญอื่น ๆ ประกอบด้วย นักปราชญ์หลายคนได้ทำการค้นคว้าหาหลักฐานและ
พิสูจน์ได้แต่เพียงว่ามหากวีศรีภาสกะเกิดก่อนกาลิทาสร์ตนกวีนานพอที่บทประพันธ์ของท่านจะเป็นที่
นิยมยกย่องแล้ว โดยแพร่หลายในสมัยแห่งกาลิทาส แม้แต่ตัวท่านกาลิทาสเองก็ทราบแน่นอนไม่ได้ว่า
เกิดในปีใด⁴

³ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 68.

⁴ ดุษฎีมาลา. (2504). เทวีวาทิตตา รัตนาวลี มาตามบัตเตอร์ฟลาย. พระนคร: ศุภสภา, ก.

บทละครเรื่องสวप्นะवासวตัตตานิ เป็นบทละครที่สมบูรณ์และจัดเป็นบทละครที่สำคัญที่สุดในบรรดาบทละครของภาสะที่ค้นพบทั้งหมด 13 เรื่อง ซึ่งบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตา เป็นเรื่องความรักระหว่างท้าวอุทัยนราชาแห่งวัดสะกั้มเหสีชื่อวาสวตัตตา บทละครของภาสะนี้มีลักษณะกว้างงานของกาลิทาส กวีภาสะมีความสามารถในการให้อารมณ์ตัวละคร และที่น่าสังเกตคือในบทละครของภาสะมีฉากที่แสดงอารมณ์รุนแรงบนเวทีอยู่ด้วย ซึ่งไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในทฤษฎีการละคร

ภาสะประพันธ์เรื่อง สวप्นะवासวตัตตา เป็นนาฏกะ 6 องก์ ดำเนินเรื่องเป็นร้อยแก้ว แต่มีคำร้อยกรองเป็นฉันทหรือโคลกแทรกประดับอยู่เป็นตอน ๆ ไปโดยตลอด คำร้อยกรองเหล่านี้มักมีใจความเป็นคติในแง่ปรัชญา หรือมีความหมายชวนคิดอย่างใดอย่างหนึ่งแฝงอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น ในคำร้อยกรองบทแรก ของเรื่องก็เล่นคำโดยบรรจุนามตัวละครสำคัญลงไว้ทั้งสิ้น ดังนี้

อุทัยนเวนทสุรวรณาวาสวตตาทพเลา พลสย ตวามฯ

ปทมาวติริณปุรณเภา วสนตกเมธา ภูเซา ปาตาม ฯ (1)⁵

จากบทโคลกข้างต้นพบชื่อของตัวละครสำคัญในเรื่องสวप्นะवासวตัตตา นั่นคืออุทัยน (อุทัยน) วาสวตัตตา (อาสวรส) ปทมาวดี (ปทมาลักขมิ) และวสนตกะ (วสันต์) เป็นต้น ว่าถึงส่วนเนื้อเรื่องก็นับว่าประกอบด้วยศีลธรรมอย่างเต็มเปี่ยม ละครตัวเอกทุกตัวทรงไว้ซึ่งคุณธรรมอันสูงยิ่ง เช่น พระนางวาสวตัตตามีความจงรักภักดีต่อพระสวามีอย่างลึกซึ้ง ถึงกับยอมเสียสละความสุขส่วนตนได้หมดสิ้น ฝ่ายพระราชอุทัยนก็มีความซื่อสัตย์ต่อชายาอย่างจริงใจคงความพิศมัยในนางไม่จางจืด แม้เมื่อปรากฏว่านางนั้นหาชีวิตไม่แล้ว ตัวละครทั้งสองนี้สมควรเป็นแบบอย่างแห่งคู่รักที่แท้จริงได้โดยแท้ ส่วนเจ้าหญิงปทมาวดีนั้นเล่าก็เป็นผู้มีใจกุศลปราศจากอคติทั้งปวง ไม่มีการอิจฉาพยาบาท แม้แต่คู่แข่งชั้นของตนเอง

บทละครเรื่องนี้ได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของราชเสขร นักแต่งบทละครคนสำคัญคนหนึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ซึ่งยกย่องบทละครเรื่องนี้ไว้ใน "สุคติมูขวลี" ว่า

⁵ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 1.

“เพลงแห่งคำวิจารณ์ใด ๆ ไม่สามารถที่จะเผาผลาญเรื่อง สวปนะवासวัตตา ของท่านภาสะได้เป็นอันขาด”⁶

“ภาสนาฏกจเกรปิจเฉโกะ กุชิปุเต ปรีกษิตุม ฯ

สวปนะवासวัตตสย ทาทโก’ภูณน ปาวกะ ฯ”⁷

อนึ่งบทละครของภาสะเป็นงานที่รับการยกย่องอย่างสูงสุด แม้กวีเอกและนักแต่งบทละครคนสำคัญที่สุดคือกาลีทาส ยังได้กล่าวยกย่องไว้ในบทละครเรื่องแรกของ “มาลวิกาคนิมิตร์” ว่า “งานประพันธ์ของนักประพันธ์ใหม่เหยียดกาลีทาสไหนเลย จะเป็นที่นิยมยิ่งไปกว่าบทประพันธ์ของมหากวี เช่นท่านภาสะได้”⁸ และพาดะกวีคนสำคัญในราชสำนักของพระเจ้าศรีหรรษะก็กล่าวถึงภาสะในบทนำเรื่อง “หรรษะจริต” เกี่ยวกับการสร้างบทละครของภาสะ ทำให้เห็นว่าบทละครของภาสะมีหลายองค์ หลายฉาก และผู้กำกับเวทีอย่างสุตธรร ซึ่งเป็นที่นิยมแม้จะเป็นช่วงชีวิตของพาดะเอง⁹

“สุตธรรกรตรมไกรนต์ไกรพหุภูมิโกห ฯ

สปลโตกรยโส เลเภ ภโส เทวกุโลริว ฯ”¹⁰

ดังนั้นบทละครเรื่อง สวปนะवासวัตตา ของกวีภาสะจึงเป็นบทละครสันสกฤตที่มีความน่าสนใจต่อการนำมาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับความเป็นสตรีจากตัวละครฝ่ายหญิงซึ่งมีความโดดเด่นมากกว่าตัวละครฝ่ายชาย แม้ว่าในโลกก่อนสมัยใหม่กวีมักจะสร้างบทบาทของตัวละครนำให้เป็นฝ่ายชายอยู่จำนวนมาก หากเรื่องนี้กลับให้ตัวละครฝ่ายหญิงเป็นผู้นำในการดำเนินเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบเพื่อให้อรรถาธิบายตัวละครฝ่ายชายบรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งหวังเอาไว้ บทละครเรื่องนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็น

⁶ ดุษฎี มาลากุล. (2512). สวปนะवासวัตตา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, 13.

⁷ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 9.

⁸ ดุษฎี มาลากุล. (2512). สวปนะवासวัตตา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, 13.

⁹ Ayyar, A. S. P. (1942). *Bhasa (Indian Men of Letters Series)*. Madras: The Madras Law Journal Office, 4.

¹⁰ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 5.

เห็นความสามารถของตัวละครฝ่ายหญิงทั้งด้านความคิด จิตใจ และการร่วมมือในการแก้ไขปัญหาทางรัฐศาสตร์การปกครองส่งเสริมอำนาจให้แก่ตัวละครฝ่ายชายได้สำเร็จผล

จากประเด็นที่กล่าวไว้ข้างต้นยังพบว่าบทละครเรื่องนี้ยังมีรสที่โดดเด่นและผูกอารมณ์ระหว่างตัวละครและผู้ที่ได้อ่านไว้ได้เป็นอย่างดีผ่านทักษะของกวีภาษาผู้ประพันธ์ ซึ่งเป็นความน่าสนใจในการนำมาศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและองค์ประกอบของบทละคร รวมถึงการเข้าใจถึงลักษณะและบทบาทความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา ของภาษาสะมากขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและองค์ประกอบของบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา ของภาษาสะ
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะ บทบาท และองค์ประกอบความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา ของภาษาสะ

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษานี้ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ปริวรรตและแปลบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา เป็นภาษาไทยจากหนังสือ Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts ฉบับของ Rangachar, S (Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 1943) โดยกำหนดขอบเขตในการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและองค์ประกอบของบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา ตามทฤษฎีการละครสันสกฤต จากนั้นทำการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของความเป็นสตรีของตัวละครหญิงเพื่อทำความเข้าใจมุมมองความเป็นสตรีตามทัศนะของกวีให้มากขึ้น

1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การปริวรรตบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตาจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาจะถ่ายถอดตัวอักษรเทวนาครีของชื่อเฉพาะและคำศัพท์ทางวรรณคดีในภาษาสันสกฤตเป็นอักษรไทยตามอักขรวิธีไทย โดยให้ใกล้เคียงกับการออกเสียงเดิมมากที่สุด

2. การแปลบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตาจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาจะแปลด้วยสำนวนเป็นภาษาไทยที่อ่านเข้าใจง่าย หากมีการใช้คำศัพท์ที่คนไทยนิยมใช้กันอยู่แต่เดิม ผู้แปลก็จะใช้ตามนั้น ชื่อเฉพาะและคำศัพท์ทางวรรณคดีในภาษาสันสกฤต หรือคำยืม ผู้แปลจะเขียนเป็นคำอ่านแบบไทย
3. การเรียงลำดับโคลงโดยเรียงตามตำแหน่งในแต่ละองก์ จะใส่ตัวเลขไว้ในเครื่องหมาย ฯ ทำยโคลง เช่น ฯ (1) หมายถึง โคลงลำดับที่ 1 เป็นต้น

1.5 ขั้นตอนการศึกษา

1. สืบค้นและศึกษาเอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัย จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับประเด็นที่ต้องการศึกษา รวมทั้งศึกษาค้นคว้าทฤษฎีที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ
2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
3. ศึกษาที่มาและขอบเขตเนื้อหาของบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตา
4. ปರಿวรรตบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตาจากอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย
5. แปลความหมายบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตาเป็นภาษาไทย
6. ศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตาตามทฤษฎีการละครสันสกฤต
7. ศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมและบทบาทความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตา เพื่อทำความเข้าใจมุมมองความเป็นสตรีตามทัศนะของกวี
8. จัดลำดับข้อมูลและเรียบเรียงผลการศึกษาที่ได้โดยนำเสนอเป็นบท
9. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

1.6 วิธีการศึกษา

การศึกษาวเคราะห์ความเป็นสตรีในบทละคร สวप्นะवासวตัตตาของภาสะ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้ศึกษาใช้ระเบียบการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ซึ่งแสดงผลการศึกษาวิจัยโดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงเนื้อหาและองค์ประกอบในบทละครเรื่อง สวิ่นะवासวทัตตา ของภาสะ ตามทฤษฎีการละครสันสกฤต
2. ทำให้เกิดความเข้าใจพฤติกรรม บทบาทของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวิ่นะवासวทัตตา ของภาสะ อันจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงแนวคิดและทัศนะของกวี

บทที่ 2

การปริทัศน์เรื่องสัปนะวาสวัตตาและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

เพื่อให้งานวิจัยเรื่อง “ความเป็นสตรีของตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สัปนะวาสวัตตาของภาสะ” บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสารและงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นฐานข้อมูลพื้นฐานประกอบการวิจัยตามหัวข้อต่อไปนี้

1. ความเป็นมาของวรรณคดีสันสกฤต
2. ลักษณะของบทละครสันสกฤต
3. ภาษาในบทละครสันสกฤต
4. การค้นพบภาสะ
5. ประวัติภาสะ
6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความเป็นมาของวรรณคดีสันสกฤต

วรรณคดีสันสกฤตเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นตั้งแต่ราว 1500 ปีก่อนคริสต์ศักราชเรื่อยมาจนถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 12 วรรณคดีสันสกฤตยุคแรกเกิดขึ้นในเวลาที่พวกอารยันที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้างสรรค์ อพยพจากเอเชียกลางเข้ามาตั้งหลักปักฐานอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอนุทวีปอินเดีย ขยายดินแดนจากภาคตะวันตกของอนุทวีปบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ไปจดฝั่งตะวันออกบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานนี้ชาวอารยันได้สร้างวรรณคดีที่หลากหลาย ในความหมายกว้างของคำว่าวรรณคดีที่ครอบคลุมงานเขียนทุกประเภท ทั้งที่แต่งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เนื้อหาเริ่มต้นแต่ศาสนา บทสวดวีรบุรุษ ลำนำ บทละคร คำสอน นิทาน นิยาย ตลอดจนศาสตร์และตำราต่าง ๆ¹¹

ยุคสมัยของวรรณคดีสันสกฤตหรือวรรณคดีอินเดียโบราณอาจจะแบ่งสมัยใหญ่ ๆ ได้ 2 สมัย¹² ได้แก่ สมัยพระเวท (Vedic Sanskrit) เริ่มประมาณ 1500 ปี ก่อนคริสต์ศักราช และสิ้นสุดประมาณ 200 ปี ก่อนคริสต์ศักราช วรรณคดีที่เกิดขึ้นในครั้งแรกของสมัยพระเวทมีลักษณะสร้างสรรค์

¹¹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1.

¹² เสาวภา เจริญขวัญ. (2526). *วรรณคดีสันสกฤต*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 1.

และเป็นประเภทร้อยกรอง ส่วนในครึ่งหลังเป็นเรื่องความนึกคิด ด้านศาสนา และเป็นประเภทร้อยแก้ว แต่เนื้อหาโดยส่วนรวมของวรรณคดีสมัยนี้เป็นเรื่องทางศาสนาทั้งสิ้น และภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit) เริ่มขึ้นในเวลาพร้อมสมัยกับวรรณคดีพระเวทช่วงสุดท้าย และสิ้นสุดเมื่อพวกมุสลิมเข้าพิชิตอินเดีย ภายหลัง ค.ศ. 1000 สมัยนี้วัฒนธรรมแบบพราหมณ์ได้แผ่คลุมดินแดนภาคใต้ที่เรียกว่า คาบสมุทระเดคคาน ลักษณะของวรรณคดีสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องทางโลก และมีงานที่โดดเด่นหลายประเภท เช่น มหาकाพย์ กาวยะ ลานา และโดยเฉพาะบทกวีนิพนธ์ประเภทคำสอน บทละคร นิยาย และนิทานต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวในวรรณคดีสันสกฤตมีความหลากหลายมากแสดงให้เห็นพัฒนาการของเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ปรัชญา ความเชื่อ และสภาพสังคมของชาวอินเดียในแต่ละยุคได้สามารถจำแนกประเภทของวรรณคดีสันสกฤตแบบกว้าง ๆ ได้ 4 ประเภท ได้แก่ อาคม ศาสตร์ อิติहाสะ และกาวยะ

ในยุคแรกของวรรณคดีสันสกฤตหรือยุควรรณคดีพระเวทนั้น ชาวอินเดียมีความเชื่อว่าเนื้อหาหรือความรู้ต่าง ๆ เกิดจากเทพเจ้าบันดาลให้เหล่าฤๅษีได้ยิน และเทพเจ้าประทานให้ฤๅษีนำมาเผยแพร่แก่มวลมนุษย์ เนื้อหาของวรรณคดีจึงมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา มุ่งเน้นไปที่การสรรเสริญเทพเจ้าเป็นส่วนใหญ่ นักวรรณคดีสันสกฤตจึงเรียกวรรณคดีประเภทนี้ว่า “อาคม” เมื่อเชื่อว่าคัมภีร์ทางศาสนาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงและแก้ไขได้ จึงก่อให้เกิดวรรณคดีประเภท “ศาสตร์” เพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาความรู้ในด้านต่าง ๆ ในคัมภีร์พระเวทได้อย่างลึกซึ้ง และมักเป็นเรื่องทางวิชาการที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ทั้งเรื่องความรู้ด้านกฎเกณฑ์ทางภาษาและไวยากรณ์ โหราศาสตร์ ดวงดาว พิธีกรรม การแพทย์ เป็นต้น “อิติहाสะ” คืองานเขียนที่มีเนื้อหาอิงเรียดประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังแต่งขึ้นเพื่อสวดตีวีรบุรุษ และ “กาวยะ” คืองานเขียนที่มีวรรณศิลป์ มุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์ โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ การจำแนกวรรณคดีเป็น 4 ประเภทข้างต้น ทำให้เห็นจุดประสงค์ของวรรณคดีแต่ละประเภทแตกต่างกันไป

คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า ละครสันสกฤตมีกำเนิดศักดิ์สิทธิ์และมีความสัมพันธ์กับพระเวท กล่าวคือ พระพรหมเป็นผู้สร้างละครสันสกฤตขึ้นตามคำขอร้องของเทวดาทั้งหลายเพื่อทำให้เกิดความบันเทิงและความเพลิดเพลินขึ้นในโลก พระพรหมได้นำลักษณะสำคัญของพระเวททั้ง 4 มาประกอบกันขึ้นเป็นละครสันสกฤต คือ นำคำพูดคำเจรจามาจากคัมภีร์ฤๅคเวท การขับร้องจากคัมภีร์สามเวท กริยาท่าทางจากคัมภีร์ยชุรเวท และรสจากคัมภีร์อถรรพเวท ละครสันสกฤตที่พระพรหมสร้างขึ้นนี้

ได้รับยกย่องเป็นพระเวทที่ 5 พระพรหมได้ให้พระวิศวกรรมาช่างของเทวดาสร้างโรงละครขึ้น แล้วให้ฤๅษีภรตนำการละครนี้ไปฝึกหัดให้ลูกหลานต่อไป ต่อจากสมัยนาฏยศาสตร์เทพสำคัญ ๆ ของฮินดูได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมในการละครสันสกฤตนี้ด้วย คือพระอิศวร ได้ชื่อว่ามีบทบาทเด่นรำตามทิวาที่แสดงอารมณ์รุนแรงให้ พระนางปารวตีชายาของพระอิศวรได้มีบทบาทเด่นรำลาสยะที่อ่อนหวานนุ่มนวลให้ พระวิษณุได้มีบทบาทวิธีแต่งละครสันสกฤต 4 แบบให้

หลักฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่บ่งว่าละครสันสกฤตยังไม่เกิดขึ้นในสมัยพระเวท ไม่มีพระเวทเล่มใดเลยที่กล่าวถึงละครสันสกฤต และอรรถรพเวทกล่าวถึงแต่คนเต้นรำเท่านั้น

ตามหลักฐานที่ปรากฏ ละครสันสกฤตคงมีกำเนิดจากพิธีกรรมต่าง ๆ และหรือจากการแสดงเนื่องกับศาสนา เช่นจากพิธีมหาพรตและจากการแสดงกัศวะเพื่อบูชาพระกฤษณะ¹³ เป็นต้น

2.2 ลักษณะของบทละครสันสกฤต

วรรณคดีสันสกฤตสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ “ทฤศยะ” (ทฤศย) หมายถึง สิ่งที่เห็น หรือแสดงออกมา มีจุดประสงค์เพื่อการดู และ “ศรวยะ” (ศรวย) หมายถึง สิ่งที่ได้ยินหรือข้อบ่งชี้ มีจุดประสงค์เพื่อการฟัง¹⁴ บทละครจึงจัดอยู่ในประเภทศรวยะ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รุปกะ (รูปก) วรรณกรรมประเภทละครนั้นมีความเก่าแก่ ปรากฏเค้าของวรรณกรรมชนิดนี้มาตั้งแต่บพสนทนาในคัมภีร์ฤคเวท เช่น บพสนทนายาระหว่างสรมาและปนิ ระหว่างยมและยมี ระหว่างปุรุรัสและอรุวสี¹⁵ เป็นต้น โดยยังคงได้รับความนิยมเรื่อยมาผ่านวรรณกรรมมหากาพย์ ปุราณะ วรรณกรรมทั้งในพุทธศาสนา วรรณกรรมของไชนะ¹⁶ เป็นต้น

ตำราการละครสันสกฤต ที่สำคัญได้แก่ “นาฏยศาสตร์” ที่ว่าฤๅษีภรตแตงนาฏยศาสตร์กล่าวถึงทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับละครสันสกฤต เช่น การสร้างโรงละคร ฉาก เครื่องแต่งตัว เครื่องมือต่าง ๆ ที่ต้องใช้พิธีทางศาสนาที่ต้องประกอบทุกครั้งที่ได้แสดง ดนตรี บทรำ ท่าเต้น และรส หรือความรู้สึกสะเทือนใจซึ่งเป็นส่วนสำคัญของละครสันสกฤต

¹³ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 68.

¹⁴ จำลอง สารพัดนึก. (2546). **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**. กรุงเทพฯ: : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 63.

¹⁵ Macdonell, Arthur Anthony. (1900). **A History of Sanskrit Literature**. New York: D. Appleton and Company, 346.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 346.

เนื่องจากนาฏยศาสตร์ของฤๅษีภรต ค่อนข้างสับสนจึงมีผู้พยายามแต่งตำราการละคร สันสกฤตอีกหลายคน¹⁷ เช่น

1. ฌัญชัย แต่งตำรา “ทศรูป” กล่าวเฉพาะเรื่องสำคัญ เช่น เนื้อเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ภาษา ชนิดของละคร และรส เป็นต้น มีความเห็นว่าตำราทศรูปอ่านยาก ต้องอ่านนาฏยศาสตร์ ประกอบด้วยจึงจะเข้าใจได้ดี
2. วิทยานาถ แต่งตำรา “ประตาศปฐทริยยะ”
3. มัมมภูชะ แต่งตำรา “กาวยประกาศ”
4. วิทยาธร แต่งตำรา “เอกาวัลลี”
5. วิศวานาถ แต่งตำรา “สาทิตยทรรปณะ” โดยใช้ ทศรูป และนาฏยศาสตร์ เป็นหลัก

ลักษณะพิเศษของละครสันสกฤต

1. ละครสันสกฤตไม่มีโศกนาฏกรรม (tragedy) มีลักษณะคล้ายสุขนาฏกรรมของละคร ตะวันตก มีบทสนทนาบทเศร้าและต้องจบลงด้วยความสุข ไม่มีการแสดงเรื่องร้ายแรงบนเวที เช่น ไม่มีฉากคนตาย ฉากคนถูกสาป คนถูกเนรเทศ เป็นต้น
2. มีการใช้บทกวีที่แสดงอารมณ์สะเทือนใจ (lyric poem) ปนกับร้อยแก้ว ร้อยแก้วจะใช้ในบทสนทนา ภาษาที่ใช้ธรรมดาไม่มีการตกแต่งมากนัก ส่วนบทกวีที่แสดงอารมณ์สะเทือนใจใช้บรรยายภาพ บรรยายตัวละคร หรือแสดงข้อคิดจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องภาษาที่ใช้มักตกแต่งวิจิตรบรรจง
3. ละครสันสกฤตใช้ภาษาสันสกฤตปนกับภาษาปรากฤต ภาษาสันสกฤตใช้สำหรับพระเอก พระเจ้าแผ่นดิน พราหมณ์ ยกเว้นวิหุชกะ (ตัวตลกหรือเรียกเสียงหัวเราะขบขัน) ส่วนภาษาปรากฤตใช้กับผู้หญิงทั้งหมด รวมทั้งนางเอกด้วย และกับคนชั้นต่ำ ซึ่งลักษณะของภาษาปรากฤตที่ใช้มีหลายภาษาด้วยกัน แต่ละภาษามีที่ใช้ต่างกันไป เช่น หญิงที่มีฐานะดี ร้องเพลงเป็นภาษามหาราชภูรี แต่ พูดเป็นภาษาเศรเสนี และผู้ร้ายหรือนักเลงพนนพูดภาษาอาวันตี เป็นต้น¹⁸

¹⁷ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 68.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 69.

ลักษณะทั่วไปของละครสั้นสกฤต

กฎเกณฑ์เคร่งครัดของตำราการละครสั้นสกฤตทำให้นักแต่งบทละครสั้นสกฤต เก่งแต่ผูกเรื่อง การวาดภาพ หรือการสร้างตัวละคร และมักไม่แสดงความสามารถทางการคิดแนวเรื่องแปลกใหม่ มักหยิบยกเรื่องจากประวัติศาสตร์หรือมหากาพย์วีรบุรุษเป็นส่วนใหญ่ และความรักมักถูกนำมาใช้เป็นแก่นเรื่องที่นิยมมากที่สุด

บทละครสั้นสกฤตทุกเรื่องจะเริ่มด้วยบทนำ ซึ่งมักจะเปิดเรื่องด้วยบทสวด หรือบทไหว้ครู (นานที) เป็นการสรรเสริญเทพเจ้าแทนผู้ชม จากนั้นส่วนใหญ่มักจะเป็นบทสนทนาระหว่างนายโรง และตัวละครหนึ่งถึงสองตัว กล่าวถึงบทละครหรือผู้แต่งเพื่อที่จะมอบความบันเทิงแก่ผู้ชม ละครสั้นสกฤตนั้นแบ่งเป็นฉากและองก์ ฉากหนึ่งกำหนดจากการเข้ามาของตัวละครหนึ่ง และการออกไปของตัวละครอีกตัวหนึ่ง ก่อนจะมีการแสดงองก์ใหม่จะมีการแสดงคั่นรายการที่เรียกว่า วิชกมกะ หรือ ปรเวศกะ ซึ่งมักเริ่มด้วยการพูดคนเดียว หรือสนทนาสองคน บทละครจะจบลงด้วยการสวดเพื่อให้เกิดความผาสุกแก่ชนทั้งหลาย โดยอ้อนวอนเทพเจ้าที่นับถือ และให้ตัวละครหลักตัวหนึ่งเป็นผู้กล่าว ส่วนจำนวนองก์ของละครนั้นแตกต่างกันไป ตั้งแต่ 1 องก์จนถึง 10 องก์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของละครนั้นด้วย เช่น ละครประเภทที่เรียกว่า นาฎิกา มี 4 องก์ ขณะที่ ประหสนะ ซึ่งเป็นละคร ตลก มีเพียงองก์เดียวเท่านั้น¹⁹

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 วิศวนาถวีราชได้รจนาคัมภีร์ละครชั้นเล่มหนึ่งนามว่า “สาहितยทรรปณะ” วิศวนาถวีราชจำแนกละครออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ ประเภทรูปกะ และประเภทอรูปกะ²⁰ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 ละครรูปกะ

ละครรูปกะ ถือเป็นละครชั้นสูงโดยไม่ได้ให้เหตุผลที่ชัดเจนในการวางกรอบของความหมาย แต่มักเป็นละครที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง เช่น เทพเจ้า กษัตริย์ และผู้มีความรอบรู้

¹⁹ ธวัชชัย ดุลยสุจริต. (2554). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิข्यानศากุนตลอม องก์ที่ 1-2. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 28.

²⁰ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 51.

เมื่อพิจารณาตามทฤษฎีการเขียนละครรูปกะแล้วจะเห็นว่าละครมีความสมจริงเพราะละครรูปกะทุกประเภทมีตัวละครเป็นบุคคลชั้นสูงทั้งสิ้น ยกเว้นแต่เพียงประเภทประหลาดประหลาดเท่านั้น²¹

ลักษณะภาษาที่ใช้ในละครรูปกะเป็นภาษาของบุคคลชั้นสูง กล่าวคือ ภาษาสันสกฤตเพื่อให้สอดคล้องกับประเภทของตัวละครชั้นสูง

ด้วยการที่ปราชญ์ในสมัยหลังให้คำอธิบายว่าละครรูปกะเป็นละครชั้นสูงก็คงจะมุ่งหมายให้แตกต่างกับละครรูปกะซึ่งจัดว่าเป็นละครชั้นต่ำ

ละครรูปกะมีจำนวน 10 ชนิด เรียกว่า “ทศรูปกะ” โดยมีชื่อร้อยเรียงและมีรายละเอียดดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

“นาฏก สปรกรณิ ภานะ พรหสนํ ทิมะ ฯ

วฺยาโยคสมวกเรา วิถยงเกหามฤคา อิติ ฯ”²²

1. นาฏกะ (นาฏก) เป็นละครชั้นเลิศ สามารถมีจำนวนองค์ได้มากถึง 10 องค์ มีองค์ประกอบทางละครครบถ้วน ตัวเอกเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงเกรียงไกร หรือเป็นผู้มีศีลธรรม เนื้อหาอาจได้เค้ามาจากปกรณัมหรือประวัติศาสตร์ โดยถือว่าเป็นเรื่องในอดีต ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในปัจจุบันหรืออนาคตทั้งสิ้น นาฏกะยังควรจบเรื่องโดยให้พระเอกบรรลุถึงธรรมะ กามะ หรืออรรณะ อันเป็น ปุรุชาณะ หรือเป้าหมายหลักของชีวิต
2. ประกรณะ (ปรกรณ) มีกฎเกณฑ์และลักษณะคล้ายกับนาฏกะ แต่ลดระดับลงมาเล็กน้อย เนื้อหาเป็นการจินตนาการของกวีขึ้นมาใหม่ ตัวเอกอาจเป็นคนชั้นสูง เช่น พราหมณ์ มนตรี หรือพ่อค้า ละครประกรณะแบ่งออกได้เป็น 3 ชนิดตามลักษณะของนางเอก ได้แก่ สุทระ (สุทฺ) คือนางเอกที่แต่งงานแล้ว ชูระตะ (ชูรฺต) นางเอกที่เป็นนางบำเรอ และมีศระ (มิศฺร) คือนางเอกที่เป็นนางบำเรอและแต่งงานแล้ว
3. ภานะ (ภาน) เป็นบทสนทนาแบบองค์เดียว ฉากเดียว เป็นการเปิดเรื่อง (मुख) และจบเรื่อง (นิรวหม) ในคราวเดียว ให้ผู้แสดงเป็นผู้เล่าเรื่องทั้งหมด ผู้แสดงจะต้องเล่าเรื่องให้

²¹ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 52.

²² รัชชชัย ดุลยสุจริต. (2554). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิขยานตาทูลม องก์ที่ 1-2. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 29.

สนุกสนานโดยสมมุติให้มีคู่สนทนาเจรจาโต้ตอบกันเรียกวินีว่า “อากาศภาชิตะ”²³ เนื้อหาไม่ได้หลากหลาย แต่ภาษาจะต้องไพเราะวิจิตรบรรจง โดยมีดนตรีและการขับร้อง ก่อนแสดงและก่อนจบการแสดง

4. วยาโยคะ (วยาโยค) เป็นละครองค์เดียว ฉากเดียว เนื้อหานำมาจากเทพเจ้าหรือตำนาน ที่ว่าด้วยการสู้รบ ไม่มีเรื่องความรัก หรือเรื่องขบขัน ตัวเอกอาจจะเป็นนักรบหรือมนุษย์ กึ่งเทพ เนื้อเรื่องมักจะมีกำหนดเวลาไว้เพียง 1 วัน
5. สมวการะ (สมวการ) ที่มาของชื่อบทละครประเภทนี้มาจาก “สมวกีรยนต์”²⁴ แปลว่า การรวบรวมเรื่องทีกระจัดกระจายเข้าไว้ด้วยกัน โดยทั่วไปเป็นบทละคร 3 องค์ เนื้อหา มาจากนิทาน และว่าด้วยเทพเจ้ากับอสูร ฉันทที่ใช้ควรจะเป็นฉันทที่ยาวและมีจังหวะ หนัก เช่น สรคธราฉันท ส่วนฉันทอื่น ๆ ที่อาจมีได้แก่ อุษณิ กุฎิละ และ อนุษฎกฉันท
6. ทิมะ (ทิม) บทละคร 4 องค์ เนื้อหาเกี่ยวกับการรบ การบาดเจ็บ และความน่าหวาดกลัว จากการทำสงครามหรือการช่วงชิงอำนาจ ตัวเอกเป็นอสูร เทพเจ้า มนุษย์กึ่งเทพ หรือ เปรต อาจมีมหาราชบ้าง ไม่มีบทนำเรื่อง และใช้เวลานานถึง 4 วัน ละครแบบทิมะนี้คง ไม่เป็นที่รู้จักในสมัยหลัง และในตำรานาฏยศาสตร์มีได้กล่าวไว้ชัดเจนนัก
7. อีหามฤค (อีหามฤค) แปลว่า การติดตามหากวาง เป็นละคร 1 องค์ บ้างก็ว่า 4 องค์ ตัวเอกเป็นเทพเจ้าหรือมนุษย์ที่มีชื่อเสียง โคร่งเรื่องเกี่ยวกับความปรารถนาจะได้หญิงสาว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวสวรรค์และบรรลุลึงได้ยาก อันบ่งชี้จากคำที่ใช้เรียกประเภทของ ละคร ว่า อีหามฤค ซึ่งหมายถึง ความปรารถนา (อีหา) จะได้กวาง (มฤค) เนื้อหาเกี่ยวกับ ความรักและความสุข อาจจบแบบไม่สมหวัง แต่ไม่มีการตาย โดยเป็นการผสมระหว่าง ตำนานและจินตนาการของกวี
8. อังกะ (อังค) หรือ อุตสฤชฎิกางกะ โดยมากมีองค์เดียวแล้วจบ บ้างว่าเป็นองค์ที่เสริมเพิ่ม เข้ามา ใช้เป็นละครโหมโรงก่อนเล่นเรื่องจริง หรือสรุปเรื่องทั้งหมด โดยนำเค้าเรื่องมา จากเรื่องที่รู้จักกันดี ปรตมุนีเสนอว่ากวีอาจใช้จินตนาการสร้างโครงเรื่องขึ้นใหม่ก็ได้ แต่ ตัวละครเป็นมนุษย์เท่านั้น เนื้อหาเป็นเรื่องเศร้า แต่ไม่มีการตาย เป็นการคร่ำครวญของผู้

²³ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 62.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 63.

ที่อยากจะตาย เช่นหญิงที่คร่ำครวญจากการสูญเสียเพราะสงคราม แต่ไม่ได้แสดงการสู้รบดังกล่าวบนเวที

9. วิธี คล้ายกับ ภาวะ คือเป็นบทละครพูดคนเดียวในองค์เดียว เป็นเรื่องตลกขบขันหรือเรื่องความรักแต่มีตลกแทรก อาจแสดงคนเดียวหรือสองคนก็ได้ และยังเน้นการเต้นรำด้วย
10. ประหัสณะ (ปรหัสน) เป็นละครขบขัน มีจำนวน 1-2 องค์ ตัวเอกและตัวละครจะเป็นใครก็ได้ มีการใช้ชั้นปฏิภาณและศิลปะเชิงกวี แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ สุทษะ (สุทฺธ) หรือแบบธรรมดา ตัวละครอาจเป็นภิกษุ พราหมณ์ คนรับใช้ หรือคนพิการ อีกประเภทคือสังคีรณะ (สังคีรณ) หรือแบบพิเศษ ตัวละครมักเป็นคนต่ำต้อย เช่น โสเภณี นักดนตรี ทาสโจร ตัวละครชั้นต่ำจะพูดภาษาปรากฏชั้นต่ำหรือภาษาถิ่นของตน

2.2.2 ละครอุปรูปกะ

การแบ่งประเภทละครออกเป็นอุปรูปกะเกิดขึ้นในภายหลังของวิศวานาถกวีราชผู้รจนาคัมภีร์นามว่า “สาहितยทรปณะ”

ละครอุปรูปกะ หมายถึง ละครชั้นต่ำ ขยายความได้อีกว่าเป็นละครที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่ใช่ตัวละครที่มาจากวรรณคดีหรือเช่นละครรูปกะ มีจำนวนองค์ไม่มากนักเพียง 1-2 องค์เท่านั้น และปรากฏผู้กล่าวถึงรายละเอียดไม่มากนัก จำแนกแบ่งออกเป็น 18 ชนิด ดังนี้

1. นาฎีกา มีลักษณะคล้าย นาฏกะ และประภระณะ แต่ขนาดสั้นกว่าคือมี 4 องค์ ตัวละครมักเป็นสตรีและมีพระเอกเป็นพระราชาเสมอ เนื้อหานำมาจากตำนานหรือเป็นเรื่องที่กวีคิดขึ้นใหม่ เกี่ยวข้องกับความรักและการครอบครองอาณาจักร ละครประเภทนี้แสดงให้เห็นภาพชีวิตที่สนุกสนานในราชสำนัก มีการฟ้อนรำที่งดงามทำให้ผู้ชมเกิดความเพลิดเพลินในการรับชม
2. โตรฎกะ (โตรฎก) มีลักษณะคล้าย นาฏกะ จนทำให้บางตำรานำไปจัดรวมไว้กับนาฏกะ อาจมี 5-9 องค์ เนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์ แต่อาจมีเรื่องสวรรค์บ้าง และมีตัวตลก (วิบุษกะ) ทุกองค์
3. โคษฎฐิ (โคษฎฐิ) เป็นบทละครองค์เดียวที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก มีตัวละครชาย 9 ถึง 10 คน ตัวละครหญิง 5 ถึง 6 คน

4. สัณฺฑิกกะ (สณฺฑิก) เป็นบทละครที่ดำเนินตามแบบแผนนาฏิกา แต่เนื้อหาเป็นเรื่องนำ ตื่นเต้นมหัศจรรย์ มีการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีก็องก์ก็ได้ ใช้ภาษาเดียวซึ่งอาจเป็น สันสกฤตหรือปรากฤตก็ได้ แต่วิศวานาถะมีความเห็นว่าสัณฺฑิกกะต้องใช้ภาษาปรากฤตล้วน และยกตัวอย่างบทละครเรื่อง กรปุรมณชรี²⁵ ของราชเศขร
5. นาฏยราสกะ (นาฏยราสก) เป็นละครที่ปราศจากการเจรจา มีก็องก์เดียว ส่วนใหญ่จะเน้น การเต้นระบำรำฟ้อนและขับร้อง เนื้อหาว่าด้วยความรักและความสนุกสนาน
6. ปรีสถานะ (ปรีสถาน) เป็นละครจำนวน 2 องก์ มีลักษณะเช่นเดียวกับ นาฏยราสกะ แต่ ตัวละครเป็นคนชั้นต่ำสุด พระเอกและนางเอกเป็นทาส มีการใช้ดนตรีและการเต้นรำเป็น องค์ประกอบหลัก
7. อุตตถยะ (อุตตถย) หรือ อุลลัปยะ (อุลลปย) เป็นละครองก์เดียว เนื้อหาเกี่ยวกับปกรณัม เทพเจ้า แสดงอารมณ์รัก สนุกสนาน และเห็นอกเห็นใจ มีบทสนทนาสลับกับการขับร้อง
8. กาวยะ (กาวย) เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก มีก็องก์เดียว สลับด้วยบทร้อยกรอง และดนตรี ที่ไพเราะ
9. เปรงขณะ (เปรงขณ) หรือ เปรกษานกะ (เปรกษานก) เป็นบทละครองก์เดียวที่ว่าด้วย สงคราม การทะเลาะวิวาท โดยมีตัวเอกมีฐานะไม่สูงนัก หรือคนชั้นต่ำ
10. ราสกะ (ราสก) หรือ หาสกะ (หาสก) เป็นละครตลกองก์เดียว มีตัวละคร 5 ตัว พระเอก นางเอกมีฐานะในสังคม นางเอกเป็นคนมีปัญญา แต่พระเอกเป็นคนโง่
11. สัลลาปกะ (สัลลาป) เป็นละครที่มี 3-4 องก์ก็ได้ พระเอกเป็นนักพรต นักบวช เนื้อหา เกี่ยวกับความขัดแย้ง การหลอกลวง สงคราม หรือความรุนแรง
12. ศรีคทิตะ (ศรีคทิต) เป็นละครที่มีก็องก์เดียว มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระศรีหรือพระลักษมี ใน การดำเนินเรื่องจะมีการกล่าวถึงพระศรีตลอดเวลาและมีการขับร้องสลับกันไป
13. ศิลปะกะ (ศิลปะก) เป็นละครสี่กั๊ก 4 องก์ ฉากอยู่ในบริเวณจิตกาธานหรือที่เผาศพ พระเอกเป็นพราหมณ์ พระรองเป็นคนชั้นต่ำหรือคนนอกรวรรณะ เนื้อหาว่าด้วยความ มหัศจรรย์และการใช้เวทมนตร์มายา

²⁵ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 76.

14. วิลาสิกา หรือ ลาสิกา เป็นละครเน้นความสนุกสนาน มีองค์เดียว เนื้อหาเกี่ยวกับความรักหรือผจญภัย โดยมีเรื่องตลกบ๊องตื้นเข้ามาแทรก แต่ไม่มีการอ้างอิงละครประเภทนี้ในตำรานาฏยศาสตร์
15. ทูรมลลิกา (ทูรมลลิกา) เป็นละครตลก 4 องค์ แต่ละองค์มีพระเอกและเพื่อนของพระเอกเป็นผู้ดำเนินเรื่อง
16. ประกรณิกา (ปรกรณิกา) ไม่ปรากฏรายละเอียดละครประเภทนี้มากนัก พบเพียงว่าเป็นนาฏิกะประเภทหนึ่ง ไม่มีการอ้างอิงละครประเภทนี้ในตำรานาฏยศาสตร์
17. หัลลิสะ (หल्लीศ) เป็นละครที่เน้นความสนุกสนาน ประกอบด้วยการขับร้องและเต้นรำส่วนใหญ่แล้วมีองค์เดียว ตัวละครมีเพียงผู้แสดงชายคนเดียว และผู้แสดงหญิงอีก 8 หรือ 10 คน เชื่อกันว่าละครประเภทนี้ได้รับอิทธิพลมาจากละครอุปรากรยุโรปหรือโอเปรา เช่น เกล็ไววดกา²⁶
18. ภาณิกา ละครตลกองค์เดียว ไม่ปรากฏชัดว่ามีลักษณะเช่นไร เช่น กามหัตตดา²⁷

ชนิดย่อยของอนุรูปะนั้นมีหลักฐานกล่าวไว้ตามแหล่งต่าง ๆ ไม่ค่อยมีหลักฐานที่จะตรงกันนัก บางแหล่งก็ว่ามี 18 ชนิด บางก็ว่า 20 หรือมากกว่า เช่น ยังมีอนุรูปะชนิดฉายนาฏิกะ (ฉายนาฏิก) และนรรตนกะ (นรรตนก) เป็นต้น²⁸

2.3 ภาษาในบทละครสันสกฤต

ภาษาในบทละครภาษาสันสกฤตมีการใช้ที่แตกต่างกันในบรรดาตัวละครต่าง ๆ กล่าวคือ พระเอกและตัวละครชายที่มีการศึกษา เช่น พระราชา อำมาตย์ และฤๅษี จะใช้ภาษาสันสกฤตแบบแผน ขณะที่ตัวละครหญิงและตัวละครอื่นที่มีฐานะรืองลงมา เช่น ตัวตลกหรือวิหูกะจะใช้ภาษาสันสกฤตที่มีลักษณะแปลกไปจากภาษาสันสกฤตแบบแผน กล่าวคือใช้ภาษาปรากฏ

²⁶ นิยงดา สาริกภูติ. (2515). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร. 78.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 76.

²⁸ ธวัชชัย ดุจยสุจริต. (2554). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิธานสาฎกอนตม องค์ที่ 1-2. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 34.

แม้ว่าละครสันสกฤตดูเหมือนจะใช้ภาษาหลากหลาย แต่ในความเป็นจริงแล้วในบทละครเรื่องหนึ่งหนึ่งจะใช้ภาษาถิ่นไม่เกิน 3 ภาษา และในการพูดจริง ๆ แล้วภาษาถิ่นแต่ละภาษาไม่ได้แตกต่างกันมาก เพราะทุกภาษามีลักษณะโครงสร้างทางไวยากรณ์ที่สอดคล้องกัน คำศัพท์จะเหมือนกัน ความแตกต่างอยู่ที่การออกเสียงและการสะกด ไม่ใช่โครงสร้างหลัก และมักจะย่อคำให้สั้นแทนที่เสียงเบาด้วยเสียงหนัก และมีการกลมกลืนเสียง เป็นต้น²⁹

ภาษาในบทละครของภาสะ

ภาษาที่ภาสะใช้ในบทละครทุกเรื่องส่วนใหญ่เป็นภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit) มีลักษณะถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ แต่ก็ยังมีความแตกต่างไปจากบรรทัดฐานบ้างตามโอกาสในการเลือกใช้ของกวีเอง ยิ่งโดยเฉพาะการรจนาบางบทบางตอนที่อาจมีการใช้ภาษาที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักไวยากรณ์ของปาณินิไปบ้าง นักวิจัยสืบค้นพบว่าการใช้ภาษาปรากฏของภาสะที่ค้นพบมักเป็นภาษาเศรเสนีหรือภาษามาคธี³⁰

ในบทละครสวัปนะवासวัตตานี้ แม้ว่ามีตัวละครหลักและตัวละครรองทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจะพูดภาษาถิ่นหรือภาษาปรากฏ แต่ก็มีข้อความภาษาสันสกฤตกำกับเอาไว้ด้วยทุกครั้ง

ตัวอย่าง บทสนทนาภาษาสันสกฤตของตัวละครชาย กล่าวคือ ท้าวอุษัณ

ราชา: वसन्तक! अस्मिन्नेवासिनेना किलाले पृथुमावती प्रदिकुषियवहे

วสันตกะ เรามานั่งที่คิลาตละนี้คอยปทุมาวดีกันเถอะ

ตัวอย่าง บทสนทนาภาษาปรากฏของตัวละครหญิง กล่าวคือ ท้าวปทุมาวดี

²⁹ รัชชัย ดุลยสุจริต. (2554). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิข्यानศากุนตลม องก์ที่ 1-2. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 53.

³⁰ Keith, Arthur Berriedale. (1924). *The Sanskrit Drama in Its Origin, Development, Theory & Practice*. London: Oxford University, 121.

ปัทมาวดี: อวย! ปดมมฺ อุกุโฆสือ โก กิ อิจฉทิตติ อชุตตํ ทาณิ วิวาริทุํ ชํ เอโส ภณาทิ
 ตํ อณฺุจิณฺุฑุ อโย๓ (อารุย! ปรมมมฺทุโรษุย ก: กิมิจฉตติยยุกตมิทานิ
 วิจารยิตุม, ยเทษ ภณติ ตทนฺุติษฐุตวารุย:๓)
 ท่านผู้เจริญ เราได้ลั่นวาจาก่อนนี้แล้วว่าใครจะต้องการอะไร บัดนี้ไม่ควร
 วิจารณฺ เขาผู้นี้กล่าวสิ่งใด จงตั้งอยู่ซึ่งสิ่งนั้นเถอะท่าน

2.4 การค้นพบภาสะ

เมื่อกกล่าวถึงกวีคนสำคัญทางวรรณกรรมสันสกฤตที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางคงหนีไม่พ้นกวีนามว่า “กาลิทาส” เป็นแน่แท้ เนื่องจากกลวิธีการใช้ภาษาชั้นยอดในการประพันธ์ผลงานมากมายหลายเรื่องจนเป็นที่ประทับใจของผู้คนทั่วโลก หากยังมีกวีคนสำคัญอีกคนหนึ่งทีภายหลังได้ถูกค้นพบโดยบัณฑิตนามว่า “คณปติ ศาสตรี” เป็นผู้ที่ทำให้โลกทั้งใบได้รู้จักกับกวีคนสำคัญที่เกือบจะถูกลืมเลือนไปตามกาลเวลาอีกคนหนึ่งทีชื่อว่า “ภาสะ”

ก่อนหน้าปี ค.ศ. 1910 วรรณกรรมการละครสันสกฤตของภาสะไม่เคยเป็นที่รู้จักในทวีปยุโรปมาก่อน³¹ จนกระทั่งในปี ค.ศ. วรรณกรรมการละครสันสกฤตของภาสะได้ปรากฏสู่สายตาผู้อ่านภายใต้การรวบรวมของบัณฑิตนามว่า คณปติ ศาสตรี ผู้ซึ่งภายหลังได้รับการเชิดชูเกียรติจากรัฐบาลประเทศอินเดียโดยให้มีคำนำหน้าชื่อว่า “มหามโหปถายาย” ในปี ค.ศ. 1918 เขาได้ทำการรวบรวมวรรณกรรมสันสกฤตจากจารึกใบตาลทีค้นพบในรัฐเกรละซึ่งอยู่ภาคใต้ของประเทศอินเดียรวมเป็นวรรณกรรมสันสกฤตชื่อชุด “ตริวันฑรัม” ขึ้น (Trivandrum Sanskrit Series)³² และยังค้นพบวรรณกรรมการละครสันสกฤตของภาสะอีกจำนวน 13 เรื่อง คณปติ ศาสตรีจึงทำการเผยแพร่วรรณกรรมการละครสันสกฤตของภาสะทีได้ค้นพบออกสู่สายตาผู้อ่านวรรณกรรมสันสกฤตอย่างกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ชื่อเสียงของกวีภาสะกลับมามีชื่อเสียงและเป็นทีจดจำในแวดวงภาษาสันสกฤตอีกครั้งหลังจากถูกกาลเวลาพาให้ผู้คนเกือบหลงลืมชื่อของกวีผู้นี้ไป

³¹ Keith, Arthur Berriedale. (1924). *The Sanskrit Drama in Its Origin, Development, Theory & Practice*. London: Oxford University, 91.

³² Sen, Satyendra Nath. (1955). *Bhasa's Swapna-Vasavadattam (4th ed.)*. Calcutta: Chattopadhyaya Brothers,1.

สิ่งที่ยังคงเป็นข้อโต้แย้งกันในหมู่นักวิชาการภาษาสันสกฤตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเกี่ยวกับ ภาสะก็คือช่วงอายุของกวีที่ไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่ากวีผู้นี้เกิดในช่วงศตวรรษที่เท่าใด เมื่อ เทียบเคียงผลงานของกวีผู้มีชื่อเสียงอย่างกาลิทาสและพาณะกลับพบว่ากวีทั้งสองล้วนเกิดภายหลังกวี ภาสะทั้งสิ้น

2.5 ประวัติภาสะ

ในบรรดากวีสันสกฤตที่มีชื่อเสียง ภาสะควรจะมียุมากกว่ากาลิทาสและพาณะ³³ นักวิชาการหลายท่านยังคงถกเถียงกันอยู่ถึงช่วงอายุเวลาของภาสะว่าอยู่ช่วงศตวรรษที่เท่าใด ตัวอย่างเช่น Dr. Peterson เชื่อว่าในเมื่อกาลิทาสมีอายุในช่วงการกำเนิดของคริสต์ศาสนา ถ้าเป็น ข้อเท็จจริง ภาสะไม่น่าจะมีอายุมากไปกว่านี้³⁴ Dr. Kern จัดให้ภาสะอยู่ในช่วงอายุเดียวกันกับพาณะ ราวศตวรรษที่ 6³⁵ ในขณะที่ Prof. Keith มีแนวโน้มเชื่อว่าจัดให้ภาสะอยู่ในช่วง 200 ถึง 400 ปีก่อน คริสต์ศาสนา³⁶ และมีความคิดที่ฉีกต่างออกไปจากพวกคือระบุว่าภาสะมีอายุช่วงศตวรรษที่ 7 เพราะ ในบทละครของภาสะมีการกล่าวถึงพระราชสิงห์ซึ่งเป็นเจ้าชายที่อยู่ทางตอนใต้ในช่วง ค.ศ. 675 โดยประมาณ³⁷

นักวรรณคดีสันสกฤตยุคหลังมีความพยายามจะระบุว่าภาสะเป็นชาวอินเดียใต้จากเกรละ โดยให้เหตุผลว่าบทละครของภาสะทั้ง 13 เรื่องถูกค้นพบที่เกรละ แต่ข้อโต้แย้งนี้ก็กลับไม่มีน้ำหนักที่จะ สามารถทำให้เชื่อถือได้ ภายหลังกการศึกษาของนักวรรณคดีสันสกฤตพบว่าตัวละคร ชื่อเมือง ชื่อแม่น้ำ ชื่อภูเขา ฯลฯ³⁸ สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนความคิดว่าภาสะอาจจะเป็นชาวอินเดียเหนือแทนที่จะ เชื่อมั่นว่าเป็นชาวอินเดียใต้อย่างแต่ก่อน

³³ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 12.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 12.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 12.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 13.

³⁷ Keith, Arthur Berriedale. (1924). *The Sanskrit Drama in Its Origin, Development, Theory & Practice*. London: Oxford University, 93.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 15.

จากการค้นคว้าพบว่าภาสะเป็นพราหมณ์ผู้ที่บูชาพระวิษณุ และปฏิบัติตามครรลองความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมอย่างเต็มใจศรัทธา³⁹

บทละครของภาสะจำนวน 13 เรื่อง สามารถแบ่งออกได้ตามที่มาได้แก่

1. ละครที่มีที่มาจากมหากาพย์

1.1 มัชฌิมวैयाโยค	เป็นเรื่องความรักของหิทิมพากับภีมะ
1.2 ชุตสมโฏตกจะ	เป็นเรื่องคำทำนายว่าพวกเการพจะแพ้สงคราม
1.3 กรรมภาวะ	เป็นเรื่องการเตรียมตัวของภราทาสเพื่อรบกับบอรชุน
1.4 อรุรงคะ	เป็นเรื่องการดวลศรระหว่างภีมะกับทุโรโยธน์
1.5 ปัญจราคาระ	เป็นเรื่องความรักของอภิมันยู
1.6 ทูตวทยะ	เป็นเรื่องภราทาสเป็นทูตไปเจรจาให้ทุโรโยธน์คืน
อาณาจักรครึ่งหนึ่งให้พวกปาณฑพ
1.7 พาลจรีต	เป็นเรื่องของภราทาสตั้งแต่เกิดจนฆ่าภีมะ

2. ละครที่มีที่มาจากรามายณะ

2.1 ประติมานาฎกะ	เป็นเรื่องพระราม ตั้งแต่ทำวทศรตตายจนถึงพระรามรบ
ชนะทศกัณฐ์
2.2 อภิเชกนาฎกะ	เป็นเรื่องพระรามตั้งแต่พระรามประหารพาลีจนถึงอภิเชก
พระราม

3. ละครที่มีที่มาจากนิทาน (กถา)

3.1 อวิมารกะ	เป็นเรื่องความรักของอวิมารกะ
3.2 ปฏิชญาเยาคันธรายณะ	เป็นเรื่องของราชาอุทยนที่ถูกศัตรูคือปรัทโยต มหาเสนาทำ
อุบายจับตัวไป
3.3 สวัปนะวาสวทัตตา	เป็นเรื่องอำมาตย์เยาคันธรายณะของราชาอุทยนะทำ
อุบายให้อุทยนได้ราชบุตรีราชาแคว้นมคธ

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 15.

4. ละครที่ไม่ทราบที่มาคือเรื่องจารุทัตตะ⁴⁰

2.5.1 ภาสะกับกาลิทาส

ภาสะเป็นกวีผู้มีความสามารถที่โดดเด่นหลายด้าน แต่ถูกจัดลำดับความนิยมให้อยู่ต่ำกว่ากวีชื่อก้องนามว่า “กาลิทาส” นักวรรณคดีสันสกฤตในหลายรุ่นถัดมาเกือบจะหลงลืมชื่อของภาสะในฐานะกวีคนสำคัญคนหนึ่งของอินเดีย

บทละครเรื่อง สวप्นะवासวัตตตาของภาสะมีความคล้ายคลึงกับเรื่อง มาลวิกานิมิตร ของกาลิทาสเป็นอย่างมาก บทละครอาณูภาพแห่งรักระหว่างท้าวอุทัยกับพระนางवासวัตตตาเป็นที่นิยมมากในช่วงเวลาของภาสะกับกาลิทาส ในเรื่องพระนางवासวัตตตาจำเป็นต้องปลอมตัวเพื่อเข้าไปอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าหญิงปัทมาวดี ผลงานของกาลิทาสก็ให้นางมาลิกาเป็นสาวใช้ขององค์ราชินีเช่นกัน และบทละครทั้งสองเรื่องก็จบลงแบบสุขนานุกรมเช่นเดียวกัน⁴¹

ฉากการต่อสู้ที่นำไปสู่การปองร้ายสังหารพระเอกของทั้งสองเรื่องมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ การต่อสู้สังหารของท้าวอุทัยกับศัตรูนามว่าอรุณีในสวप्นะवासวัตตตา⁴² และการต่อสู้ที่ยาวนานกว่าห้าวันระหว่างโจรร้ายกับอำมาตย์ในมาลวิกานิมิตร เป็นต้น

บทละครเรื่อง อภิษยานศากุนตลา ปรากฏแนวคิดที่ใกล้เคียงกันกับงานของภาสะ⁴³ กล่าวคือฉากที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเพียรอาศัยอยู่ในป่าของศากุนตลามีความคล้ายกับป่าที่ปรากฏในสวप्นะवासวัตตตา อีกทั้งมีพรหมจารี⁴⁴ ที่เสนอภาพของป่าและอาศรมสถานของเหล่านักบวชทั้งหลาย และ

⁴⁰ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 70.

⁴¹ Singh, Amal Dhari. (1976). *Kalidāsa: A critical study*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan, 76.

⁴² อุเปตย นาเคนทรตฤคตริณ ตมารุณี ทารุณกรมทกษม ฯ
 วิกิรุมพาโนครตรงคงเค มหารุมวาเก ยุธิ นาศยามิ ฯ (5:13)

⁴³ Singh, Amal Dhari. (1976). *Kalidāsa: A critical study*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan, 112.

⁴⁴ วิสรพธิ์ ทริณาศจรณตยจกิตา เทศาคตปรตยยา วฤกษะ:

ปุษุปฝไล: สมฤทฐวิภูปา: สรวเว ทยารกษิตา: ฯ

ภุยิชฐุ กปิลานิ โคกุลธนานายเกษตรวโดย ทิโค

นิ:สัทิครุมิทิ ตโปวนมยฺ ธูโม ทิ พหุวาศรย: ฯ (1:12)

ฉากแสดงความขอบคุณที่เจ้าหญิงปัทมาวดีแสดงความเคารพและขอบคุณในความอนุเคราะห์ที่อ่อนางตาปสี⁴⁵ ก็คล้ายกับฉากที่ศากุนตลารดน้ำต้นไม้กับสหายทั้งสองคนของนางด้วยความสุขปิติ

ดังนั้นจึงทำให้นักรวณคดีสันกฤตปฏิเสธไม่ได้ว่ากาลิทาสกวีชื่อดังของโลกได้หยิบยืมแนวคิดและบางสิ่งบางอย่างมาจากวีภาสะ⁴⁶ ผู้กำเนิดและมีชื่อก่อนตนมาใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานอย่างแท้จริง

2.5.2 คำเชิดชูภาสะจากกวีคนอื่น ๆ

เนื่องด้วยภาสะเป็นกวีที่มีชื่อเสียงที่เกิดก่อนกวีชื่อดังสมัยหลังจำนวนหลายคน จึงปรากฏคำสรรเสริญย่องผลงานและความสามารถของภาสะไว้ในบทประพันธ์ต่างๆ จำนวนหนึ่ง อาทิ ใน “สุคติมุขวลี” ราชเศรษฐีผู้เป็นกวีคนสำคัญในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 10-11 กล่าวไว้ว่า “เพลงแห่งคำวิจารณ์ใด ๆ ไม่สามารถที่จะเฉาผลาญเรื่อง สวัปนะवासวทตตา ของท่านภาสะได้เป็นอันขาด”⁴⁷

“ภาสนาภูกจเกร ปิจเฉโกะ กุชิปเต ปริกษิตุม ๆ
สวปนะवासวทตตสย ทาทโก'ภูนุน ปาวกะ ฯ”⁴⁸

ในบทละคร “มัลลิกาคนิมิตร” ของกาลิทาสได้กล่าวว่า “งานประพันธ์ของนักประพันธ์ใหม่เยี่ยงกาลิทาสไหนเลย จะเป็นที่ยินยั้งไปกว่าบทประพันธ์ของมหากวีเช่นท่านภาสะได้”⁴⁹ และพาดะกวีคนสำคัญในราชสำนักของพระเจ้าศรีหรรษะก็กล่าวถึงภาสะในบทนำเรื่อง “หรรษะจริต” เกี่ยวกับ

⁴⁵ ปัทมาวดี: ภวตุ ภวตุฯ อารุเย! วิศวาสตาสมิฯ อเนน พหุมาณวเจเนนานุคฤหิตาสมิฯ

⁴⁶ Singh, Amal Dhari. (1976). *Kalidāsa: A critical study*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan, 113.

⁴⁷ ดุษฎี มาลากุล. (2512). *สวัปนะवासวทตตา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, 13.

⁴⁸ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 9.

⁴⁹ ดุษฎี มาลากุล. (2512). *สวัปนะवासวทตตา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, 13.

การสร้างบทละครของภาสะ ทำให้เห็นว่าบทละครของภาสะมีหลายองค์ หลายฉาก และผู้กำกับเวทีอย่างสุตธรร ซึ่งเป็นที่นิยมแม้จะเป็นช่วงชีวิตของพาณะเอง⁵⁰

“สูตรธรรสูตรมโหรนต์ไกรพหุภูมิโกท ๖

สปรตไกรยโส เลเภ ภโส เทวกุไลรว ๗”⁵¹

2.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คุชฎี มาลากุล⁵² ได้แปลบทละครสันสกฤตของภาสะเรื่องสวัปนะवासวทัตตา ซึ่งได้พยายามแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ ความตอนใดที่เป็นร้อยแก้วก็ได้แปลเป็นร้อยแก้วทุกตอน แต่ตอนใดที่เป็นฉันทหรือโคลกในฉบับนี้ได้แปลเป็นกลอน โดยพยายามรักษาร้อยคำสำนวนให้คงตามรูปเดิมมากที่สุด

ธวัชชัย ดุลยสุจริต⁵³ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตอภิขยานศากุนตลมองก์ที่ 1 – 2” โดยศึกษาความหมายและประวัติความเป็นมาของบทละครอภิขยานศากุนตลมศึกษาวิเคราะห์บทละครในด้านวรรณศิลป์ ด้านภาษาและไวยากรณ์ผลการศึกษาพบว่าบทละครอภิขยานศากุนตลมของกาลิทาส มีเค้ามาจากเรื่องศกุนตโลปายานในมหาภารตะ ดำเนินเรื่องตามขนบละครสันสกฤตที่เรียกว่า “นาฏกะ” กวีได้สร้างกลวิธีการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม มีรสทางวรรณคดีที่หลากหลายโดยเฉพาะศฤงคารรส ทั้งยังมีกลวิธีการสร้างบุคลิกตัวละครที่สมจริง บทสนทนาจึงมีความสนุกสนาน ใช้ภาษาในบทร้อยกรองที่ไพเราะและใช้ถ้อยคำทางความหมาย

⁵⁰ Ayyar, A. S. P. (1942). *Bhasa (Indian Men of Letters Series)*. Madras: The Madras Law Journal Office, 4.

⁵¹ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 5.

⁵² คุชฎี มาลากุล. (2512). *สวัปนะवासวทัตตา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ.

⁵³ ธวัชชัย ดุลยสุจริต. (2554). *การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิขยานศากุนตลม องก์ที่ 1-2*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เบญจมาศ ขุนประเสริฐ⁵⁴ ได้ศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชุณยานศากุนตลม องก์ที่ 3 และ 4 เกี่ยวกับด้านรสและอลังการ ภาพสะท้อนที่ปรากฏในเรื่อง เช่น สังคม การเมืองการปกครอง วิถีชีวิตความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับแหวน การต้อนรับแขก การสาปแช่ง เป็นต้น ต้นฉบับที่ใช้ศึกษาในครั้งนี้ คือ ต้นฉบับอักษรเทวนาครีของเอ็ม.อาร์.กาเล ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1969 และต้นฉบับอักษรเทวนาครีของมอเนียร์ วิลเลียมส์ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2419 มีขอบเขตการศึกษาคือบทละครอภิชุณยานศากุนตลม องก์ที่ 3 และ 4 มีขั้นตอนการศึกษา คือปริวรรตอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทยและแปลบทละครจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย จากนั้นศึกษาด้านรสและอลังการ

ปาจริย์ ณ นคร⁵⁵ ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รวมทั้งศึกษาความเหมือนและความต่างของความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตกับความรักในวรรณคดีสันสกฤต โดยศึกษาข้อมูลเรื่องทฤษฎีความรักจากวรรณคดีสันสกฤตประเภทตำรา 3 เล่มคือ นาฏยศาสตร์ ทศรूपกะ และสาहितยทรรปณะ และศึกษาเรื่องความรักในวรรณคดีสันสกฤตประเภทชั้นทกาทพย์ 3 เรื่องคือ อมรุตคทะของกวีอมรุต คฤงคารคทะของภรรตฤหริ และเจารปัญญาศิกษาของพิลหณะ นาฏยศาสตร์กล่าวถึงความรักระหว่างชายหญิงว่าเป็นศฤงคารรสซึ่งเป็นหนึ่งในรสทั้งแปด การเกิดขึ้นของรสเกี่ยวข้องกับภาวะต่าง ๆ หลายขั้นตอนคือ สถายิภาวะ (ความรู้สึกถาวรและดำรงอยู่นาน) อนูภาวะ (ผลของความรู้สึกที่มีมาก่อน) สาทตวิกภาวะ (ความรู้สึกที่แท้จริง ซึ่งทำให้มีการแสดงออกโดยทันทีและโดยไม่ตั้งใจ) และวยภิจาริภาวะ (ความรู้สึกที่เกิดขึ้นและหายไปในระยะที่ไม่แน่นอน) ทฤษฎีรสในนาฏยศาสตร์นี้ได้รับการยอมรับจากนักคิดชาวอินเดียในสมัยต่อมา และกลายเป็นทฤษฎีหนึ่งใน ทศรूपกะโดยมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากความรักหรือศฤงคารรส แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ สัมโภคะ (ความรักที่สมหวัง) และวิประลัมภะ (ความรักที่ต้องพลัดพรากจากกัน) โดยทศรूपกะได้เพิ่มเติมไว้อีกหนึ่งประเภทคือ อโยคะ ซึ่งแทบจะไม่มีอะไรแตกต่างกับวิประลัมภะเลย ในส่วนของชั้นทกาทพย์ทั้ง 3 เรื่องที่อ้างมา เป็นบทกล่าวนำที่เขียนขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต ประดับด้วยอลังการต่าง ๆ และตามรอยทฤษฎีของนาฏยศาสตร์ ชั้นทกาทพย์ทั้ง 3 เรื่องนี้เป็นคำประพันธ์ที่บรรยายความรู้สึกได้อย่างลึกซึ้งโดยเฉพาะเมื่อคู่รัก

⁵⁴ เบญจมาศ ขุนประเสริฐ. (2560). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชุณยานศากุนตลม องก์ที่ 3 และ 4. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

⁵⁵ ปาจริย์ ณ นคร. (2550). ความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต: วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ต้องพลัดพรากจากกัน ส่วนเงาปรัชญาศีกาก็แสดงให้เห็นถึงความทรงจำและความคิดถึงกัน ซึ่งเป็นอนุภาวะตลอดทั้งเรื่อง

สุวิมล ประกอบไวทยกิจ⁵⁶ ได้ศึกษาวิเคราะห์สติในวรรณคดีสันสกฤต ทำให้ทราบถึงแนวคิดของการประกอบพิธีสตีขึ้นในอินเดีย ซึ่งเกี่ยวข้องกับสถานภาพความเป็นสตรีที่ถูกสังคมชายเป็นใหญ่ลดทอนคุณค่าให้อยู่ใต้ลำดับชั้นของเหล่าบุรุษเพศ และแม่หม้ายก็ต้องประกอบพิธีสตีตามความเชื่อก่อนการเข้ายึดครองของอังกฤษจนต้องยกเลิกพิธีที่แสนป่าเถื่อนนี้ไป

นิยะดา สาริกภูติ⁵⁷ ได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะว่ามีมากน้อยเพียงใด และในลักษณะเช่นใดบ้าง มีการกล่าวถึงรายละเอียดของละครภารตะนับตั้งแต่ตำนานการฟ้อนรำ คัมภีร์อธิบายลักษณะละคร และประเภทของละครภารตะที่แบ่งออกตามทฤษฎีการแสดง และทฤษฎีการเขียน การเบิกโรงของละครภารตะและของละครไทย และอิทธิพลของการเบิกโรงในละครภารตะที่มีต่อการเบิกโรงในละครไทย และกล่าวถึงความคล้ายคลึงของลักษณะบางประการในบทละครสันสกฤตและในบทละครไทย

Keith, Arthur Berriedale⁵⁸ ได้พูดถึงการค้นพบผลงานทั้ง 13 เรื่องของภาสะโดยคณาปติ ศาสตรี อีกทั้งยังอธิบายถึงประวัติและชีวิตของภาสะในอีกหลากหลายด้าน

Rangachar, S.⁵⁹ ได้อธิบายเรื่องราวอย่างคร่าวๆเกี่ยวกับภวิภาสะ อีกทั้งยังเป็นหนังสือที่แปล 3 ภาษา ทั้งภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ และภาษาสันดาไไว้ในเล่มเดียวกัน โดยใช้ชื่อหนังสือว่า Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts ถือว่าเป็นเล่มที่มีองค์ประกอบของบทละครเรื่องนี้ไว้ครบครันที่สุดในการนำมาปริวรรตและอ่านเพื่อสร้างความเข้าใจได้มากที่สุด

⁵⁶ สุวิมล ประกอบไวทยกิจ. (2521). **สติในวรรณคดีสันสกฤต**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁵⁷ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). **ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁵⁸ Keith, Arthur Berriedale. (1924). **The Sanskrit Drama in Its Origin, Development, Theory & Practice**. London: Oxford University.

⁵⁹ Rangachar, S. (1943). **Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts**. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana.

Padmavathi, D., Govinda, R., และ Reddy S.⁶⁰ ได้เขียนหนังสือชื่อว่า Block-8 Women in India and Some Insights มีหัวข้อบทความที่น่าสนใจเกี่ยวกับสตรีในอินเดียตั้งแต่ยุคพระเวทจนถึงการปกครองอินเดียของอังกฤษ รวมถึงด้านอิสรภาพสตรีในสังคมอินเดียปัจจุบัน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครเรื่อง สวิปนระवासวทตตาของภาสะที่เป็นภาษาไทยยังพบน้อยมาก เมื่อเทียบกับบทละครสันสกฤตเรื่องอื่น ๆ ของกวีที่มีชื่อเสียงท่านอื่น มีเพียงฉบับเดียวที่ปรากฏในงานของดุชฎีมาลา ซึ่งเป็นการแปลจากต้นฉบับเพียงแหล่งเดียวที่พบในประเทศไทยและแทบไม่ปรากฏงานวิจัยบทความ หรือวิทยานิพนธ์ที่มีความสัมพันธ์กับบทละครเรื่อง สวิปนระवासวทตตานั้น

⁶⁰ Padmavathi, D., Govinda, Radhika., และ Reddy, Sunita. (2012). **Block-8 Women In India And Some Insights**. New Delhi: Indira Gandhi National Open University.

บทที่ 3

การวิเคราะห์เนื้อหาและวรรณศิลป์ในกับสวัปนะवासวทัตตา

3.1 การวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา

บทละครเรื่อง สวัปนะवासวทัตตา ถือเป็นบทละครที่สมบูรณ์และจัดเป็นบทละครที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาบทละครของภาสะ⁶¹ที่ค้นพบทั้งหมด 13 เรื่อง ซึ่งบทละครเรื่อง สวัปนะवासวทัตตา เป็นเรื่องอาณูภาพแห่งความรักระหว่างท้าวอุทยนักราชาแห่งวัดสะกั้มเหสีนามว่าวาสวทัตตา บทละครของภาสะนี้เรื่องนี้มีฉากที่แสดงอารมณ์รุนแรงบนเวทีอยู่ด้วย ซึ่งไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์แบบแผนที่กำหนดไว้ในทฤษฎีการละครสมัยหลัง

ภาสะรจนาเรื่อง สวัปนะवासวทัตตา เป็นนาฏกะ 6 องก์ ดำเนินเรื่องเป็นร้อยแก้ว และมีคำร้อยกรองเป็นฉันทหรือโคลกแทรกประดับอยู่เป็นตอน ๆ ไปโดยตลอด คำร้อยกรองเหล่านี้มักมีใจความเป็นคติในแง่ปรัชญา หรือมีความหมายชวนคิดอย่างใดอย่างหนึ่งแฝงอยู่ด้วย

เนื้อเรื่องของบทละครประกอบด้วยศีลธรรมอย่างเต็มเปี่ยม ตัวละครเอกทุกตัวมีคุณธรรมอันสูงส่ง เช่น พระนางวาสวทัตตามีความจงรักภักดีต่อพระสวามีอย่างลึกซึ้ง ถึงกับยอมเสียสละความสุขส่วนตนได้หมดสิ้น ฝ่ายท้าวอุทยนักรัก็มีความซื่อสัตย์ต่อชายาอย่างจริงใจคงความเสนาหาในนางไม่จิตจาง แม้เมื่อปรากฏว่านางนั้นสิ้นชีพในกองเพลิงไปแล้ว ตัวละครทั้งสองนี้สมควรเป็นแบบอย่างแห่งคู่รักที่แท้จริงได้โดยแท้ ส่วนเจ้าหญิงปัทมาวดีนั้นเล่าก็เป็นผู้มีใจกุศล ปราศจากอคติทั้งปวง ไม่มีการอิจฉาพยาบาท แม้แต่คู่แข่งชั้นของตนเอง

บทละครเรื่องนี้ได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของราชเสขร นักแต่งบทละครคนสำคัญคนหนึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ซึ่งยกย่องบทละครเรื่องนี้ไว้ใน "สุคติมูขวลี" ว่า "เพลงแห่งคำวิจารณ์ใด ๆ ไม่สามารถที่จะเผาผลาญเรื่อง สวัปนะवासวทัตตา ของท่านภาสะได้เป็นอันขาด"⁶²

⁶¹ เสาวภา เจริญขวัญ. (2526). *วรรณคดีสันสกฤต*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 142.

⁶² ดุษฎี มาลากุล. (2512). *สวัปนะवासวทัตตา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, 13.

“ภาสนาฏกจเกร ปิจเฉโกะ กุชูปเต ปริกษิตุม ฯ

สวปนะवासวตตสย ทาทโก’ภูน ปาวกะ ฯ”⁶³

อนึ่งบทละครของภาสะเป็นงานที่รับการยกย่องอย่างสูงสุด แม้กวีเอกและนักแต่งบทละครคนสำคัญที่สุดของโลกวรรณคดีสันสกฤตนั้นคือกาลิทาส ยังได้กล่าวยกย่องไว้ในบทละครเรื่องแรกของ “มาลวิกานิมิตร์” ว่า “งานประพันธ์ของนักประพันธ์ใหม่เยี่ยงกาลิทาสไหนเลย จะเป็นที่ยินยอมยิ่งไปกว่าบทประพันธ์ของมหากวีเช่นท่านภาสะได้”⁶⁴ และพาดะกวีคนสำคัญในราชสำนักของพระเจ้าศรีหรรษะก็กล่าวถึงภาสะในบทนำเรื่อง “หรรษะจริต” เกี่ยวกับการสร้างบทละครของภาสะ ทำให้เห็นว่าบทละครของภาสะมีหลายองค์ หลายฉาก และผู้กำกับเวทีอย่างสุตธราช ซึ่งเป็นที่ยินยอมแม้จะเป็นช่วงชีวิตของพาดะเอง⁶⁵ เป็นต้น

เนื้อเรื่องย่อบทละครเรื่อง สวปนะवासวตตดา

เนื้อเรื่อง หมายถึง เหตุการณ์ หลายเหตุการณ์ที่ผู้แต่งนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราวร้อยเรียงต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบอย่างให้รายละเอียดตามที่ผู้แต่งต้องการ ผู้อ่านจะรับรู้ได้ว่ามีเหตุการณ์ใดบ้างเกิดขึ้นกับตัวละครต่างในเรื่อง ตัวละครแต่ละตัวมีพฤติกรรมแบบใด เหตุการณ์เกิดที่ไหน เมื่อไร ใครสนทนากันว่าอย่างไร ผู้แต่งเล่าเรื่องอย่างละเอียด มีการบรรยายและพรรณนาความประกอบตลอดจนแสดงโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ผู้อ่านได้เข้าใจตัวละครและเหตุการณ์⁶⁶อย่างชัดเจนตั้งแต่ต้นจนจบ

บทละครเรื่อง สวปนะवासวตตดา เริ่มแรกเมื่อตัวละครเอกทั้งสอง กล่าวคือ ท้าวอุทพันธ์กับพระนางवासวตตดาได้อภิเษกสมรสแล้ว ท้าวอุทพันธ์เสด็จไปประทับแรมพักผ่อนอยู่ที่ตำบลลาวาณกะ

⁶³ Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana, 9.

⁶⁴ ดุษฎี มาลากุล. (2512). *สวปนะवासวตตดา บทละครสันสกฤตของมหากวีภาสะ*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, 13.

⁶⁵ Ayyar, A. S. P. (1942). *Bhasa (Indian Men of Letters Series)*. Madras: The Madras Law Journal Office, 4.

⁶⁶ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 100.

ซึ่งเป็นชายแดนติดต่อกับแคว้นมคธพร้อมด้วยพระนางवासวทัตตาและอำมาตย์ราชบริพารเป็นจำนวนมาก ในขณะที่กำลังส่วนใหญ่ของประเทศไปรวมกันอยู่ที่ตำบลลาวาณกะนั้น ราชศัตรูผู้มีนามว่าอรุณ ได้ฉวยโอกาสเข้าโจมตียึดเอากรุงเกาศามพีไปได้ เขาค้นธราชนเห็นว่าถึงคราวจำเป็นที่จะต้องหาหนทางผูกไมตรีกับแคว้นมคธเพื่อขอกองกำลังมาช่วยปราบปรามอรุณ และทำให้กรุงเกาศามพีได้กลับคืนมาอยู่ในอำนาจของท้าวอุท্থันดังเดิมให้จงได้ จึงเกลี้ยกล่อมพระนางवासวทัตตาให้แสวงออกอุบายทำเป็นตายเพื่อให้ท้าวอุท্থันได้มีโอกาสได้ทำการสมรสกับเจ้าหญิงปัทมาวดีแห่งแคว้นมคธได้โดยสะดวก

องค์ที่ 1

เริ่มตั้งแต่เขาค้นธราชนเสนาบดีของท้าวอุท্থันวัดสราช ปลอมตนเป็นพราหมณ์นำพระนางवासวทัตตาซึ่งปลอมเป็นหญิงสามัญชาวอวันติกาเข้าเฝ้าเจ้าหญิงปัทมาวดี พระธิดาของท้าวมคธเพื่อทูลฝากฝังนางให้อยู่ในความปกครองของเจ้าหญิงปัทมาวดี โดยเขาค้นธราชนทูลว่านางเป็นน้องสาวของตน ระหว่างการสนทนากันอยู่นี้มีพรหมจารีนักศึกษาวรรณะพราหมณ์ซึ่งผ่านมาได้แวะเข้ามาเยี่ยมเยียน และได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ร้ายแรงที่เกิดขึ้นที่ตำบลลาวาณกะ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ตนได้เดินทางจากมาว่าเกิดไฟไหม้เผาผลาญหมู่บ้านนั้น ในขณะที่พระเจ้าวัดสราชเสด็จไปล่ากวางในป่า และพระนางवासวทัตตาถูกเพลิงครอกสิ้นพระชนม์ จึงทำให้พระเจ้าวัดสราชโศกเศร้ามาก เจ้าหญิงปัทมาวดีรับฟังข่าวร้ายด้วยความสลดใจ หลังจากนั้นเขาค้นธราชนก็ทูลลาเจ้าหญิงปัทมาวดีไป หลังจากที่เจ้าหญิงทรงรับรองว่าจะรับवासวทัตตาไว้ในความคุ้มครองของเธอ

องค์ที่ 2

พระนางปัทมาวดีได้เสด็จออกไปเล่นกรีฑากันทุกะ (ลูกบอล) พร้อมด้วยบริวารกับพระนางवासวทัตตาซึ่งปลอมเป็นอวันติกา ในเวลานั้นนางเจฎี (ข้าหลวง) ก็ได้เข้ามาและสนทนาถึงท้าวอุท্থันผู้เป็นที่รักทั้งของตนและพระนางปัทมาวดี ต่อจากนั้นนางธাত্রีกีได้มาราบทูลให้พระนางปัทมาวดีทราบถึงการที่พระราชอาแห่งแคว้นมคธได้ทรงยกพระองค์ให้ท้าวอุท্থันแล้ว ซึ่งพระนางवासวทัตตาก็ทรงรับฟังอยู่ ณ ที่นั้นด้วย สร้างความรู้สึกน้อยใจให้เกิดแก่พระองค์ แต่พระองค์ก็ทรงเข้าใจในความเป็นไปที่เกิดขึ้น

องค์ที่ 3

ขณะที่เหล่าข้าหลวงกำลังเตรียมการในการอภิเษกสมรสของพระนางปัทมาวดีและท้าวอุทัยน พระนางवासวัตตาดำเสด็จมานั่งปรับทุกข์รำพึงรำพันด้วยความน้อยใจอยู่ลำพังในสวนแห่งหนึ่ง แล้วนางเงือกก็ได้เข้าไปหาพระนางवासวัตตาดำ และบอกให้พระองค์ทราบว่าพระองค์หญิงปัทมาวดีมีพระเสาวนีย์ให้พระองค์ร้อยเกาตุกะมาลาถวาย แล้วพระนางก็ทรงร้อยดอกอวิธวาภรณ์ให้เป็นพวงมาลัยถวายไป พร้อมกับด้วยความโศกเศร้าเล็กน้อยพระทัยที่พระสวามีของพระองค์ต้องไปอภิเษกสมรสกับผู้อื่น

องค์ที่ 4

พระนางปัทมาวดีเสด็จประพาสสวนพร้อมกับนางเงือกและนางवासวัตตาดำ ส่วนท้าวอุทัยนก็มาพร้อมกับวสันตกะ ก็ได้มายังสวนแห่งนั้นด้วยเหมือนกัน พระนางปัทมาวดีเมื่อเห็นเข้าทั้งสองก็ได้แอบข่มพระองค์อยู่ในพุ่มไม้ ท้าวอุทัยนและวสันตกะพากันมานั่งอยู่ตรงทางออกขวางไว้ทำให้พระนางปัทมาวดีเลยไม่สามารถหาทางเดินออกไปได้ จึงจำเป็นต้องแอบอยู่ที่พุ่มไม้แห่งนั้น และก็ได้มีโอกาสทราบถึงความในใจที่ท้าวอุทัยนมีต่อพระนางवासวัตตาดำว่าพระองค์ยังทรงรักใคร่ผูกพันอยู่กับพระนางवासวัตตาดำไม่เสื่อมคลาย และพระองค์ก็ได้หลั่งน้ำพระเนตรออกมา พระนางปัทมาวดีเมื่อได้ทราบดังนั้นก็ได้ออกจากพุ่มไม้และเข้าไปปลอบโยนพระองค์ให้ทรงหายจากความเสียพระทัย และได้พากลับสู่พระตำหนัก

องค์ที่ 5

พระนางปัทมาวดีประชวรด้วยโรคปวดพระเศียร เหล่าบริวารที่ได้จัดพระแท่นบรรทมไว้ที่สมุทรคฤหะเพื่อให้พระนางปัทมาวดีไปประทับ เมื่อท้าวอุทัยนได้ทราบข่าวจึงเสด็จไปเยี่ยมพระนางท้าวอุทัยนเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระแท่นยังไม่มีผู้ใดประทับ จึงทรงทราบว่าพระนางปัทมาวดียังไม่ได้เสด็จมา จึงได้ประทับนั่งลงบนพระแท่นนั้นเพื่อทรงรอ และได้ทรงรำพันถึงพระนางवासวัตตาดำกับวิหุชกะผู้เป็นอำมาตย์คู่ใจ และก็บรรทมหลับไป ฝ่ายพระนางवासวัตตาดำเมื่อได้ทรงทราบข่าวการประชวรของปัทมาวดีก็ได้ไปที่สมุทรคฤหะด้วยเหมือนกัน เพื่อทรงเยี่ยมพระนางปัทมาวดี เมื่อไปถึงจึง

เห็นว่าเป็นพระนางปัทมาวดีกำลังบรรทมอยู่ (ทั้งที่จริงแล้วกลับเป็นท้าวอุทყันที่บรรทมอยู่) จึงได้ประทับบรรทมลงไปด้วยคิดว่าพระนางปัทมาวดีจะให้นอนเป็นเพื่อน แต่พอได้นอนลงไปก็รู้ว่าเป็นท้าวอุทყันพระสวามีของเธอนั่นเองซึ่งกำลังบรรทมอยู่ และละเมอถึงเทวีवासวัตตาดำด้วยเหมือนกัน ในขณะที่ละเมออยู่นั้น พระหัตถ์ของท้าวอุทყันก็ได้ไปพาดบนไหล่พระนางवासวัตตาดำ ฝ่ายพระนางवासวัตตาดำคิดว่าหากทรงอยู่ที่นั่นนานไป เดี่ยวคงจะมีคนมาพบเข้าจึงได้ยกพระหัตถ์ออก และหลีกเลี่ยงไปเมื่อพระนางवासวัตตาดำได้หลีกเลี่ยงไป ท้าวอุทყันก็ได้ตื่นบรรทม และเห็นหลังพระนางवासวัตตาดำอยู่ไม่ไกล จึงได้เสด็จลุกจากบรรทมและทรงติดตามไป แต่ก็ไม่พบอะไร ขณะนั้นอำมาตย์ของพระองค์ก็ได้เข้ามาทูลถามถึงความเป็นไป และกราบทูลว่านั่นเป็นเพียงแค่ความฝันเท่านั้น ต่อมาในไม่นานก็ได้มีข่าวแจ้งมาว่าราชมนตรีชื่อ รุมนวาน ได้ยกกองทัพใหญ่มาเพื่อตีชิงเอาเมืองเกาศามพิคินจากราชศัตรูชื่อว่าอารุณี

องค์ที่ 6

เมื่อฝ่ายท้าวอุทყันสามารถตีและยึดเอาเมืองเกาศามพิคินจากราชศัตรูชื่อว่าอารุณีได้แล้ว พระองค์ก็ได้ขึ้นครองราชย์เป็นท้าววัตสราช และพิณโฆษวดีที่หายไปก็ได้ย้อนกลับมาคืนสู่พระหัตถ์ของท้าวอุทყันวัตสราชตามเดิม ทำให้พระองค์โศกเศร้าเพราะเมื่อเห็นพิณโฆษวดีนั้นก็ถึงพระนางवासวัตตาดำที่พระองค์คิดว่าได้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ขณะที่พระองค์กำลังโศกเศร้าอยู่นั้นก็มีราชทูตมาจากเมืองอุชชยนิมากราบทูลให้พระองค์ได้ทราบว่ามีพระเจ้ามหาเสนได้ทรงให้อภัยท่าน และแสดงความยินดีกับการที่พระองค์ได้แคว้นกลับคืนกลับมา และพระนางอังคารวดีก็ส่งทูตหญิงซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงของนางवासวัตตาดำมาบอกให้ทราบถึงความใส่ใจของพระนาง พร้อมกับได้ส่งพระรูปวาดของท้าวอุทყันกับพระนางवासวัตตาดำมาด้วย โดยได้บอกให้ทราบว่าพระนางอังคารวดีได้จัดการงานอภิเษกสมรสด้วยรูปภาพของทั้งสองพระองค์เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ขอให้จงทรงสำราญพระหฤทัยเถิด และในขณะนั้นพระนางปัทมาวดีก็ได้สังเกตเห็นรูปภาพของนางवासวัตตาดำก็เห็นว่าเหมือนกับนางอวันติกาซึ่งอยู่ในความบริบาลดูแลของพระนาง และแล้วเขาค้นธำรณซึ่งปลอมตัวเป็นพราหมณ์กราบทูลความจริงว่าผู้หญิงที่ตนได้นำไปฝากไว้กับเจ้าหญิงปัทมาวดีก็คือพระนางवासวัตตาดำนั่นเอง พระเจ้าวัตสราชเมื่อทราบดังนั้นก็ทรงประทานอภัยในกลอุบายที่เกิดขึ้นและได้ตัดสินพระทัยที่จะเสด็จไปยังกรุงอุชชยนิพร้อมกับด้วยพระมเหสีทั้งสองพระองค์

ดังนั้น บทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตา จึงมีความน่าสนใจในการนำมาศึกษาองค์ประกอบทางวรรณคดีสันสกฤตในด้านต่าง ๆ อาทิ โครงเรื่อง แก่นเรื่อง และกลวิธีการนำเสนอ ตามลำดับดังนี้

3.1.1 โครงเรื่อง

โครงเรื่อง หมายถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเนื้อเรื่อง ซึ่งเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้นอย่างเป็นเหตุเป็นผลกัน จะกล่าวถึงเฉพาะเหตุการณ์สำคัญในเนื้อเรื่องเท่านั้น โครงเรื่องอาจบอกเราได้ว่าตัวละครมีความนึกคิดอะไรอย่างไร พูดสื่อสารอะไร แต่จะไม่บรรยายหรือวิเคราะห์ตัวละครเหล่านั้น เช่นเดียวกับเนื้อเรื่อง โครงเรื่องที่มีปมปัญหาข้อขัดแย้งที่น่าสนใจที่มีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเอกของเรื่อง⁶⁷ อาจเป็นด้านพฤติกรรม ด้านสภาพเหตุการณ์ หรือด้านอารมณ์ของตัวละคร⁶⁸ ความขัดแย้งหรือปมปัญหาเหล่านี้เองที่นำโครงเรื่องไปสู่จุดสนใจสูงสุดของเรื่อง⁶⁹

จากการศึกษาพบว่าบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตตาพบปมปัญหาอยู่ด้วยกัน 3 ชนิด ได้แก่

1. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับคู่กรณี คู่ต่อสู้ หรือ กับบุคคลอื่น (man against man)⁷⁰ เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากบุคคลที่อยู่ต่างฝ่ายกัน เช่น ท้าวอุทยันกับ อารุณิราชศัตรู
2. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อม (man against environment) ซึ่งเป็นสิ่งต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากอำนาจภายนอก⁷¹ เช่น ภัยธรรมชาติ สภาพสังคม หรือแม้แต่ “โชคชะตา” ที่กำหนดให้คนพ่ายแพ้ ล้มเหลว มีความทุกข์ เดือดร้อน ลำบาก หรือประสบเคราะห์ร้ายต่าง ๆ เช่น พระนางवासวตตตายอมจำนนต่อโชคชะตาร่วมมือกับอำมาตย์เขาคันธรายักษ์เพื่อแผนทางการเมืองให้ท้าวอุทยันได้อภิเษกกับเจ้าหญิงปัทมาวดีเพื่อยึดแคว้นกาตามพิกลกลับคืนมาจากศัตรูให้สำเร็จ รวมถึงเมื่อท้าวอุทยันทรงคร่ำครวญหาพระนางवासวตตตาที่สิ้นพระชนม์ในกองเพลิงครั้งนั้นเสด็จไปล่ากวางที่ตำบลลาวาณกะจนสลบล้มไป เป็นต้น

⁶⁷ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 101.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 106.

⁶⁹ ประคอง เจริญจิตรกรรม. (2556). *หลักการเขียนวิจารณ์วรรณกรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 47.

⁷⁰ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 102.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 102.

อุตุสรโตตสตรายา:! อุตุสรัต!

ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงหลีกไป! พวกท่านจงหลีกไป!

สูตรธาร: ภวตุ, วิชญาตม ฯ

อ้อ! ข้าพเจ้าทราบแล้ว

ภฤโตยรมคธราชสย สนิคโธ: กนยานุกามมิภิ: ฯ

ธฤชฎมุตสอารยเต สรวสโตโปวนคโต ชน: ฯ (1:2)

นักพรตที่บวชอาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้กำลังถูกเหล่าเสนาผู้พิทักษ์คุ้มกันเจ้าหญิงแห่งมคธราชชู่เชิญขับไล่

ผู้แต่งกำหนดให้การเปิดเรื่องสวัปนะवासวัตตามีความน่าสนใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ความวุ่นวายที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อจากนี้กับตัวละครของเรื่อง ซึ่งเป็นการเปิดเรื่องที่ดีที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความใคร่รู้ที่จะติดตามการดำเนินเรื่องของเหตุการณ์ในอนาคตต่อไป

การเบิกโรง

การเบิกโรงของละครภารตะได้มีกำเนิดขึ้นพร้อมกับการแสดงละครเรื่องแรกบนสรวงสวรรค์⁷³ และนับตั้งแต่นั้นมาการเบิกโรงก็ได้กลายมาเป็นส่วนสำคัญของการแสดงละครภารตะที่จะขาดเสียไม่ได้ ภรตมุนีได้กล่าวถึงความสำคัญของการเบิกโรงไว้ในตอนหนึ่งของคัมภีรนาฏยศาสตร์ว่า “ผู้ใดประกอบพิธีการโหมโรงถูกต้อง ผู้นั้นจะไม่ได้รับสิ่งอัปมงคลแม้แต่น้อย และ (ตายแล้ว) จะไปสวรรค์อีกด้วย”⁷⁴ และอีกตอนหนึ่งว่า “และผู้ใดยกเว้นวิธีนี้เสียประกอบวิธีตามความพอใจตนเอง ผู้นั้นจะไปถึงนรกอันร้ายแรงและจะถึงซึ่งกำเนิดเดรัจฉานด้วย”⁷⁵

⁷³ แสง มนวิฑูร. (2541). นาฏยศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, อธิบายที่ 4, โศลกที่ 10, 107.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, อธิบายที่ 5, โศลกที่ 180, 255.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, อธิบายที่ 5, โศลกที่ 181, 255.

ลักษณะการเบิกโรงในละครภาค อาจแบ่งได้เป็น 2 ตอน คือ ปูรวรังคะ (การโหมโรง) และประสทาวนา (การเบิกโรง)⁷⁶

1. ปูรวรังคะ (การโหมโรง)

ปูรวรังคะเป็นการแสดงชุดแรกที่มีที่มาเนื่องด้วยพิธีทางศาสนา มีจุดประสงค์เพื่อบูชาเทพเจ้า และเพื่อขอความสวัสดิมงคลให้เกิดแก่การแสดงละคร เรื่องราวอันเป็นที่มาของความเชื่อเรื่องนี้ ปรากฏในตอนหนึ่งของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ว่าในการเล่นละครครั้งแรกซึ่งภรตมุนีได้รับบัญชาจากพระพรหมให้จัดขึ้น เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองพระเกียรติของพระศิวะนั้นเป็นเรื่องราวแห่งการพ่ายแพ้ของอสูรคือ เรื่องการกวนน้ำอมฤต⁷⁷ และเรื่องการเผาผลาญเมืองของอสูรตรีปุระ⁷⁸ พวกอสูรซึ่งเข้าชมการแสดงอยู่ด้วยความโกรธแค้นเข้าใจว่าพวกเขาจัดการแสดงขึ้นเพื่อเยาะเย้ยพวกตน จึงเข้าขัดขวางทำให้การแสดงละครไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ พระอินทร์เห็นดังนั้นจึงคว่ำขวานุชขึ้นกวัดแกว่งขับไล่ให้อสูรแพ้ไป หลังจากนั้นภรตมุนีจึงกราบทูลขอความช่วยเหลือจากพระพรหม พระพรหมจึงบัญชาให้เทพเจ้าต่าง ๆ คอยคุ้มครองการแสดงเพื่อให้ปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ เทพเจ้าจึงได้แบ่งหน้าที่กัน เช่น พระอินทร์รักษาตัวพระเอก พระสร้สวดีรักษาตัวนางเอก พระศิวะรักษาตัวละครอื่น ๆ พระจันทร์เป็นยามรักษาประตู ท้าวโลกบาลรักษาทิศทั้ง 4 ทิศ และพระพรหมเองก็เสด็จมาประทับอยู่ท่ามกลางโรงละครเพื่อความเป็นสิริมงคล

การแสดงจึงสามารถดำเนินต่อไปด้วยความเรียบร้อย พระพรหมเห็นเช่นนั้นจึงประทานคำแนะนำแก่ภรตมุนีว่าก่อนการแสดงทุกครั้งควรจะทำพิธีบูชาเทพเจ้า (ปูรวรังคะ) ซึ่งภรตมุนีก็ปฏิบัติตามคำแนะนำนั้นตลอดมา และถือว่าปูรวรังคะเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงละครที่จะขาดเสียไม่ได้ ภรตมุนีได้รจนาไว้ในตอนหนึ่งของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ว่า “พวกท่านทั้งปวงในโลกแห่งความตายจักถึงซึ่งการบูชาเป็นอย่างดี แต่เมื่อไม่ได้บูชาโรงละครแล้วก็ไม่ควรแสดงการเล่น”⁷⁹ “และจริงอยู่การบูชา

⁷⁶ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภาค*: วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 162.

⁷⁷ แสง มนวิฑูร. (2541). *นาฏยศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, อธิบายที่ 4, โศลกที่ 10, 107.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, อธิบายที่ 4, โศลกที่ 10, 107.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, อธิบายที่ 1, โศลกที่ 122, 41.

เทวรูปในโรงละครจะต้องทำให้ถูกวิธีบูชา แต่เมื่อยังไม่ได้บูชาโรงละครก็ไม่ควรแสดงละครให้คนดูเด็ดขาด”⁸⁰

การโหมโรงตามคัมภีร์นาฏยศาสตร์ประกอบด้วยการแสดงซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะแต่ละชุดดังต่อไปนี้

1. ปรีตยาหาร คือ การเริ่มตีกลองเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นการแสดง
2. อวตธนะ คือ การที่นักดนตรีและผู้ขับร้องทุกคนเริ่มเข้านั่งประจำที่
3. อาร์มภะ คือ การเริ่มเอื้อนเสียงเพลง
4. อาศรานาวิธียุค คือ การบรรเลงดนตรีในจังหวะเดียวกันในชุดอาศรานาวิธียุคนี้จะมีการแสดงในชุดย่อยอีกหลายชุดก่อนที่จะถึงชุดต่อไป ดังต่อไปนี้
 - 4.1. วิกตระปาณิ เป็นการบรรเลงด้วยการเล่นดนตรี และร้องเพลง
 - 4.2. ปริษัฎฐนา เป็นการบรรเลงเพื่อให้เกิดรสอันไพเราะซาบซึ้ง
 - 4.3. สังโฆฎฐนา เป็นการทำจังหวะด้วยมือไปตามเพลง
 - 4.4. อาสาริต เป็นการขัดจังหวะ
5. คีตวิธียุค คือ การร้องรำทำเพลงสรรเสริญเทพเจ้า มีผู้แสดงออกมาร่ายรำตามแบบตามท่วงเข้ากับเสียงเพลง
6. อุตถาปนวิธียุค คือ การเริ่มบรรเลงเพลงสรรเสริญเทพเจ้า
7. ปรีวรรตนะ มีที่มาของชื่อการแสดงชุดนี้ปรากฏในตอนหนึ่งของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ว่า “และเพราะเหตุที่ผู้กล่าวคำสวัสดิมงคลจะต้องเดินไปรอบ ๆ กระทำการไหว้ท้าวโลกบาลทั้ง 4 ทิศ การกระทำนี้จึงเรียกว่า "ปรีวรรตนะ" (เวียนรอบ)”⁸¹ ถือว่าเป็นการแสดงชุดสำคัญชุดหนึ่ง มีผู้แสดงคือสุตรธารหรือนายโรงจะถือธงชรรษระออกมาพร้อมกับผู้แสดงอีก 2 คน และจะเริ่มร่ายรำเป็นจังหวะพร้อม ๆ กัน และนำดอกไม้มาถวาย ณ พรหมมณฑลซึ่งจัดให้อยู่ตรงกลางโรงละคร หลังจากนั้นสุตรธารจะทำพิธีรดน้ำให้ตนเองและตัวละครทั้ง 2 คน และจะเริ่มร่ายรำบูชาเทพเจ้าซึ่งประจำอยู่ทั้ง 4 ทิศ คือ พระอินทร์ผู้เป็นอธิเทพทิศบูรพา พระยมเทพทิศทักษิณ พระวรุณเทพทิศประจิม และพระกุเวรทิศอุดร

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, อรรถาธิบายที่ 3, โศลกที่ 98, 103.

⁸¹ แสง มนวิฑูร. (2541). **นาฏยศาสตร์** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, อรรถาธิบายที่ 5, โศลกที่ 24,

8. นานทิ เป็นการแสดงชุดที่สำคัญอีกชุดหนึ่ง นานทिक็คือบทโคลกสั้นที่กล่าวสรรเสริญเทพเจ้า (คล้ายกับบทไหว้ครูของไทย) ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ นอกจากจะสรรเสริญเทพเจ้าแล้ว นานทิ ยังมีบทสรรเสริญพราหมณ์และพระเจ้าแผ่นดินอีกด้วย⁸² แต่ในทางปฏิบัติแล้ว นานทิมักจะ เป็นโคลกสรรเสริญเทพเจ้าทั้งนั้น และเทพเจ้าที่ปรากฏในบทนานทิมักจะเป็นเทพเจ้าองค์ใด องค์หนึ่ง กล่าวคือ พระศิวะหรือพระวิษณุ วิธีการกล่าวนานทินั้นคือสูตรธารจะออกมากล่าว สรรเสริญเทพเจ้าที่ได้ระบุไว้ในนานทิ ณ บริเวณที่สมมุติว่าเทพเจ้าประทับอยู่ ความหมาย ของคำว่า นานทิ แปลว่า ความยินดีปรีดา บทสรรเสริญเทพเจ้า ในตอนเริ่มต้นการทำพิธีทาง ศาสนา หรือบทอำนวยการ ซึ่งปรากฏอยู่ตอนต้นของบทละครสันสกฤต⁸³ เริ่มต้นด้วยการ สรรเสริญพระเจ้าและขอพรให้พระเจ้าอวยพรแก่ผู้ชม มีลักษณะเหมือนกับการไหว้ครู ต่อจากนั้นจะมีนายโรงหรือผู้จัดการโรงออกมาพูดโต้ตอบกับคนดู หรือตัวละครตัวใดตัวหนึ่งใน เรื่องที่จะเล่นเป็นทำนองว่าจะเล่นเรื่องอะไร ตลอดจนแนะนำผู้ชมให้รู้จักผู้แต่งบทละคร งานของเขาผู้แสดง และเหตุการณ์ที่ผู้ชมจำเป็นต้องรู้ เพื่อให้ผู้ชมได้เตรียมพบกับตัวละครที่ จะออกมา จากนั้นการแสดงก็จะเริ่มขึ้น เช่น ในโคลกเปิดเริ่มเรื่อง และในตอนจบก็มีอวยพร ผู้ชมเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างที่ 1 เป็นการขอพรต่อพระพลรามให้รักษาคู่ครองผู้ชมละครเรื่องนี้ อีกทั้ง โคลกนี้ยังเป็นการเล่นคำ โดยบรรจุนามตัวละครสำคัญลงไว้ได้ทั้งสี่ตัวละคร นั่นคือ อุทยาน วาสวัตตดา ปัทมาวดี และวสันตกะ เป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นอลังการชนิดหนึ่ง กล่าวคือเป็น มุทราลังการ หรือนามวลี และถือว่าเป็นการแนะนำตัวละครหลัก ในเรื่องให้ผู้ชมได้ทราบ พร้อมกันไปด้วย

อุทยานเวนทุสุวรรณาวาสวัตตดาพเลา พลสย ตวาม ฯ

ปัทมาวดีรณปุระณา วสนตกเมธา ภูชา ปาตาม ฯ (1:1)

ขอแขนของพลรามอันงดงามราวพระจันทร์กำลังส่องแสงเพราะมีกำลังดังได้เต็ม อาสรวสที่เปี่ยมล้นไปด้วยความตระการแห่งปัทมาวตารอันน่าใคร่ราวสันต์อันงามจด จง คู่ครองท่านทั้งหลายในที่นี้

⁸² เรื่องเดียวกัน, อรรถาธิบายที่ 5, โคลกที่ 24, 209.

⁸³ อนงค์ นาคสวัสดิ์. (2522). *นานทิในบทละครสันสกฤต*: วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 12.

ตัวอย่างที่ 2 บทละครเรื่องสวप्นะवासวตัตตานี้จบลงองค์ที่ 6 โศลกที่ 19 ด้วย โศลกยอพระเกียรติพระราชอาผู้ทรงพระนามว่าราชสิงห์ ผู้เป็นพระราชอาผู้เป็นใหญ่ในขณะนั้น

อิม่า สาครปรยุนตำ หิมวทวินธยกุลนทลาม ฯ

มเหเมกาตปตรางำ ราชสีห: ปุรศาสตุ น: ฯ (6:19)

ขอพระราชอาผู้ทรงพระนามว่าราชสิงห์จงดุรงค์ราชสมบัติในนครนี้ ซึ่งมีน้ำล้อมรอบ มีพระกษัตริย์สองข้าง คือภูเขาคิ่วและภูเขาวินธัย และให้มีตราพระกษัตริย์คนเดียว สถิตเป็นตราอยู่ชั่ววันรันดร์

9. รังคะทวาระ เป็นการแสดงในชุดต่อจากนานทึ ซึ่งมีผู้แสดงอยู่ในชุดเดิม หลังจากสูตรการกล่าวนานที่จบแล้ว จะกล่าวโศลกอีกบทหนึ่งเพื่อเป็นการแสดงความเคารพชวระชระ ต่อจากนั้นทั้งหมดจะก้าวเท้าเป็นจังหวะพร้อมกันในลักษณะที่สง่างาม นุ่มนวล ให้เข้ากับเพลงที่บรรเลงอยู่ ซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะว่าจารี⁸⁴ และจะเปลี่ยนจังหวะการก้าวเท้าให้รวดเร็วขึ้นเพื่อให้เข้ากับเพลงมหาจารี ในระหว่างนี้ผู้แสดงจะเอื้อน เพลงจารีและเพลงมหาจารีคลอไปด้วย
10. ตริคตะ เป็นการแสดงในชุดต่อไปซึ่งประกอบด้วยผู้แสดงในชุดเดิม คือสูตรธารและตัวละครอีกหนึ่งคนซึ่งตามปกติมักเป็นตัวละครที่จะแสดงเป็นวิหุชกะต่อไป ทั้งสองคนจะออกมาสนทนากันอย่างไม่เป็นเรื่องเป็นราว โต้เถียงหรือขัดคอกันบ้าง ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ได้แนะนำว่าผู้แสดงในชุดตริคตะอาจพูดขัดคอกันเอง คำพูดที่มีเงื่อนไข (พูดสองง่าม) พูดพล่อย พูดเป็นกาศยกลอน ใครดำรงคงไว้? ใครชนะ? เป็นต้น⁸⁵
11. ประโรจนา เป็นการแสดงชุดสุดท้ายของการโหมโรง คัมภีร์นาฏยศาสตร์ได้อธิบายถึงวิธีการของประโรจนาไว้ดังนี้ “ฟังเล่าเรื่องละครพอเป็นสังเขปให้ผู้ที่ได้รับเชิญมาดูละครฟังด้วยคำเชื้อเชิญที่ทำได้เสร็จแล้ว จึงอธิบายเรื่องของละครเพื่อสำเร็จประโยชน์ของการแสดงละคร”⁸⁶ เมื่อพิจารณาถึงการแสดงในชุดประโรจนาจะเห็นได้ว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกับการเบิกโรงในบทละครสันสกฤตทั่วไป กล่าวคือ เป็นการออกมาเล่าเรื่องให้ผู้ชมฟังก่อนที่จะเริ่มแสดงละคร

⁸⁴ แสง มนวิฑูร. (2541). นาฏยศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, อ้ายยัยที่ 5, โศลกที่ 27, 209.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, อ้ายยัยที่ 5, โศลกที่ 139, 243.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, อ้ายยัยที่ 5, โศลกที่ 139, 243.

ซึ่งทำให้เกิดปัญหาถกเถียงในหมู่ผู้เชี่ยวชาญละครสันสกฤตว่าประจักษ์จะเป็นชุดเดียวกับการเบิกโรงหรือไม่ และทำไมถึงมีความคล้ายคลึงกัน⁸⁷

2. ประสตาवना (การเบิกโรง)

การเบิกโรงในละครสันสกฤต บางครั้งเรียกว่าสถาปนา เริ่มต้นด้วยสุตรธารออกมาสนทนากับตัวละครอีกคนหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นตัวตลก (วิภูษกะ) นางละคร (นาฏี) หรือตัวประกอบ (มารชยะ) เป็นทำนองเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับละคร⁸⁸ เช่น เรื่องที่จะแสดงคือเรื่องอะไร ใครคือผู้แต่ง และเนื้อเรื่องย่อเป็นอย่างไรเพื่อผู้ชมทราบเริ่มลงมือแสดงละคร ในบางครั้งสุตรธารจะออกมาเล่าเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องนำมาก่อน และที่จะขาดเสียไม่ได้คือการสรรเสริญความสามารถของผู้แต่งบทละคร หรืออาจจะเียนยอผู้ชมบ้างก็ทำได้ ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ได้จำกัดหน้าที่ของสุตรธารไว้แต่เพียงว่า “ในการแสดงละครมีเทวดาอยู่ข้างหนึ่ง มนุษย์อยู่ข้างหนึ่ง เทวดากับมนุษย์รวมกันอีกข้างหนึ่ง ต้องสรรเสริญเป็นราย ๆ ไป เมื่อเทวดากับมนุษย์รวมกันต้องสรรเสริญเทวดากับมนุษย์ไปพร้อมกัน”⁸⁹

หลังจากที่สุตรธารให้รายละเอียดผู้ชมเกี่ยวกับละครพอสมควรแล้ว สุตรธารจะเริ่มการสนทนา เพื่อเป็นการแนะนำตัวละคร ซึ่งในคัมภีร์ทศรूपะของธัญชัยได้กำหนดวิธีการของสุตรธารไว้ 3 วิธีด้วยกัน ได้แก่

1. กโถพมาตะ เป็นวิธีการแนะนำตัวละครของสุตรธารโดยทำสัญญาณให้ตัวละคร ปรากฏตัวขึ้น
2. ประวฤตตะกะ (ในคัมภีร์สาหิตยทรรปณะ เรียกว่า ประวฤตตะกะ) เป็นวิธีการแนะนำตัวละครของสุตรธารโดยการเปรียบเทียบความงดงามของฤดูกับความงดงามของตัวละคร
3. ประโยคาศิษยะ เป็นวิธีการแนะนำตัวละครของสุตรธารโดยการประกาศการมาถึงของตัวละคร

⁸⁷ นิยะดา สาริกภูติ. (2515). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*: วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 168.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 169.

⁸⁹ แสง มนวิฑูร. (2541). *นาฏยศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, อ้ายยาที่ 5, โศลกที่ 177, 255.

เหตุใดจึงสร้างความหวั่นตระหนกแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในอาศรม ผู้ที่พึง
ใจในผลไม้ป่า ผู้ที่นุ่งห่มเปลือกไม้ที่ควรค่าแก่การเคารพ โอ้! ใคร
กันที่อวดดี ไม่รู้จักเจียมตน หยิ่งผยอง ไร้ซึ่งโชคที่มั่นคงกำลังจะ
เปลี่ยนตาบสวนาที่สงบสุขแห่งนี้เป็นสถานที่ที่เสียงดังตามคำ
บัญชาของเขา

वासवतृता: आरुय! ग ऐष उतुसारायती

ท่านผู้เจริญ นั่นใครที่ขับไล่พวกเรา

येकंनररररर: गवती! ऐ उरुमतาทमतानमुतुसारायती

เขาคือผู้ที่ขับไล่ตนเองออกเสียจากธรรม

वासवतृता: आरुय! न हेयवृ वुकुकामा, अहमपि ना मोतु सारायतुया गवामีती

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าเช่นนั้นหรอก ข้าพเจ้ากำลัง
ถามตัวเองนี่เราเป็นผู้ต้องถูกขับไล่ด้วยหรือ

येकंनरररर: गवती! ऐ वมนिरुชญาतานิ ไทวदानยวูชุนเต

เทวรูปทั้งหลายที่ยังมิได้แต่งตั้งบนแท่นบูชาย่อมถูกเหยียบย่ำเช่นนี้

ตัวอย่างที่ 2

येकंनरररर: อี้ยั เม สวสาฯ โปรัชิตภรตฤกามิมามิจฉามยาตรภวตยา กัจจิต กาลั
ปรีปาลยมานามาฯ กุต:

นี่คือน้องหญิงของข้าพเจ้าผู้มีสามีไปที่อื่น ข้าพเจ้าปรารถนาใคร
ขอให้อยู่ในบริบาลของสมเด็จพระภควทีในที่นี้สักชั่วระยะเวลาหนึ่ง
เพราะว่า

การยั ไนวารุไทรนาปี โภโครณ วสุไตร-

รนาห้ กายายั วฤตติเหโต: ปุรปนุน: ฯ

ธีรา กเนยย์ ทุษฏฐมปรจารา

ศกดา จาริตร์ รกษิตุ์ เม ภคินยา: ๗ (1:9)

เสื่อฝ้าย้อมฟาดและทรัพย์สมบัติเพื่การดำรงชีพข้าไม่ประสงค์
พระองค์หญิงทรงมีธรรมมาสมาจาร คงให้ความอนุเคราะห์ดูแลน้อง
หญิงของข้าได้

วาสวทัตตา: (อาตมคตม) หม! อิห มำ นิเกษปตุกามา อารุยเยาคนธรายณ:๗
ภวตุ อวิจารย กรมน์ น กริชยติ๗

(พูดกับตน) คือ ท่านเขาค้นธรายณมีใครจะเก็บข้าพเจ้าไว้ในที่นี้เสีย
แล้ว ช่างเถอะ เขาคงไม่ทำการไปโดยไม่ได้พิจารณา

ตัวอย่างที่ 3

พรหมจารี: ตต: ปรัตนินวฤตโต ราชา ตทวฤตตานตฺ ศรุตวา ตโยรวโยคชนิต-
สตีตาสตสุมินเนวาคเนนา ปราณาน ปรีตริยกาโม'มาโตยรมหตา
ยตเนน วาริต:๗

ครั้นแล้ว เมื่อพระราชเสด็จกลับมาจากการล่ากวาง ได้ทราบข่าว
ร้ายนั้นก็ทรงเร่าร้อนอันเกิดจากวิโยคพระนางนั้น และใคร่สละพระ
ชนม์ชีพในกองอัคคีนั้นนั้นเทียว แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ห้ามปราม
ไว้ด้วยความพยายามอย่างสุดกำลัง

3.1.1.3 จุดวิกฤตของเรื่อง

จุดวิกฤตของเรื่อง หมายถึง การขมวดปมปัญหาขั้นวิกฤตให้แก่ตัวละครและเนื้อเรื่องเพื่อสร้าง
ความตึงเครียดให้เรื่องราวมีความตื่นเต้นมากยิ่งขึ้น และความตึงเครียดของเรื่องสามารถเกิดขึ้นได้
หลายครั้ง

จากการศึกษาพบว่าบทละครเรื่อง สวप्นะवासวทัตตาพบการสร้างปมปัญหาขัดแย้งที่กวีสร้าง
เพื่อเราให้ผู้อ่านติดตามละครอย่างมั่นคง มีอยู่ด้วยกัน 3 ชนิด ได้แก่

ราชา: (อุตถาย) พาตมมา อัยมิตานิม,

ดีแล้ว ฉะนั้นบัดนี้

อุเปตย นาเคนทรศุครีตริณเณ ตมารุณี ทารุณกรรมทกษม ฯ

วิกิรุณพาโณครตรงคกงเค มหารุณวาเก ยูธิ นาศยามิ ฯ (5:13)

แม้ได้พานพบศัตรูนามอรุณผู้มีจิตเหี้ยมโหดในสมรภูมิล้ำก้วย
การข้ามมหาสมุทรโดยช้างและม้า กอปรกับการสาธตญูไปทั่วทุก
ทิศหมายจะบดขยี้มันให้แหลกราญ

2. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อม (man against environment) ซึ่งเป็นสิ่ง
ต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากอำนาจภายนอก⁹³ เช่น ภัยธรรมชาติ สภาพสังคม หรือแม้แต่
“โชคชะตา” ที่กำหนดให้คนพ่ายแพ้ ล้มเหลว มีความทุกข์ เดือดร้อน ลำบาก หรือประสบ
เคราะห์ร้ายต่าง ๆ

ตัวอย่างที่ 1 พระนางवासวัตตีตายอมจำนนต่อโชคชะตาร่วมมือทำตามแผนการกับอำมาตย์
เยาคันธรายันในการปลอมตัวเป็นสามัญชนแล้วอยู่ใต้พระบริบาลของเจ้าหญิงปัทมาวดี

เยาคันธรายัน: อนุคฤที่โต’สมิ ตตรภวตยาฯ วตเส! อุปสรปาตภวตีมาฯ

สมเด็จพระภวตีในที่นี้ทรงอนุเคราะห์เราแล้ว น้องหญิงเอ๋ย จงเดิน
เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระภวตีเถิด

वासวัตตีตา: (อาตมคตม) กา คติ:ฯ เอชา คจฉามิ มนทภาคาฯ

(พูดกับตน) ไม่มีทางเลี่ยง ข้าพเจ้านี้ต้องไปสู่ความตกต่ำแล้ว

ปัทมาวดี: ภวตุ ภวตุฯ อาตมีเยทานี ส่วฤตตาฯ

เช่นนั้นสิ บัดนี้นางเป็นผู้เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้าแล้ว

⁹³ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 102.

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อทำอุท্থันทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของวาสวัตตดา พระองค์ก็ทรงกันแสง คร่ำครวญหาพระนางวาสวัตตดาจนสลบล้มไป

พรหมจารี: ตต: ปฺรตฺนินฺวฤตฺโต ราชา ตทวฤตฺตานตฺ สฺรุตฺวา ตโยรวฺโยคชนิต-
สฺตํปสฺตสมฺมินเนวาคเนา ปฺราณานฺ ปฺริตฺรยุกาโม’ มาโดยฺรมหตา
ยตุเนน วาริต:๑

ครั้นแล้ว เมื่อพระราชเสด็จกลับมาจากการล่ากวาง ได้ทราบข่าว
ร้ายนั้นก็ทรงเร่าร้อนอันเกิดจากวิโยคพระนางนั้น และใคร่สละพระ
ชนม์ชีพในกองอศุคินั้นนั้นเทียว แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ห้ามปราม
ไว้ด้วยความพยายามอย่างสุดกำลัง

วาสวัตตดา: (อาตมคตม) ชานามิ ชานามยารยปฺตรสฺย มยิ สานุกฺโรศตวมา
(พูดกับตน) ข้าพเจ้าทราบแล้ว ข้าพเจ้าทราบแล้วว่าทูลกระหม่อม
แก้วทรงซึ่งพระเมตตาปราณีในข้าพเจ้า

เยาคันธรายัน: ตตสฺตต:๑

ต่อไป ต่อไป

พรหมจารี: ตตสฺตสฺยา: ศรีโรปฺกุกฺตานิ ทคฺชเสษานฺยารณานิ ปฺริชฺวชฺย ราชา
โมหฺมุปคต:๑

ครั้นแล้ว พระราชาทรงถอดเครื่องประดับประจำศรีระของนางนั้น
ซึ่งเหลือเศษจากไฟไหม้แนบอก แล้วทรงถึงซึ่งวิสิญญ์

- ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับตนเอง (man against himself)
อาจเป็นความขัดแย้งด้านกายภาพ (เช่น ความพิการ) ด้านอารมณ์ ด้านศีลธรรม ซึ่งมนุษย์
ต่อสู้กับตนเอง และจำต้องตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง บางครั้งก็ชนะใจตนเอง แต่บางครั้งก็
พ่ายแพ้ไป⁹⁴

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 102.

ตัวอย่างที่ 1 พระนางवासวัตตพยายามข่มความทุกข์ตรมในจิตใจที่เกิดขึ้นระหว่างการจัดงานอภิเษกสมรสระหว่างท้าวอุทัยกับปัทมาวดีผู้ที่กำลังจะร่วมใช้สามีกับนาง

वासวัตตตา: วิวาหาโมทสงกุลे अन्तःपुरजटुःसाले प्रित्यस्य पत्न्यावतीमहाकटा-
समी प्रमथन्मया यावतिथानी भावयेन्निरुदुत्तं तुःखं विनोथयामि
ओहो उदयाहितमया आर्यपुत्रोऽपि नाम प्रकीयः सर्वदुःखः यावत्पुत्रिका
मि ठनया खलु जगत्वाकुरुः यान्धन्यविरहिता न शिवति न खलुहं
प्राणान् प्रित्यसामि आर्यपुत्रं पत्न्यामित्यनेन मनोरथेन शिवामि
मनुष्याका

เมื่อได้ละปัทมาวดีไว้ที่ศาลาจตุรมุขในอันตปุระ ซึ่งกำลังอิงอลอยู่ด้วยความบันเทิงในการจัดงานวิวาห์แล้ว ข้าพเจ้าก็มายังสวนประมทษวนานี้ ข้าพเจ้าขอบรรเทาความทุกข์อันเป็นผลแห่งความโศครร้ายของข้าพเจ้านั้นในบัดนี้เถิด (เดินไปเดินมา) โอโหโศกช่างร้ายเสียเหลือเกิน แม้แต่ทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าก็ได้ชื่อว่ากลายเป็นของผู้อื่นไปแล้ว เช่นนั้นข้าพเจ้าจะนั่งลงละ (นั่ง) จริงหนอ นางนักษัตรวามีบุญแท้ เพราะเมื่อต้องพรากซึ่งกันและกันมันก็ไม่มีชีวิตอยู่ การที่ข้าพเจ้าไม่สละซึ่งลมปราณของข้าพเจ้าก็เพราะมีหวังที่จะได้เห็นทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจึงคงมีชีวิตอยู่อย่างอัปภาคย์มีดีมน

ตัวอย่างที่ 2 วสันตกะถามท้าวอุทัยว่าทรงรักชยาพระองค์ใดมากกว่ากันก็ปล้นทำให้องค์ราชาตรองตรีถึงความหลังที่มีความทรงจำที่ดีกับพระนางवासวัตตตา แต่ก็เอ็นดูพระนางปัทมาวดี

विषुषकः โภः! सुन्यं खलुवि प्रमथन्मया प्रभुग्वयं गिणुजितसुति पुण्ड्रामि
गानुत्तमया

เจ้าประคุณ สวนประมทษวนานี้เจียบสงัดดี ข้าพเจ้ามีปัญหาเล็กน้อยใครจะทูลถามพระองค์

ราชา:	ฉนุทต:๑
	เชิญถามมาได้
วิหุชกะ:	กา ภวต: ปุริยา, ตทานี ตตรภวตี วาสวทตตา อิทานี ปทมวาที วาฯ องค้ไทนเจ้าประคณทรวงรักมากกว่าระหว่างสมเด็จพระภวตี วาสวทตตาในครั้งนั้น หรือปทมวาทีในครั้งนี้
ราชา:	กิมิทานี ภวานุ มหติ พหุมานสงกณฺเฆ มา นุยสยติฯ ทำไมเด็ยวันนี้ท่านจึงนำฉันไปสูที่นั้งลำบากในเรื่องที่เขารู้กันมาก

3.1.1.4 จุดสูงสุดของเรื่อง

จุดสูงสุดของเรื่อง หรือจุดสุดยอดของเรื่อง หมายถึง จุดที่ดำเนินต่อมายังจุดวิกฤตมาจนถึงจุดสุดยอด ซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่กระตุ้นความรู้สึกของผู้อ่านให้นำไปสู่จุดคลี่คลายของเรื่อง เมื่อเรื่องดำเนินมาถึงความตึงเครียดที่สุดของเรื่อง จนทำให้เรื่องนั้นเกิดการหักเหเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่เรื่องราวปมต่างๆ จะถูกคลี่คลายความยุ่งยากและจบลง

ตัวอย่าง เมื่อพระนางวาสวทตตาเข้ามายังสมุทรรคฤทท์เพื่อดูแลอาการปวดพระเศียรของพระนางปทมวาทีและเข้าใจว่านางบรรทมอยู่จึงหลับข้างกัน ในขณะที่นางเองเสียงละเมอรำพึงถึงชื่อนางวาสวทตตาก็ดังออกมาทำให้นางตระหนักรู้ว่าเป็นท้าวอุท্থันยอดรักของตน ท้าวอุท্থันคิดว่าเป็นภาพฝันที่พระองค์ได้พบพระเทวีที่รัก ได้สัมผัสกัน แต่เมื่อพระนางวาสวทตตาระลึกได้ว่ากำลังปฏิบัติแผนการเพื่อชาติอยู่จึงรีบเดินออกจากห้องบรรทมไป หากไม่แล้วองค์ท้าวอุท্থันตื่นขึ้นขึ้นมาพบว่านางไม่ได้สิ้นชีพในกองเพลิง อาจทำให้ความตั้งใจกระทำตามแผนการของเขาค้นธราลัยณสิ้นไม่เป็นท่า

ราชา:	(สวาปนายเต) หา วาสวทตเต!๑ (ละเมอ) โอ้ วาสวทตตา
วาสวทตตา:	(สทโสตถาย) หม อารยปุตฺร:, น ขลฺ ปทมวาทีฯ กิ นุ ขลฺ ทฤษฏา- สมิฯ มหานุ ขลวรายเยาคณธรายณสย ปฺรติชญาภาโร มม ทฺรศเนน นิษผล: ส่วฤตต:๑

ชยตุ เพคะ ทูลกระหม่อมแก้ว

ราชา: อเย! อเสา เยาคนุชรายณ: อียั มหาเสนปุตริฯ

เอ๊ะ นันเยาคนุชรายณ นิมหาเสนราชบุตรี

กี ญ สตยมิทึ สวปน: สา ภูโย ทุศยเต มยาฯ

อนยาเปยวเมวาทึ ทฤษฏยา วณจิตตทา ฯ (6:17)

นี่มันเป็นความจริงหรือฉันฝันไปที่เห็นนางอีกครั้ง นี่ฉันเห็นภาพ
ลวงตาอยู่นะหรือ

เยาคนุชรายณ: สวามิน! เทวยปนเยน กุถตาปราธ: ชลวหมฯ ตต กุชนตุมรหติ
สวามีฯ

สวามิน ข้าพระบาทได้ทำความผิดเสียแล้ว ด้วยการพรากรพระเทวี
นั้นมาแท้ ๆ เพราะฉะนั้นขอพระราชทานอภัยเถิด พระเจ้าข้า

3.1.1.6 การปิดเรื่อง

เมื่อเรื่องดำเนินมาถึงจุดสุดยอดแล้วจะเข้าสู่การปิดเรื่องอันเป็นจุดจบของเรื่อง ซึ่งการปิดเรื่องเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เรื่องเกิดความสมบูรณ์แบบที่สุดของบทละคร บางเรื่องอาจจบที่จุดพลิกผันหรือจุดสุดยอด บางเรื่องจบหลังจากคลี่คลายปัญหา มี 3 แบบ ได้แก่ จบตามความคาดหมาย จบแบบพลิกความคาดหมาย และจบแบบทิ้งไว้ให้คิด

ทั้งนี้ตามระเบียบแบบแผนการเป็นละครสั้นสกฤตที่ดีจะไม่มีจบด้วยโศกนาฏกรรม แต่ต้องมีลักษณะเป็นสุขนาฏกรรม ซึ่งสวปนะวาสวทัตตาเป็นบทละครที่จบด้วยความสุขที่พระนางวาสวทัตตาได้กลับมาครองรักร่วมบัลลังก์กับท้าวอุท্থันและพระนางปัทมาวดีและกลับเมืองเกาตามพีพร้อมกัน ดังตัวอย่าง

เยาคนุชรายณ: สวามิน! เทวยา: กุศลนิเวทนารุณมไทยว ปรัตินิวรตตามตรภวาน
ไรโภย'ตรภวตี จฯ

สวามิน ขอให้ท่านไถ่โทษกับคุณผู้หญิงผู้ควรเคารพจงกลับในทันที
วันนี้เถิด เพื่อทูลข่าวทรงกุศลสำราญของพระเทวี

ราชา: น น ฯ สรว เอว วยิ ยาสุยาโม เทวยา ปทมาวตยา สหา

ไม่ได้ ไม่ได้ เราทั้งหมดจะไปพร้อมทั้งเทวีปทมาวดีด้วย

เยาคันธรายัน: ยทาชญาปยติ สวามีฯ

สุดแต่พระสวามิน จะทรงมีพระราชบัญชา

3.1.2 สารัตถะหรือแก่นเรื่อง

สารัตถะของวรรณคดี คือความลักษณะอันเป็นวิสัยธรรมดา ธรรมชาติของโลกและมนุษย์ที่ผู้
แต่งมองเห็น และมุ่งหมายจะแสดงลักษณะนั้นออกมาให้ปรากฏแก่ผู้อ่าน⁹⁵ ในขณะที่เรื่องดำเนินไป
นั้น สารัตถะของเรื่องมักจะปรากฏขึ้นอย่างสม่ำเสมอเพื่อยืนยันว่านั่นคือความมุ่งหมายที่ผู้แต่ง

สารัตถะหรือแก่นเรื่องของสวปนะवासวทัตตา คือ “ความรักอันยิ่งใหญ่ของพระนางवासวทัต
ตา” กล่าวคือ वासवทัตตามีความรักต่อท้าวอุทथัน และนางก็มีความรักบ้านเมือง ซึ่งความรักทั้งสอง
แบบนี้ถือว่างานเป็นผู้ที่มีความรักผู้อื่นมากกว่ารักตัวเอง ยอมสละทุกสิ่งได้เพื่อผู้อื่น ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า
อาณาภาพของความรักแห่งพระนางवासวทัตตานี้ยิ่งใหญ่กว่าความรักของตัวละครอื่นใดในเรื่อง

ตัวอย่าง พระนางवासวทัตตารักบ้านเมืองมากกว่าตนเอง แม้จะต้องทุกข์ใจมากเพียงใด จาก
การพรากจากสามีผู้เป็นที่รักที่เคยใกล้ชิดอยู่ด้วยทุกวันคืน ตอนนี้สามีของตนจะต้องเป็นสามีของคน
อื่นเสียแล้ว นางก็จะขอขมใจไว้เพื่อให้ท้าวอุทथันได้ครองรักกับพระนางปทมาวดีตามแผนการของ
อำมาตย์เยาคันธรายัน เพื่อจะได้เสริมกำลังกองทัพไปรบกับราชศัตรู

वासवทัตตา: विवाहामोत्सङ्गुले अनतःपुञ्जतुःसाले प्रियद्युष्ये पद्मवतीमिहात्ता-
सुमि प्रमथन्मया यवातिथानि षाक्येयनिरुद्धत्तं तुःखं विनोथयामि
ओहो उदयाहितमया आर्यपुत्रोऽपि नाम प्रकियः स्रुद्धतः यवातुपविता
मि च नया खलु जगुःरागवः यानोयन्यविरहितानि चिवितानि खल्वहि

⁹⁵ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 108.

ปราณาน ปรีตยชามิฯ อารยปุตฺรํ ปศยามิตยเนน มโนเรณ ชีวามิ
มนทภาคาฯ

เมื่อได้ละปัทมาวดีไว้ที่ศาลาจตุรมุขในอันตปุระ ซึ่งกำลังอิงลอยู่ด้วยความบันเทิงในการจัดงานวิวาห์แล้ว ข้าพเจ้าก็มายังสวนประมทษวนานี้ ข้าพเจ้าขอบรรเทาความทุกข์อันเป็นผลแห่งความโศคร้ายของข้าพเจ้านั้นในบัดนี้เถิด (เดินไปเดินมา) โอโศกช่างร้ายเสียเหลือเกิน แม้แต่ทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าก็ได้ชื่อว่ากลายเป็นของผู้อื่นไปแล้ว เช่นนั้นข้าพเจ้าจะนั่งลงละ (นั่ง) จริงหนอ นางนงจักรวามีบุญแท้ เพราะว่าเมื่อต้องพรากซึ่งกันและกันมันก็ไม่มีชีวิตอยู่ การที่ข้าพเจ้าไม่สละซึ่งลมปราณของข้าพเจ้าก็เพราะมีหวังที่จะได้เห็นทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจึงคงมีชีวิตอยู่อย่างอัปภาคย์มีดมน

ผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาการดำเนินเรื่องราวของบทละคร สวีปนะवासวตตตา จะเห็นการพูดถึงความรักที่แต่ละตัวละครมีให้กัน กล่าวคือ พระนางवासวตตตามีความรักมั่นคงต่อท้าวอุทพันธ์และยอมสละความสุขเพื่อร่วมแผนการทวงบัลลังก์ให้สามี ในขณะที่ท้าวอุทพันธ์ก็คร่ำครวญเสรำโศกต่อการจากไปของพระนางवासวตตตาที่ทำอุบายลวงว่าไฟครอกที่ลาวาณกะและยังระลึกถึงคุณงามความดีของนางอยู่มิเสื่อมคลาย ซึ่งแก่นเรื่องที่แสดงถึงอาณาภาพแห่งรักนี้ทำให้ผู้อ่านทราบถึงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ และทำให้เกิดอารมณ์ร่วมไปกับบทละครได้อย่างสมบูรณ์

3.1.2.1 ตัวละคร

ตัวละคร คือผู้มีบทบาทในเรื่อง⁹⁶ เป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งในวรรณกรรมเพราะตัวละครคือสิ่งที่พาให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางได้ หากปราศจากซึ่งตัวละครแล้ว เรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ตัวละครในบทละครเรื่อง สวีปนะवासวตตตา มีดังนี้

⁹⁶ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 111.

ตามพระนางปัทมาวดีเข้าไปในอุทยาน พระนางवासทตตาซึ่งในตอนนั้นปลอมตัวเป็นเจ้าของหญิงอาวันติ
กาได้รับรู้ถึงความในใจของท้าวอุทโยนที่เปิดเผยต่อวิหุชกะ นางก็พลอยยินดีซาบซึ้งที่ได้ยินคำรักใน
ขณะนั้น

ราชา: กา คติ:๖ ศรุษตาม๖

คงเลี้ยงไม่ได้ ฟังกี่ฟัง

ปัทมาวดี พหุมตา มม ยทยปี รูปศีลมารุโธ: ๖

वासทตตาพุทธิ น ตู ตาวนเม มโน หรติ ๗ (4:5)

ฉันนับถือปัทมาวดีผู้ทรงศีลรูปโฉมสิริงดงามแต่นางมีอาจกุ่มหัวใจ
ฉันไว้ได้ซึ่งฉันมอบให้กับवासทตตาไปแล้ว

वासทตตา: (อาตมคตม) ภวตุ ภวตุ๖ ทตติ เวตนมสย ปริเขตสย๖ อโ
อชญาตวาโส'ปยตร พหุคุณ สंपทยเต๖

(พูดกับตน) เช่นนั้น เช่นนั้น พระองค์โปรดประทานค่าตอบแทน
ให้แก่ความลำบากเหนื่อยยากแล้ว โอ้อ้อ แม้การอยู่โดยไม่มีใครรู้ใน
ที่นี่ ก็ได้ผลอันงดงามมาก

ตัวอย่างที่ 4 เมื่อพระนางवासทตตาเข้ามายังสมุทรรคฤหเพื่อดูแลอาการปวดพระเศียรของ
พระนางปัทมาวดีและเข้าใจว่านางบรรทมอยู่จึงหลับข้างกัน ในขณะนั้นเองเสียงละเมอรำพึงถึงชื่อนาง
वासทตตาก็ดังออกมาทำให้นางตระหนักรู้ว่านี่เป็นท้าวอุทโยนยอตรักของตน ท้าวอุทโยนคิดว่านี่เป็น
ภาพฝันที่พระองค์ได้พบพระเทวีที่รัก ได้สัมผัสกัน แต่เมื่อพระนางवासทตตาระลึกได้ว่ากำลังปฏิบัติ
แผนการเพื่อชาติอยู่จึงรีบเดินออกจากห้องบรรทมไป หากไม่แล้วองค์ท้าวอุทโยนตื่นขึ้นมาพบว่านาง
ไม่ได้สิ้นชีพในกองเพลิง อาจทำให้ความตั้งใจกระทำตามแผนการของเขาค้นธราภัยอันสิ้นไม่เป็นท่า

ราชา: (สวาปนายเต) हा वासवतदे!ॖ

(ละเมอ) โอ้ वासवतตตา

ท้าวอุทัยน

ท้าวอุทัยนหรืออีกพระนามว่า วัดสราข พระองค์เป็นพระราชอาผู้เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ทรงเป็นที่รักและเป็นที่ยกย่องของประชาชน พระองค์ทรงมีความซื่อสัตย์และมั่นคงต่อพระนาง วาสวทัตตา เสน่หาในพระนางไม่จี๊ดจาง

ตัวอย่างที่ 1 พรหมจารี นักศึกษาดำรงพระเวฬุเดินทางมาจากตำบลลาวาณกะ ได้เล่าให้ผู้ที่อยู่ในอาศรมสถานได้ฟังเกี่ยวกับเหตุการณ์ไฟไหม้พลับพลาในขณะที่พระราชอาได้เสด็จล่ากวาง พระนางวาสวทัตตาและอำมาตย์เอกก็ได้ทรงสิ้นพระชนม์ไปในกองเพลิงนั้นด้วย ทำให้เมื่อท้าวอุทัยนทราบข่าวการสูญเสียผู้เป็นที่รักยิ่งและอำมาตย์เอก พระองค์ก็ทรงรู้สึกเสียพระทัยถึงกับจะโดดเข้าไปในกองเพลิงเพื่อยอมเสียชีวิตตามไปด้วย ซึ่งเรื่องทั้งหมดที่เกิดขึ้น ณ ตำบลลาวาณกะ นั้นเป็นอุบายทางการเมืองที่หมู่อำมาตย์ได้วางแผนไว้ หวังจะให้พระราชอาได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางปัทมาวดีซึ่งเป็นลูกสาวของพระราชอาในแคว้นมคธ

พรหมจารี: ตต: ปุรตนิวุตโต ราชา ตพวฤตตานตฺ ศรุตฺวา ตโยรวีโยคชนิต-
สํตาสฺตสฺมินเนวาคฺเนา ปราณาน ปฺริตฺรยกฺกาโม’มาโตยรมหตา
ยตุเนน วาริต: ฯ

ครั้นแล้ว เมื่อพระราชอาเสด็จกลับมาจากการล่ากวาง ได้ทราบข่าวร้ายนั้นก็ทรงเร่าร้อนอันเกิดจากวิโยคพระนางนั้น และใคร่สละพระชนม์ชีพในกองอัคคีนั้นนั้นเทียว แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ห้ามปรามไว้ด้วยความพยายามอย่างสุดกำลัง

วาสวทัตตา: (อาตมคตม) ชานามิ ชานามยารยปุตรสย มยิ สานุกโรศตวมา ฯ

(พูดกับตน) ข้าพเจ้าทราบแล้ว ข้าพเจ้าทราบแล้วว่าทุลกระหม่อม
แก้วทรงซึ่งพระเมตตาปราณีในข้าพเจ้า

เยาคันธรายัน: ตตสฺตต: ฯ

ต่อไป ต่อไป

พรหมจารี: ตตสฺตสฺยา: ศรีโรปกฺกฺตานิ ทคฺชเสชานยารณานิ ปฺริชฺวชฺย ราชา
โมหมุปคต: ฯ

ครั้งนี้แล้ว พระราชาทรงทอดเครื่องประดับประจำศีรษะของนางนั้น
ซึ่งเหลือเศษจากไฟไหม้แนบอก แล้วทรงถึงซึ่งวิสัญญ์

ตัวอย่างที่ 2 วสันตกะถามท้าวอุทยนว่าทรงรักชยาพระองค์ใดมากกว่ากันก็พลันทำให้องค์
ราชาตรองตรึกถึงความหลังที่มีความทรงจำที่ดีกับพระนางवासวทัตตา แต่ก็เอ็นดูพระนาง
ปัทมาวดี

วิหุชกะ: โภ:! ศูนย์ ชลวิหิ ปรมทวนมฯ ปรัชญูย กิจทสดีฯ ปฤจฉามี
ภวนตมฯ

เจ้าประคุณ สวนประมทษวนานี้เจียบสงดีดี ข้าพเจ้ามีปัญหา
เล็กน้อยใครจะทูลถามพระองค์

ราชา: ฉนทต:ฯ

เชิญถามมาได้

วิหุชกะ: กา ภวต: ปรียา, ตทานี ตตรภวดี วาสวทตตา อิทานี ปัทมาวดี วา
องค์ไหนเจ้าประคุณทรงรักมากกว่าระหว่างสมเด็จพระภวดี
वासวทัตตาในครั้งนั้น หรือปัทมาวดีในครั้งนี้

ราชา: กิมิทานี ภวาน มหดี พหุมานสงกณู ม่า นยสยดีฯ

ทำไมเดี๋ยวนี้ท่านจึงนำฉันไปสู่ที่นั่งลำบากในเรื่องที่เขารู้กันมาก

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อท้าวอุทยนได้พิณโฆษวดีที่หายไปกลับคืนมา พระองค์ก็ทรงคร่ำครวญถึงพระ
นางवासวทัตตาผู้เป็นศิษย์ที่พระองค์ทรงสอนดีพิณโฆษวดีให้ในอดีต ถ้อยวจีที่พรั่งพรูออกมาล้วนเป็น
ความสัจย์ที่พระองค์ไม่เคยลืมความรักที่มีต่อพระนางवासวทัตตา

ราชา: ศรูตีสุขนินเท! กถิ นุ เทวยา:

สตนยุคเล ชฆนสเถเล จ สุปตา ฯ

วิหคคณรโหวิกีรณทณทา

ปรตภยมรยชิตาสยรณยวาสม ฯ (6:1)

เจ้าผู้มีเสียงไพเราะ เจ้าเคยนอนแอบอิงพระยุคลักษณ์ของพระเทวี
แล้วฉโนจึงทำให้หนักและฝุ่นละอองรบกวนต้นพินที่เกิดมีภัยเช่นนี้
ก็เพราะเจ้ามาอยู่ในป่า

อปิจ, อสนิคราสี โขษวติ! ยา ตปสวินยาน สมรสสิ,

อนึ่งโฆษวติเอ๋ย เจ้าไม่มีความรักแล้วหรือ เจ้าจึงไม่รำลึกถึงการซึ่ง
พระนางได้บำเพ็ญ

โศรณีสุมทวนหนปารุศวนิปิตานิ

เขตสตนานตรสุขานยุคคูหิตานิ ฯ

อุททิษย ม่า จ วิรเท ปริเทวิตานิ

วาทยานตเรชุ กถิตานิ จ สสุमितานิ ฯ (6:2)

สะโปกและสี่ข้างของพระนางก็จะแนบและหนีบเจ้าไว้ระหว่างพระ
ยุคลักษณ์อย่างสบายและสะดวก พระนางรักฉัน ถ้าพรากเมื่อใดก็
คร่ำครวญ เมื่อบรรเลงเพลงจบก็ทรงยิ้มแย้ม และมีการพุดจาใน
ระหว่างนั้น

พระนางปัทมาวดี

พระนางปัทมาวดีเป็นเจ้าหญิงผู้สวยงาม มีจิตใจสูงส่ง พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะทรง
อภิเษกสมรสกับวัตสราช หรือพระเจ้าอุทยัน เพราะว่าพระองค์ทรงเป็นที่รักของประชาชนและเป็นที่รู้
กันโดยมากกว่าพระองค์นั้นทรงมีพระกรุณาเมตตาปราณีในหมู่พสกนิกร พระนางปัทมาวดีนั้นมีเสน่ห์อยู่
ที่ทรงเป็นคนเรียบง่าย มีจิตใจที่ใสซื่อบริสุทธิ์ มีจิตใจที่สูงส่งเปี่ยมล้นไปด้วยคุณธรรม ทรงไม่มีการ
อิจฉาริษยาแม้กระทั่งในพระนางवासวทัตตา

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อพระนางปัทมาวดีประสงค์อยากบริจาคทานให้แก่ผู้ชนภายในอาศรมสถาน ก็พบว่ากาญจกียะขัดสิ่งทีนางตั้งใจและประกาศออกไป นางจึงไม่กล้าคำ แสดงให้เห็นว่านางมีความซื่อสัตย์และรักษาคำพูด

ปัทมาวดี: อารย! ปรณมทุโธษย ก: กิมิจฉตีตยยุคตมิทานี วิจารยิตุม, ยเทษ
ภณติ ตทนุติษฐุตวารย:ฯ

ท่านผู้เจริญ เราได้ประกาศไปแล้วในตอนแรกว่าใครจะต้องการ
อะไร บัดนี้จึงไม่ควรวิจารณ์เขาผู้นี้กล่าวสิ่งใด จงตั้งอยู่ซึ่งสิ่งนั้น
เถอะท่าน

กาญจกียะ: อนรูปเมตทภวตยาภิตตมาฯ
คำที่สมเด็จพระภควดีทรงประกาศมานั้นอนรูปแล้ว

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อพระนางปัทมาวดีเสด็จประพาสอุทยาน และได้ยินท้าวอุทัยนตร์สกับวิหุษกะ
ว่าพระองค์ยังทรงมีความรักมั่นในพระนางवासวทัตตา พระนางปัทมาวดีไม่ทรงรู้สึกขุ่นเคืองใจและยัง
ได้ดำเนินางธাত্রีซึ่งเป็นหญิงพี่เลี้ยงของตนที่จับผิดพระราชอาอุทัยน

เจฎี: ภรตฤททริเก! อทกษินย ชลฺ ภรตา
พระราชททริกาเพคะ พระราชภรตาไม่น่านับถือเลย

ปัทมาวดี: หลา! มา ไมวมฯ สทกษินย เอวารยปุตฺร:, ย อิทานิมปยารยยา
वासवत्तया: कुणानु स्मरतीฯ

อย่าหล่อน อย่าพูดอย่างนั้น ทูลกระหม่อมแก้วทรงประกอบด้วย
ความน่านับถือทีเดียว ที่ทรงระลึกถึงคุณานุคุณของพระนาง
वासวทัตตาแม่ในบัดนี้

วิหุชกะ

วิหุชกะที่ปรากฏในบทละครสันสกฤตโดยส่วนมากมักจะถูกประพันธ์ให้เป็นเป็นผู้ที่มีลักษณะบุคลิกแปลก หรือตัวตลก มักจะชอบพูดจาพรวดพราเอ และเป็นพระสหายคู่ใจของพระราชาหรือพระเอกในบทละคร มีหน้าที่หลักในการเป็นที่ปรึกษาท้าวอุท্থยัน คอยให้คำปลอบโยนให้กับพระราชา ในยามที่พระองค์ทรงสูญเสียบุคคลที่รักกล่าวคือพระนางवासวัตตดา

ตัวอย่างที่ 1 วิหุชกะเกิดอาการปั่นป่วนในท้อง จึงแจ้งแก่นางข้าหลวงไม่ให้นำอาหารเข้ามาให้

วิหุชกะ: สนาตสตรภวานฯ สรวมานยตุ ภวตี วรชยิตวา โภชนมาฯ

ล้นเกล้าล้นกระหม่อมนั้นทรงสนานแล้ว คุณจงนำมาทั้งหมดเถิด
เว้นแต่อาหาร

เจฉี: กิณมิติ วารยสี โภชนมาฯ

ทำไมท่านจึงห้ามโภชนา

วิหุชกะ: อธนยสย มม! โกกิลานามกษิปริวรต อิว กุชัปริวรต: ส่วฤตต:ฯ

ก็ตัวฉันมันไม่มีโชค ท้องฉันหมุนไปหมุนมา เหมือนกับนัยน์ตาอัน
กลอกไปกลอกมาของนกโกกิลา⁹⁸ ฉะนั้น

เจฉี: อิทฤศ เอว ภวฯ

ขอให้ท่านจงเป็นเช่นนั้นไปเถอะ

วิหุชกะ: คจจตุ ภวตี! ยาวทหมีปี ตตรภวต: สกาศ์ คจจามิฯ

เชิญไปเถอะย่ะ แม่คุณ แม้ตัวฉันก็จะไปสู่ที่เฝ้าล้นเกล้าล้น
กระหม่อมเหมือนกัน

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อท้าวอุท্থยันระลึกถึงพระนางवासวัตตดาก็ปล้นหลังน้ำพระเนตรออกมา ตัววิหุชกะจึงพูดปลอบใจ และออกไปนำน้ำมาให้ล้างพระพักตร์

⁹⁸ นกโกกิลา หมายถึง นกคู้เหว่า

วิทูษกะ: ธารยตุ ธารยตุ ภาวนาฯ อนติกรรมณียโย หิ วิธิ:ฯ อิทุศมิทานิเมตตฯ
 จงทรงธารไว้เถิด ธารไว้เถิดเจ้าประคุณ จริงอยู่ เคาระห้กรรม
 ไคร ๆ ก้าวล่วงไม่ได้ บัดนี้มันเป็นเช่นนี้แล้ว

ราชา: วยสย! น ซานาติ ภาวนาสถาฯ กุต:,
 เพื่อนเอ๋ย ท่านไม่รู้เหตุที่เป็นที่ตั้งหрок เพราะว่า

ทุ:ขั ตยกตุ พุทธุโมโล'นุราค:

สมฤตวา สมฤตวา ยาติ ทุ:ขั นวตวม ฯ

ยาตรา เตวษา ยท วิมุเจยท พาชูปั

ปราปตานถุณยา ยาติ พุทธิ ปุรสาทม ฯ (4:7)

ความทุกข์ที่มีมูลรากนั้นยากที่จะถอนไปได้ ยิ่งคิดถึงทุกข์ก็กลับ
 ทุกข์ฉะนี้ มันเป็นวิถีของโลกใบนี้เหมือนใช้หนี้ด้วยการหลั่งน้ำตา
 เพื่อคลายทุกข์และผ่อนใส

วิทูษกะ: อศรุปาตกลินนั ชลุตตรภาวโต มุขมาฯ ยาวนมุโขทกมานยามิฯ

พระพักตร์สิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อมเปราะเปื้อนด้วยน้ำพระเนตรตก
 นอง ฉะนั้นข้าพระเจ้าจะพื่อน้ำน้ำสรงพระพักตร์มา

เขาคันธรายัน

อำมาตย์เขาคันธรายันของวัดสราข มีบทบาทเป็นผู้ออกอุบายเกมการเมืองหมายแย่งชิงเมือง
 เกาตามพีคินจากราชศัตรู โดยออกอุบายปล่อยข่าวว่าพระนางवासวทัตตาได้สิ้นพระชนม์ไปในกอง
 เพลิงในพระตำหนักที่ตำบลลาวาณกะ เพื่อให้ท้าวอุทขันได้ไปอภิเษกสมรสกับพระนางปัทมาวดีตามคำ
 ทำนายของโหราจารย์ในราชสำนัก และเป็นผู้นำพระนางवासวทัตตาไปฝากให้อยู่ในความดูแลของพระ
 นางปัทมาวดี

ราชา: วยสย เขาคนธรายณ:! เทวยปนเย กา กฤตา เต พุทธิ:ฯ

สหายเขาคันธราชัณ ความคิดของท่านที่ทำการพรากเทวีไปเสียนั้น
คืออย่างไร

เขาคันธราชัณ: เกาศามพีมาตริ์ ปริपालยามิตีฯ

ข้าพระบาทคิดว่า จะได้เพียงแต่จะบริบาลเกาศามพีเพียงเท่านั้น

ราชา: อถ ปทมาวตยา หสเด กิ นยาสการณมาฯ

แล้วอะไรเป็นเหตุให้ท่านฝากนางไว้ในหัตถ์แห่งปทมาวดี

เขาคันธราชัณ: ปุชฺปกภทราทิกิราเทสิไกราทิษฎฺฐา สุวามิโน สุวามิโน เทวี
ภวิษยตีติฯ

โหรทั้งหลายมีอาจารย์ปุชฺปก และอาจารย์ภัทรเป็นต้น พยากรณ์
ไว้ว่านางจะเป็นเทวีของพระสวามิน

วสุนธรา

วสุนธรา (พระพี่เลี้ยง หรือธাত্রีของพระนางवासทตดา) มีบทบาทโดยรับพระเสาวนีย์แห่ง
พระนางอังคารวดีมากราบทูลท้าวอุทยน ด้วยเหตุที่ทรงได้แก้วนวัตสากลับคืนมาเป็นของพระองค์
ดั้งเดิม

ธাত্রี: อโรคา ภฏฺฐินี ภรตาริ์ สรวคตฺ กุศลฺ ปฤจฉติฯ

พระภฏฺฐินีไม่ทรงมีพระโรคาสิ่งใด ทรงปรารภนาให้ทุกพระองค์
ทรงพระสำราญ

ราชา: สรวคตฺ กุศลมิตีฯ อมพ! อิทุศฺ กุศลมาฯ

กุศลสำราญทั้งหมดหรือ โอพระมารดา กุศลสำราญเช่นนี้หรือ

ธাত্রี: เมทานิ ภรตาดิมาตริ์ สติปตฺมาฯ

เดี๋ยวนี้พระทูลกระหม่อมแก้ว อย่าทรงโศกเศร้าอีกเลย

ไภยยะโคตรระ

ไภยยะโคตรระ ผู้เป็นกาญจกียะของท้าวมหาเสนปรทัโยต มีบทบาทโดยนำพระราชโองการแห่งท้าวมหาเสนไปกราบทูลท่านท้าวอุทัยัน ผู้ซึ่งเรื่องพระเดชานุภาพยิ่งขึ้นโดยเหตุที่ทรงได้แก้วนวัตสากลับคืนมาเป็นของพระองค์ดั้งเดิม

ราชา: (อาสาทนต์ถายฯ) กิมาชญาปยติ มหาเสน:ฯ

(ลุกขึ้นจากอาสน์) ท้าวมหาเสนมีพระราชบัญชาว่าอย่างไร

กาญจกียะ: สทฤศเมตท ไวเทหิปุตรสยฯ นนวาสนสเถโนว ภาวตา โครตโวย
มหาเสนสย สัเทศ:ฯ

นั่นสมเป็นบุตรของไวเทหิแล้ว ขอเชิญเสด็จประทับลง และทรงสดับพระโองการแห่งท้าวมหาเสนเถิดพระเจ้าข้า

ราชา: ยทาชญาปยติ มหาเสน:ฯ (อุปวิศติฯ)

สุดแต่ท่านท้าวมหาเสนจะทรงมีพระราชบัญชา (นั่ง)

กาญจกียะ: ทิชญยา ปโรรปหฤตติ ราชยั ปุน: ปรัตยานิตมิติฯ กุต:

โดยโชค ราชสมบัติอันผู้อื่นชิงไปแล้ว ได้กลับคืนมาดังนี้ เพราะว่า

กาตรา เย'ปยศกตา วา โนตสาหสฺเต ชายเตฯ

ปราเยณ ทิ นเรนทรศรี โสตสาไหเรว ภูชยเต ฯ (6:7)

คนขลาด ปราศจากอำนาจหรือขาดอุตสาหกรรมแล้วย่อมไม่มีหวัง
โชคชะตาของพระเจ้าแผ่นดินย่อมถึงยังผู้ประกอบด้วยอุตสาหกรรม

ตาปสี

ตาปสี นักบวชหญิงผู้บำเพ็ญตบะในป่าแห่งแคว้นมคธ เป็นหัวหน้าแห่งอาศรม มีบทบาทโดยทำหน้าที่เป็นเจ้าสำนักแห่งอาศรม เช่น กล่าวต้อนรับพระนางปัทมาวดี ผู้ซึ่งเป็นอาคันตุกะเข้ามาพัก

อยู่ เป็นต้น โดยอำนวยความสะดวกให้กับทุกคนที่เข้ามาพักเสมือนหนึ่งว่าเป็นบ้านของทุก ๆ คน
นั่นเอง

ตาปสี: สวาคต์ ราชทาริกายา:ฯ

ขอรับเสด็จพระองค์หญิงด้วยความยินดี

วาสวทัตตา: (สวคตม) อียี่ สา ราชทาริกา อภิชนานูรูปี ขลวสยา รูปมาฯ

(พูดกับตน) นางคือราชทาริกา ความงามของนางสมควรเป็นรูป
ของอภิชนโดยแท้

ปัทมาวดี: อารเย วนเทฯ

พระคุณเจ้าชา ตีฉันขอนอบน้อมวันทา

ตาปสี:

จิริ ชีวฯ ปรวิศ ชาเต! ปรวิศฯ ตโปวนานี นามาติชิสสย สวเคหมฯ

จงเจริญพระชนม์เถิด ขอเชิญเสด็จเข้ามาเถิด ผู้มีพระชาติ จงเสด็จ
เข้ามาเถิด ขึ้นชื่อว่าตะโปวันทั้งหลายแล้ว ย่อมเสมือนเป็นเคหะ
แห่งชนผู้เป็นแขก

ชาตรี

ชาตรี หรือพระพี่เลี้ยงของพระนางปัทมาวดี เป็นผู้คอยติดตามพระนางปัทมาวดีไปทุกหนทุก
แห่ง มีหน้าที่คอยให้คำปรึกษาเรื่องต่าง ๆ แก่พระองค์หญิงปัทมาวดี

ชาตรี: อารเย! อาคมปรธานานี สุลภปรยวสถานานี มหาปุรุชเหตุยานี
ภวนติฯ

คุณเอ๋ย หัวใจของมหาบุรุษผู้มีอาคมศาสตร์เป็นประธานย่อม
ขัดแย้งต่อสิ่งที่ได้มาอย่างง่าย

วาสวทัตตา: อารเย! สวเยเมว เตน วริตาฯ

คุณคะ พระองค์ทรงสว่ขอพระองค์หญิงด้วยพระองค์เองหรือคะ

ธาดรี: นที นทีฯ อนุยปรโยชนเนนหาคตสยาภิชนวิชญาณวโยรูปุปี ทฤษฏา
สวยเมว มหาราเชน ทตดาฯ

เปล่าหอรอก เปล่า เมื่อพระองค์เสด็จมาด้วยประโยชน์อย่างอื่น
มหาราชทอดพระเนตรเห็นเป็นอภิชน มีพระปรีชา มีวัยหนุ่ม และ
มีพระรูปโฉม จึงทรงประทานให้เอง

वासवत्तदा: (อาตมคตมาฯ) เอวมฯ อนปราทุธ อิทานิมตฺรารุยปुत्तर:ฯ

(พูดกับตน) ถ้าอย่างนั้นเราจะตำหนิโทษทุลกระหม่อมแก้วของเรา
ไม่ได้

มธุกริกา และปัทมินิกา

มธุกริกา และปัทมินิกา มีบทบาทเป็นข้าหลวงของพระนางปัทมาวดี เช่น ในองค์ที่ 5 เมื่อพระ
นางปัทมาวดีเป็นโรคประชวรปวดพระเศียรก็ได้ถามไถ่จากปัทมินิกาซึ่งเป็นข้าหลวงประจำพระนาง
ปัทมาวดีเหมือนกัน เมื่อทราบความแล้วจึงไปเยี่ยมที่หอพระสมุคคฤหค ดังตัวอย่าง

ปัทมินิกา: หลลา! กิ น ชานาสี ตวิ ภารตถทาริกา ปัทมาวดี สีรัชเวทนยา ทู:
จิเตติฯ

เพื่อน หล่อนไม่รู้หรือว่าพระราชทาริกาปัทมาวดีไม่ทรงสบายด้วย
อาการปวดพระเศียร

มธุกริกา: หา ธิกฯ

พุทโธเอ้อย

ปัทมินิกา: หลลา! คจจ สี ฐรม, อารยามาวนติ ก้า ศพ ทาปยฯ เกวลี
ภารตถทาริกายา: สีรัชเวทนาเมว นิเวทยาฯ ตต: สวยเมวาคมิษยติฯ

เพื่อนรีบไปบอกคุณนายอวันติกา แจ้งให้ทราบถึงการประชวรปวด
พระเศียรของพระราชทาริกาเถิด แล้วก็คงจะมาด้วยตนเองเป็นแน่

มธุกริกา: หลลา! กิ सा गरीष्यतिฯ

เพื่อน แล้วคุณนายนั้นจะทำอะไรได้ละ

ปัทมินิกา: สา ขลิวทานี่ มธฺรภาภิ: กถาภิรภรตฤททาทริกาภา: ศิรฺษเวทหน้า วิโนทย-
ติฯ

คุณนายนั้นก็จะเล่าเรื่องอันมีมธฺรสให้บรรเทากการปวตพระเศียร
ของพระราชทาทริกา

มธฺกริกา: ยูชยเตฯ กุตร ศยนียฺ รจิตฺ ภรตฤททาทริกาภา: ฯ

ควรแล้ว ที่ไสยาของพระราชทาทริกานั้นจัดไว้ที่ไหนหรือ

ปัทมินิกา: สมุทฺรคฤทเท กิล ศยยาสตีรณาฯ คจเจทานี่ ตวมฯ อหมปี ภรเตร
นิเวทนารถมารยวสนตกมนวิษยามิฯ

ที่สมุทฺรคฤทเทนั้นแล ได้ปูลาดพระที่ไสยาไว้ หล่อนจงไปเดี๋ยวนี
ส่วนตัวฉันจะไปตามท่านวสันตกะ ให้กราบทูลเรื่องนี้แก่พระ
ภรรดา

มธฺกริกา: (นิษฺกรานตา) เอวฺ ภวตุฯ

เอวัง ตกลง (ออกไป)

เจฎี เป็นนางข้าหลวง มีบทบาทคือเป็นผู้คอยติดตามปรนนิบัติพระนางปัทมาวดี เช่น ในตอน
ที่ว่า พระนางปัทมาวดีเสด็จมาที่สวนเพื่อดูว่าดอกเศผาลิกาบานไหม ดังตัวอย่าง

เจฎี: กิณิมิตต์ ภรตฤททาทริกา ปฺรมทวนมาคตาฯ

พระราชทาทริกาเสด็จมายังสวนประมทวนานทำไมนะเพคะ

ปัทมาวดี: หลลา! เต ดาวจเฉผาลิกา คฺลุมกา ปศยามิ กุสุมิตา วา น เวติฯ

อ้อ ฉันทอยากดูพุ่มเศมาลิกา⁹⁹เหล่านั้ ว่ามีดอกที่บ้านหรือไม่

เจฎี: ภรตุฤททาทริเก! เต กุสุมิตา นาม, ปรวาลานตริไตรีว เมากุติกลมพ-
ไกรราจิตา: กุสุไม:ฯ

พระราชทาทริกาเพคะ กุสุมาเหล่านั้บับนั้บ้านแล้ว ดุงามเหมือนตั้ง
ว่าห้อยด้วยดอกไม้พวงไข่มุกอันคันด้วยแก้วประพาฬ¹⁰⁰

พรหมจารี

พรหมจารี เป็นนั้กศึกษาพระณะพรหมณั้ผู้ไปศึกษาพระเวทที่ตำบลลาวาณกะ แล้วเดินทาง
มาถึงอาศรมสถาน และได้เล้าถึงเหตุการณ์ไฟไหม้ที่เกิดขึ้นที่ตำบลลาวาณกะ เช่น เล้าว่าพระนาง
วาสวทัตตาได้สิ้นพระชนม์ในกองเพลิง และเล้าถึงการที่พระราชอาูหยันทรงเสียพระทัยจนถึงกลับจะ
โดดเข้าไปในกองเพลิงหมายจะสิ้นพระชนม์ ให้แก่พระนางปัทมาวดีและเล้าข้าราชการได้รับฟังตั้ง
ตัวอย่าง

พรหมจารี: ตต: ปฤตินิวฤตฺโต ราชา ตทวฤตฺตทานตํ ศรุตฺวา ตโยรวีโยคชนิต-
สัตฺตาปสฺตสฺมินเนวาคเนา ปราณาน ปฤตฺรยทุกาโม’มาตโยรมหตา
ยตเนน วาริต:ฯ

ครันแล้ว เมื่อพระราชเสด็จกลับมาจากการล่ากวาง ได้ทราบข่าว
ร้ายนั้ก็ทรงเร้าร้อนอันเกิดจากวิโยคพระนางนั้ และใคร่สละพระ
ชนม์ชีพในกองอัคคินั้บับนั้เทียว แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ห้ามปราม
ไว้ด้วยความพยายามอย่างสุดกำลัง

วาสวทัตตา: (อาตมคตม) ชานามิ ชานามยารยปฺตรสย มยิ สานูโกฺรศตวมาฯ

(พูดกับตน) ข้าพเจ้าทราบแล้ว ข้าพเจ้าทราบแล้วว่าทุลกระหม่อม
แก้วทรงซึ่งพระเมตตาปรานีในข้าพเจ้า

⁹⁹ เศมาลิกา หมายถึง ดอกกรรณิกา

¹⁰⁰ ประพาฬ หมายถึง หินปะการังสีแดงอ่อน

เยาคันธรายัน: ตตสฺตต:๑

ต่อไป ต่อไป

พรหมจารี: ตตสฺตสฺยา: ศรีโรปกฺฤตานิ ทฺชฺรเศษานฺยารณานิ ปรีชวชฺย ราชา
โมหฺมุปคต:๑

ครั้นแล้ว พระราชาทรงทอดเครื่องประดับประจำศรีระของนางนั้น
ซึ่งเหลือเศษจากไฟไหม้แนบอก แล้วทรงถึงซึ่งวิสัญญ์

3.1.2.2 ฉาก

ฉาก หมายถึง สถานที่และเวลาที่เรื่องนั้น ๆ เกิดขึ้น สถานที่และเวลาอาจหมายความแคบ เฉพาะห้อง ๆ หนึ่ง หรือกว้างขวางทั้งประเทศหรือโลกก็ได้¹⁰¹ ฉากมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านทราบถึง บรรยากาศของเรื่อง อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของตัวละครอีกด้วย

ฉากในป่า

ฉากในป่า เป็นสถานที่ที่ตัวละครเรื่องเรื่องสวप्นะवासวตัตตาใช้ในการเปิดเรื่อง ซึ่งมีปรากฏอยู่ในองก์ที่ 1 โศลกที่ 12 ตอนที่พรหมจารีผู้ซึ่งได้เดินทางไปศึกษาพระเวทที่ตำบลลาวาณกะได้มาถึง ดาบสวานา ซึ่งดาบสวานานี้จัดว่าเป็นสถานที่บำเพ็ญพรตของเหล่าบัณฑิตทั้งหลายหรือเรียกอีกอย่าง หนึ่งว่า ฤๅษี นั่นเอง มีสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์ ชวนให้น่าอยู่ เหมาะแก่ผู้ที่ต้องการ แสวงหาความสงบสุขทางใจ

ตัวอย่างที่ 1

วิสรพฺธิ์ หริณาศฺจรณฺตยจกิตา เทศาคตฺปรตฺยยา วุฤกฺษา:

ปฺชฺปฝไล: สมฤทฺธิวิภูปา: สรวเว ทฺยารกฺษิตา: ๑

ภฺยิชฺฐํ กปิลานิ โคกฺฤถนฺนายนฺกษตฺรวโตยฺ ทิโศ

นิ:สํทิกฺธมิทํ ตโปวณฺมยํ ธฺโม หิ พหฺวาศฺรย: ๑ (1:12)

¹⁰¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 110.

ฝูงกว้างอย่างเื่องอย่างอิสระปราศจากความห่วงกลัวอย่างสนิทใจ
ในป่าแห่งนี้ ต้นไม้แผ่กิ่งก้านออกผลงอกงามเพราะได้รับการดูแล
เป็นอย่างดี โคลี่เหลืองหม่นมีจำนวนมากมาย ควันไฟพวยพุ่ง
ออกมาโปรดอย่างสงสัยเพราะที่นี้คืออาศรมสถาน

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อพระนางปัทมาวดีเสด็จมายังป่าที่เป็นอาศรมของเหล่านักพรตทั้งหลายก็
ได้รับการต้อนรับจากนางตาปสีเป็นอย่างดีเหมือนป่าแห่งนี้เป็นบ้านของผู้มาเยือนทุกคน

ตาปสี: จิรั ชีวฯ ปรวิศ ชาเต! ปรวิศฯ ตโปวนานิ นามาติถิชนสย สวเคหมาฯ
จงเจริญพระชนม์เถิด ขอเชิญเสด็จเข้ามาเถิด ผู้มีพระชาติ จงเสด็จ
เข้ามาเถิด ขึ้นชื่อว่าตะโปวันทั้งหลายแล้ว ย่อมเสมือนเป็นเคหะ
แห่งชนผู้เป็นแขก

ปัทมาวดี: ภวตุ ภวตุฯ อารุเย! วิศวस्ताสมีฯ อนน พหุมาณวจนนานุ-
คฤทีตาสมีฯ
ใช่ ใช่เจ้าคะ ดิฉันรู้สึกสบายใจเสมือนอยู่ในเคหะของตนเอง ดิฉัน
ได้รับอนุเคราะห์ด้วยความกรุณาเช่นนี้

ฉากที่เกี่ยวข้องกับเวลา

เมื่อพรหมจารีเดินเข้ามายังป่าของเหล่านักพรตก็เหม่อมองไปยังท้องฟ้าก็พบว่าเป็นเวลา
เที่ยงเสียแล้ว

พรหมจารี: (อุรุธรวมวโลกยฯ) สลิตโต มธยาหุน:ฯ ทฤคณสมิ ปริศรานต:ฯ อถ
กสมินิ ปรเทศ วิศรมยิเชยฯ (ปริกรมยฯ) ภวตุ, ทฤชณฺมฯ
อภิตสโตโปเวนน ภวิตวยมฯ ตถาหิ
(มองดูท้องฟ้า) ตอนนี้ก็เที่ยงแล้ว ข้าพเจ้าเหนื่อยมาก จะพักอยู่ที่
ไหนดีหนอ (เดินไปเดินมา) เออ รู้แล้ว คงจะมีตะโปวันอยู่ใกล้ ๆ
จริงแน่ เพราะ

ฉากนี้เกี่ยวกับเวลายามพระอาทิตย์ใกล้อัสดง หลังจากที่ทุกคนที่อยู่ในอาศรมสถานได้สนทนาปราศรัยกันเป็นที่เรียบร้อย และกำลังจะแยกย้ายจากกันไป และในเวลานั้นเป็นช่วงเวลาเย็นก่อนพลบค่ำพอดี จึงมีการพรรณนาถึงบรรยากาศในช่วงนั้นด้วยว่ามีลักษณะอย่างไรคือ ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ จะมีฝูงนกกำลังบินกลับรัง เหล่าฤๅษีผู้บำเพ็ญพรตก็กำลังเดินทางไปสู่ท่าอาบน้ำ แสงไฟจากประทีปส่องสว่าง มีควันกรุ่นไปทั่วตโปวัน (ป่าของผู้บำเพ็ญตบะ) พระอาทิตย์ก็กำลังเคลื่อนคล้อยลงอัสดง และรัศมีพระอาทิตย์ก็ลดคลอนลงเพราะถูกบดบังด้วยยอดภูเขาใหญ่

กาญจุกีเย:

ตทาคมยตามฯ อิต อีโต ภาติ! สंप्रति हि

ฉะนัน ขอเชิญเสด็จทางนี้พระเจ้าข้า ทางนี้ พระภาติ บัดนี้สิ

ขคา วาโสเปตา: สลิลมวคาโฒ มุนิน:

ปรทิปโต' คุนิรภาติ ปรวิจรติ ฐโม มุนินม ฯ

ปริภรชโฏ ทูราทรวีปี จ สักชิปตกริณ

รถั วยวารตยาเสา ปรวิสติ ศโนรสตติขรม ฯ (1:16)

ฝูงวิหคต่างบินกลับรัง เหล่ามุนินต่างดำเนินไปสู่ท่าน้ำ ควันไฟจากคบเพลิงเต็มไปทั่วทั้งผืนป่า ดวงอาทิตย์เคลื่อนคล้อยหรือรัศมีลงสู่ยอดเขาเมื่ออัสดง

ฉากที่เกี่ยวกับฤดูกาล

ฉากที่ปรากฏในองก์ที่ 4 เป็นฉากที่เกี่ยวกับร้อน อาทิ ร้อนด้วยแสงแดด และร้อนด้วยลม

ตัวอย่างที่ 1 แสงแดดแรงในฤดูร้อนทำให้วิหคออกความเห็นให้ท้าวอุทหันเข้าไปหลบอากาศร้อนที่มารวิมณฑป

ราชา:

วสนตก! อสมินเนवासีเนา ศิลาตเล ปทมาวตี ปริตักุชิษยาวเห

วสันตกะ เรามานั่งที่ศิลาตละนี้ คอยปทมาวดีกันเถะ

วิหุชกะ: โภสถถาฯ หี หี ศรตกาลตักษโณ พุ:สท อาตป:ฯ ตหิมิ ตาวนมา-
ธวีมณฑป ปรวิศาวะฯ

เจ้าขา เจ้าประคุณ (นั่งแล้วลุก) ฮี ฮี ฤดูร่อนนี้แสงแดดร้อนแรง
เหลือทน เพราะฉะนั้นเราเข้าไปในมาธวีมณฑปนี้ก่อนเถอะ

ราชา: พาตมฯ คจฉาครต:ฯ

ดีมาก แยกหน้าไปซิ

วิหุชกะ: เอวี่ ภาต

เอวี่ง ตกลง

ตัวอย่างที่ 2 สายลมแห่งฤดูร่อนพัดพาดอกกาสะปลิวมาตามลมต้องโบหน้า จึงทำให้
น้ำตานอง

ราชา: ปทมาวดี!

ปทมาวดี

ศรจจตางกเคาเรณ วาตาวีทเธน ภามินิฯ

กาศปุชปลเวเนท สาศรูปาท มุชี่ มม ฯ (4:8)

ดอกกาสะขาวราวพระจันทร์นั้ ลมในฤดูร่อนพัดปลิวมาต้องหน้า
ฉัน จึงทำให้มีน้ำตาตก

ฉากที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ

ฉากนี้มีการกล่าวถึงดอกไม้ที่เบ่งบานในสวนประมทะวนา ซึ่งมีปรากฏอยู่ในองค์ที่ 4 มีดอกเส
ผาลิกา (ดอกกรรณิกา) และดอกพันธุชิวกะ (ดอกหงอนไก่) บานสะพรั่งอยู่ มีทัศนียภาพที่สวยงามน่า
ชมสำหรับผู้เข้าไปเที่ยวเพื่อหาความสนุกเพลิดเพลินหาความสำราญในสวนแห่งนี้ เพราะมีดอกไม้ทั้ง
สองชนิดนั้นร่วงหล่นลงมาประดับดินทำให้มีกลิ่นหอมตลบอบอวล

ตัวอย่างที่ 1

เจฉี: กีนิมิตต์ ภรตฤททาริกา ปรมทวนมาคตาฯ
พระราชทาริกาเสด็จมายังสวนประมทะวนานทำไมนะเพคะ

ปัทมาวดี: หลา! เต ดาวจเฉฬาลิกา कुलुमกา ปศยามิ กุสุมิตา วา น เวติฯ
อ้อ ฉันอยากดูพุ่มเศฬาลิกาเหล่านััน ว่ามีดอกที่บ้านหรือไม่

เจฉี: ภรตฤททาริเก! เต กุสุมิตา นาม, ปุรวาลานตริไตรีว เมากุติกลมพไก-
ราจิตา: กุสุไม:ฯ
พระราชทาริกาเพคะ กุสุมาเหล่านัันนัันบานแล้ว ดูงามเหมือนตั้ง
ว่าห้อยด้วยดอกไม้พวงไข่มุกอันคัันด้วยแก้วประพาฬ¹⁰²

ปัทมาวดี: หลา! ยเทยว, กิมิทานี วิลมพเสฯ
หล่อนก็ถ้าฉะนั้นจะถ่วงเวลาช้ำอยู่ทำไมละ

เจฉี: เตน หยสมิณศิลา ปฏุกเก มุหุรตกมุปริศตุ ภรตฤททาริกาฯ
ยาวทหมิปี กุสุมาวจยั กโรมิฯ
ถ้ากระนั้นขอเชิญพระราชทาริกาประทับบนศิลาปฏุกนี้สักครู่ณะ
เพคะ จนกว่าหม่อมฉันจะทำการเก็บกุสุมาเสร็จ

ตัวอย่างที่ 2

วิฑูษกะ: ที ที ปุริจิตปติตพนุชิวกุสุมวिरलवाตรมณियั ปรมทวนมาฯ อิตสดาวท
ภวานุฯ

¹⁰² ประพาฬ หมายถึง หินปะการังสีแดงอ่อน

อี อี พันธุ์ชิวกุสม¹⁰³ ร่วงลงมาประดับประมัทธนา วาตะก็พัดโชย
มาอ่อน ๆ ดูช่างเพลิดเพลินแท้ ๆ เชิญเสด็จทางนี้ก่อนเถิดเจ้า
ประคุณ

3.1.2.3 บทสนทนา

บทสนทนา หมายถึง ถ้อยคำที่ตัวละครใช้โต้ตอบซึ่งกันและกันในบทละคร ช่วยตัวละครให้มี
ชีวิตชีวา และทำให้ผู้อ่านเกิดความคล้อยตามในบทสนทนานั้น บทสนทนามีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ
ช่วยในการดำเนินเรื่องแทนการบรรยายของกวี สร้างความเข้าใจในการรู้จักตัวละครต่างๆ และช่วย
สร้างความสมจริงมากกว่าการใช้การบรรยายของกวีผู้แต่ง

บทสนทนาเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้บทละครเรื่อง สวิปนะवासวัตตตามีความสมจริงมาก
เนื่องจากบทสนทนามีความเหมาะสมกับลักษณะและบุคลิกของตัวละคร ตามชนชั้นวรรณะ และ
เหมาะสมกับโอกาสเหตุการณ์ในเรื่อง ตัวอย่างเช่น บทสนทนายาระหว่างพระนางवासวัตตากับนางเจฎี
ที่รับคำสั่งมาให้พระนางร้อยพวงมาลัย

ตัวอย่างที่ 1

เจฎี: อสมากิ ภฏฐินี ภณตี มหากุลปรสูตา สนิชธา นิปุณเติฯ อิมำ ดาวต
เกาตุกมาลิกิ คุมผสวารยาฯ

พระองค์หญิงของเราทั้งหลายมีพระเสาวนีย์ว่า เกิดจากตระกูลที่ดี
มีความน่ารัก และมีปัญญาสุขุม คุณจงร้อยเกาตุกมาลานี้ก่อน

वासวัตตตา: อล กสโม กิลิ คุมผิตวยมาฯ

เมื่อเช่นนั้นจะต้องร้อยสำหรับใคร

เจฎี: อสมากิ ภรตฤททริกาโยฯ

สำหรับพระราชทวาริกาของเราค่ะ

¹⁰³ พันธุ์ชิวกุสม หมายถึง ดอกไม้ที่มีลักษณะคล้ายดอกเข็มหรือหงอนไก่เป็นสีแดง

ของตัวละครตัวนั้นเอง เช่น การที่พระนางवासวัตตดาบ่นรำพึงถึงความโศคร้ายที่เกิดขึ้นแก่นาง
ทูลกระหม่อมแก้วผู้เป็นยอดรักกำลังจะกลายเป็นของสตรีผู้อื่น

वासวัตตดา: วิวาทโหมทสงกุล อนุต:ปุรจตุ:ศาลา ปรีตยชย ปทุมาวตีมีหาคตา-
สมิ ปรมทวนมา ยาวทิทานี ภาคเธยนิรวฤตต์ พุ:ขั วิโนทยามิฯ
อโห อตยาหิตมา อารยปุโตร'ปี นาม ปรกีย: สัฎตต:ฯ ยาวทูปวิศา
มิฯ ธนยา ชล จกรวากฐ: ยาโนยณยวิรหิตา น ชีวติฯ น ชลวหิ ป
ราณาน ปรีตยชามิฯ อารยปุตรี ปศยามิตยเนน มโนรเถน ชีวามิ
มนทภาคาฯ

เมื่อได้ละปะทุมาวตีไว้ที่ศาลาจตุรมุขในอันตปุระ ซึ่งกำลังอิงอลอยู่
ด้วยความบันเทิงในการจัดงานวิวาห์แล้ว ข้าพเจ้าก็มายังสวนประสม
ทะวานานี้ ข้าพเจ้าขอบรรเทาความทุกข์อันเป็นผลแห่งความโศคร
ร้ายของข้าพเจ้านั้นในบัดนี้เถิด (เดินไปเดินมา) โอโโโชคช่างร้าย
เสียเหลือเกิน แม้แต่ทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าก็ได้ชื่อว่า
กลายเป็นของผู้อื่นไปแล้ว เช่นนั้นข้าพเจ้าจะนั่งลงละ (นั่ง) จริง
หนอ นางนักษัตรวากมีบุญแท้ เพราะว่าเมื่อต้องพรากซึ่งกันและ
กันมันก็ไม่มีชีวิตอยู่ การที่ข้าพเจ้าไม่สละซึ่งลมปราณของข้าพเจ้าก็
เพราะมีหวังที่จะได้เห็นทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจึง
คงมีชีวิตอยู่อย่างอัปภาคย์มีดีมน

กลวิธีการดำเนินเรื่อง

กลวิธีการดำเนินเรื่องของบทละครเรื่อง สวप्นะवासวัตตดา ภาสกะใช้กลวิธีการดำเนินเรื่อง
แบบลำดับตามเวลา เรียงลำดับเหตุการณ์เกิดก่อน-หลัง และมีเล่าเรื่องแบบย้อนต้น¹⁰⁶ กล่าวคือ การ
เล่าเรื่องย้อนกลับไปในอดีตที่ผ่านมาให้ตัวละครที่อยู่ในที่แห่งเดียวกันในปัจจุบันขณะได้รับฟัง เช่น
พรหมจารินเล่าเรื่องเหตุอัคคีเพลิงพลับพลาณูชีพพระนางवासวัตตดาที่ตำบลลาวาณกะทำให้องค์
ท้าวอุทყันนแทบกระโดดเข้าไปในกองไฟตายตกตามพระนางผู้เป็นที่รักไป เป็นต้น

¹⁰⁶ กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2543). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 117.

พรหมจารี: ตต: ปฺรตฺติณฺวิภูตฺโต ราชา ตพฺพภูตฺตานตฺ ศฺรุตฺวา ตโยรฺวิโยคฺชนิต-
สํตฺวาปสฺตสฺมินฺเนวาคฺเนา ปฺรณามาน ปฺริตฺรยภฺกฺกาโม’มาไคยฺรมหฺตา
ยตฺเนน วาโรต: ฯ

ครั้นแล้ว เมื่อพระราชเสด็จกลับมาจากการล่ากวาง ได้ทราบข่าว
ร้ายนั้นก็ทรงเร่าร้อนอันเกิดจากวิโยคพระนางนั้น และใคร่สละพระ
ชนมชีพในกองอัคคีนั้นนั่นเทียว แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ห้ามปราม
ไว้ด้วยความพยายามอย่างสุดกำลัง

वासवतृता: (आत्मकत्म) खानामि खानामयारयपुत्रस्य मयि सानुकोरुस्त्वम् ॥
(พูดกับตน) ข้าพเจ้าทราบแล้ว ข้าพเจ้าทราบแล้วว่าทูลกระหม่อม
แก้วทรงซึ่งพระเมตตากรุณาในข้าพเจ้า

येकान्तरायण: तदस्तुतः ॥
ต่อไป ต่อไป

พรหมจารี: तदस्तुत्या: श्रीरूपगुतानी तच्छेखान्यारणानी परिशुष्य राधा
मोहमुपคते: ॥
ครั้นแล้ว พระราชาทรงถอดเครื่องประดับประจำศรีระของนางนั้น
ซึ่งเหลือเศษจากไฟไหม้แนบอก แล้วทรงถึงซึ่งวิสัยัญญ์

จากการศึกษาองค์ประกอบต่างๆ ของบทละครเรื่อง สวิปนะवासวตตตา ภาสะ พบว่าโครง
เรื่องมีความสมบูรณ์ ทั้งการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่องที่น่าไปสู่จุดวิกฤตและจุดคลี่คลาย จนนำไปสู่
การปิดเรื่องนั้น มีความสอดคล้องกัน โดยมีเรื่องราวความรักของพระนางवासวตตากับท้าวอุทยัน
เป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินเรื่อง อีกทั้งยังได้กำหนดบทบาทของตัวละครไว้อย่างชัดเจน บรรยาย
ฉากต่างๆ ได้ชัดเจนและมีบทสนทนาที่มีความสมจริง ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับวรรณกรรม
เรื่องนี้

3.2 การวิเคราะห์ในด้านวรรณศิลป์

3.2.1 รสในวรรณคดีสันสกฤต

รสในวรรณคดี คือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี¹⁰⁷ แนวคิดเรื่องรสในวรรณคดีนั้นมีพื้นฐานมาจากตำรานาฏยศาสตร์ของ ภรตมุณี เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 1 ที่ได้เสนอทฤษฎีรสในการละครขึ้น ต่อมาจึงมีการนำแนวคิดเรื่องรสดังกล่าวมาใช้เพื่อวิเคราะห์วรรณคดี โดยถือว่าศิลปะการละครและวรรณคดีนั้นผ่านการถ่ายทอดอารมณ์จากกวีเช่นเดียวกัน แตกต่างกันเพียงการนำเสนอหรือการใช้สื่อแสดงเท่านั้น กล่าวคือ ละครใช้ผู้แสดง ฉากและบทสนทนา แต่วรรณคดีใช้ตัวอักษรแทน

นวรรส หรือ รสทั้ง 9 รส ประกอบไปด้วย ศฤงคารรส (รสของความรัก) หาสยรส (รสของความสนุกสนาน) กรูณารส (รสของความเมตตากรุณา) เราทรรส (รสของความโกรธแค้น) วีรรส (รสของความกล้า) ฝยานกรส (รสของความกลัว) ฟีภัตสรส (รสของความเบื่อหน่ายหรือขยะแขยง) อัทภุตรส (รสของความอัศจรรย์ใจ) และ ศานตรส (รสของความสงบ)

ภาวะหรืออารมณ์ที่กวีแสดงไว้ในผลงาน ซึ่งผู้อ่านจะทราบภาวะเหล่านั้นได้จาก เหตุของภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) การที่ผู้อ่านจะรับรสจากวรรณคดีได้นั้น อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ผู้อ่านแต่ละคนอาจได้รับความรู้สึกหรือรสไม่เท่ากัน การรับรสของผู้อ่านจึงแปรผันตรงกับความสามารถของกวีหรือสภาพจิตใจของผู้อ่านเอง

บทละครเรื่องสวัปนะवासวัตตตามีเนื้อหาที่โดดเด่นในเรื่องราวความรักที่จำต้องพลัดพรากด้วยเหตุผลทางการเมืองระหว่างพระเอกคือท้าวอุทัยนและนางเอกคือพระนางवासวัตตดา ละครเรื่องนี้จึงมีศฤงคารรสเป็นรสหลักและชัดเจนที่สุด

3.2.2 รสที่ปรากฏในสวัปนะवासวัตตดา

3.2.2.1 ศฤงคารรส

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งจากความรัก ศฤงคารรสในวรรณคดีสันสกฤตนั้นมี 2 ประเภท ได้แก่ สัมภอกะ คือความรักของผู้ที่อยู่ด้วยกันกับบุคคลผู้ที่เป็นที่รัก โดยมีเหตุแห่งภาวะคือการอยู่

¹⁰⁷ กุสุมา รักษมณี. (2549). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (พิมพ์ครั้งที่ 2.). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 24.

ตัวอย่างที่ 1 พระนางवासวัตตดาเอ่ยแซวล้อเลียนพระหัตถ์ของพระนางปัทมาวดีว่าแดงราว ถูกใครครอบครองสัมผัสไว้ อีกรั้งล้อเลียนความงามของนางว่างามราวกับมีใบหน้าของเจ้าบัวตาดอยู่ใกล้

वासวัตตดา: หลา! อดีจิริ กนทุเคน กรีทิตวาธิกส์ ชาตตราเคา ปริกียาวิว
 เตหสเตา สัฎเตาฯ

พระสหายเพคะ เนื่องจากทรงกริษากันทุกะอยู่นาน พระหัตถ์ทั้งคู่
 สิดูแดงยิ่งขึ้น ราวกับว่าจะยกให้ไปเป็นของผู้อื่นฉะนั้น

เจมี: กรีทตุ กรีทตุ ตาวท ภารตฤททริกาทฯ นิรวรุตยต่า ตาวทย์ กนยา-
 ภาวรมณีย: กาล:ฯ

ทรงกริษาอีกเถอะเพคะ ทรงกริษาอีกเถิด พระราชทวาริกาควรจะ
 ทรงใช้เวลาที่ทรงเป็นราชกัณยาอยู่นี้สนุกสนานให้เต็มที่

ปัทมาวดี: อารุเย! กิมิทานิ มามปหสิตุมิว นิธยายสิฯ

 คุณคะ ทำไมเดี๋ยวนี้คุณชอบจะล้อฉันหรือคะ

वासวัตตดา: นหิ นหิฯ หลา! อธิกมทย โศภเตฯ อภิต อิว เต'ทย วรมุขํ ปศยามิฯ

 หามีได้เพคะ หามีได้ พระสหายทรงโสภายขึ้นยิ่งนัก ในวันนี้ หม่อม
 ฉันเห็นเหมือนว่าวรมุข¹¹¹เวียนมาใกล้พระองค์เสียแล้ว

ปัทมาวดี: อเปหิฯ เม ทานี มามปหสาฯ

 อเปหิ เถอะคะ อย่าล้อฉันอีกเลย

ตัวอย่างที่ 2 วิหุษกะพูดอย่างขบขันถึงท้องที่ย่อยอาหารไม่ค่อยดีปั่นป่วนไปหมด ใครจะนิทรานอนก็นอนไม่ได้เหมือนกับว่าโรคเลือดลมดูเหมือนเกือบจะกำเริบ

¹¹¹ วรมุข หมายถึง หน้าเจ้าบัว หรือหน้าของคู่ครอง

วิทูษกะ: (สหระชม) โภ: ทิษฏุยา ตตรภวโต วตสราชสยาภิเปตวิวาหมจคล
 รมณีย: กาลโ ทฤษฏุ: โภ: ! โภ นาไมตชชานาติ ตาทฤเศ
 วยมนรตสลิลาวรเต ปรกชิปตา ปุนรณมจกษยาม อิติ อิทานี ปรา
 สาเทษุชยเต, อนต:ปฺร ทิรฉิกาสุ สุนายเต, ปรกฤติมจรุสุกุมารานิ
 โมทกขาทยานิ สวาทยนต อิตยนปสรสสว้า อุตตรกรุว้าโส มยานุ
 ฎยเตฯ เอก: ขลุมหาน โทษ: มมาหาร: สุขุ ฐึ น ปริณมติ สุปฺรจณ
 นาย้า ศยยาย้า นิทฺร้า น ลภ, ยถา วาตโศณิตมภิต อิว วรตต อิติ
 ปศยามิฯ โภ:! สุขึ นามยปรีฎตมกลยวรดัจฯ

(อย่างหรรษา) เจ้าข้าเอ๋ย โชคดีแท้ ๆ ที่ได้เห็นรมณียกาลแห่งงานวิ
 วาห มงคล โดยพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าวตสราชผู้ทรง
 พระคุณอันประเสริฐ เออแน่ะใครจะรู้ได้ว่า เรา ผู้ที่ถูกทิ้งลงใน
 น้ำอันเสียหายนั่นแล้วจะกลับลอยขึ้นมาพ้นได้อีก เจ้าข้าเอ๋ย
 บัดนี้ข้าพเจ้าได้นั่งอยู่ในปราสาทได้สแนกกายในอันตปุระอันยี่ด
 ยาว ได้ลิ้มขนมโมทกะ¹¹²อันโดยปกตีย่อมมีรสหวานและความ
 นุ่มนวล เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงชื่นชมประหนึ่งกำลังเสวยสุขอยู่ใน
 อุตฺรประเทศ¹¹³โดยไม่มีนางอัปสรอยู่ร่วมด้วย มีมหันตโทษอยู่อย่าง
 เดียวก็แต่ว่าอาหารของข้าพเจ้าไม่ย่อยอย่างติเลย ในที่ไสยาอันมี
 เครื่องมุงและบังเป็นอย่างดีแล้วข้าพเจ้าก็ไม่ได้นิทรานอนเลย
 เหมือนกับว่าโรคเลือดลมดูเหมือนเกือบจะกำเริบเสียแล้ว ข้าพเจ้า
 เห็นดังนี้ เออความไม่มีโรคครอบงำและความเป็นไปโดยไม่เจ็บป่วย
 มันเป็นความสุข

ตัวอย่างที่ 3 วิทูษกะถูกฝูงผึ้งที่ทำรังอยู่ในพุ่มไม้จุมจนร้องโอดครวญ

วิทูษกะ: อวิธา อวิธาฯ ติษฐตุ ติษฐตุ ตาวท ภวานฯ

¹¹² ขนมโมทกะ หมายถึง ขนมที่มีลักษณะเป็นก้อนกลม ทำด้วยแป้งกับน้ำตาล แล้วนำไปทอดในน้ำมัน

¹¹³ อุตฺรประเทศ (อุตฺรกรุ) หมายถึง ชื่อทวีปทางทิศเหนือ ถือว่าเป็นดินแดนอันอุดมสมบูรณ์

โอย โอย หยุคก่อน หยุคก่อน เจ้าประคุณ
 ราชา: กิมนมๆ
 เพื่อประโยชน์อะไร
 วิทูษกะ: ทาสยา: ปุ้ไตรรุ มรุกไร: ปิติโต'สุมิ ๖
 ข้าพเจ้าถูกฝังบ้านี่ร้างแกเสียแล้ว

3.2.2.3 กรุณารส

กรุณารส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศก¹¹⁴ โดยอาจมีภาวะเสริม เช่น ความเหนื่อยอ่อน ความสิ้นหวัง ภาวะของความทุกข์โศก คือ ความผิดหวังการพลัดพรากจากคนที่รักโดยไม่มีโอกาสให้กลับมาพบกันได้อีก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วย การร้องไห้คร่ำครวญ หรือมีปฏิกิริยานิ่งตะลึงงัน น้ำตาไหล

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อทำอุท্থยันได้ฟังนิทานของวิทูษกะที่เกี่ยวกับเมืองอุชชยีนีก็ปลั่งทำให้น้ำพระเนตรนองเพราะความคิดถึงพระนางवासวัตตดา

ราชา: วยสย! น ชลฺ นากิเปรฺไตธา กถาฯ ก็ ตู,
 เพื่อนเอ๋ย ไม่ใช่เรื่องนั้นไม่เป็นที่ปรารถนาหรอก แต่ว่า
 สุมรามยวนตยาธิปเต: สุตายา:
 ปรสถานกาลเ สวชนํ สุมรนต์ยา: ๖
 พาษปี ปรวฤตตํ นยนานตลคณํ
 สเนหามไมโวรสิ ปาตยนต์ยา:๗ (5:5)

¹¹⁴ กุสุมา รักษมณี. (2549). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 126.

คิดถึงอวันตราชบุตรีซึ่งเมื่อจากเมืองมานั้นเป็นห่วงพระประยูร
ญาติน้ำตาคลอตาเพราะความเศร้าโศก แต่เพราะรักฉันมากจึงชบ
กับหน้าอกฉัน

อปัจ

และนอกจากนั้น

พหุโส' ปยุปเทศะ ยยา มามีเกษมาณยาฯ

หสฺเตน สฺรฺสฺตโกณฺเณน กุถฺตมากาศฺวาทิตฺม ฯ (5:6)

แม้เวลาเรียนพินนางก็มองฉัน จนไม้โกณะ¹¹⁵ในมือก็พลาดพลัดตก
นางก็ยิ่งดีดลมเพราะผลของค้

ตัวอย่างที่ 2 พระนางवासวัตตดาพยายามข่มความทุกข์ตรมในจิตใจที่เกิดขึ้นระหว่างการจัด
งานอภิเษกสมรสระหว่างท้าวอุทัยกับปัทมาวดีผู้ที่กำลังจะร่วมใช้สามีกับนาง ช่างโชคร้าย
เสียจริงหนอ

वासวัตตदा: विवाहामोत्सङ्गुले अनतःपुञ्जतुःसाले प्रित्युच्ये पत्न्यावती महाकदा-
स्मि प्रमत्तवन्मा यवतिथानी णाकयेनिरुगतत् तुःखं विनोथयामि
ओहो ओत्थाहितमा आरुपुत्रो'पि नाम प्रकियः स्रुगतः५ यवतुपविता
मि चनया खु जगुरवाकर्णुः यानोयन्यविरहिता न शिवति न खल्वहं
प्राणान् प्रित्युचामि आरुपुत्रं पत्न्यामित्यनेन मनोरणेन शिवामि
मनुष्याकाः

เมื่อได้ละปัทมาวดีไว้ที่ศาลาจรุมุขในอันตปุระ ซึ่งกำลังอิงออลอยู่
ด้วยความบันเทิงในการจัดงานวิवाห์แล้ว ข้าพเจ้าก็มายังสวนประม
ทะวนานี้ ข้าพเจ้าขอบรรเทาความทุกข์อันเป็นผลแห่งความโชค
ร้ายของข้าพเจ้านั้นในบัดนี้เถิด (เดินไปเดินมา) โอ้อโชคช่างร้าย
เสียเหลือเกิน แม้แต่ทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าก็ได้ชื่อว่า

¹¹⁵ ไม้โกณะ หมายถึง ไม้สำหรับตีตีพิณ

ปารุณณี ยาปี ภวตฺ ปรยาณสมเย ตสฺยา วิธานํ กุถุมฯ

ยทยตฺ สารยมริปรมาถชนนํ ตตตนมยานุชฺฐิตํ

ตีรณา จาปี ฟโลรณทึ ตริปลคาวตสาศฺจ หสฺเต ตว ฯ (5:12)

กองทัพข้าศึกแพ้ พลเมืองจงรักภักดีเพราะสำนักในพระมหา
กรุณาธิคุณและพระบารมี บัดนี้เตรียมวิธีการต่าง ๆ ไว้พร้อมเพื่อ
การเสด็จไปประหารศัตรู โดยยกพลข้ามแม่น้ำตรีปลคะ¹¹⁷และตี
เอาเมืองวัดสะกลับมาอยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์

ราชา:

(อุตถาย) พาตมมา อยมิทานิม,

ดีแล้ว ฉะนั้นบัดนี้

อุเปตย นาเคนทรตฺรคฺตริณเณ ตมารุณิ ทารุณกรมทกฺษม ฯ

วิกิรณพาโนครตฺรจกฺงเค มหารุณวาเญ ยุธิ นาศยามิ ฯ (5:13)

แม่ได้พานพบศัตรูนามอรุณผู้มีจิตเหี้ยมโหดในสมรภูมิล้ำกัยกับ
การข้ามมหาสมุทรโดยช้างและม้า กอปรกับการสาธตญูไปทั่วทุก
ทิศหมายจะบดขยี้มันให้แหลกราญ

¹¹⁷ แม่น้ำตรีปลคะ หมายถึง แม่น้ำซึ่งไหลไปสามทาง กล่าวคือ แม่น้ำคางคา

บทที่ 4

การวิเคราะห์ภาพสะท้อนความเป็นสตรีในสังคม

สังคมโลกของเราล้วนเป็นสังคมปิตาธิปไตยเป็นส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเท่าที่เคยบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ มีความยากลำบากเมื่อต้องกล่าวถึงสถานภาพและบทบาทของสตรีที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีสิ้นสุดขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม ชนชั้นวรรณะ โครงสร้างของสถาบันครอบครัว และสิทธิ์ในทรัพย์สิน เป็นต้น¹¹⁸

อดีตกาลในฝั่งตะวันตก เพลโต นักปรัชญากรีกคนสำคัญช่วง 428-348 ปีก่อนคริสตกาล เชื่อว่าธรรมชาติที่แท้จริงหรือธรรมชาติดั้งเดิมของหญิงและชายนั้นเท่ากัน¹¹⁹ ซึ่งในความเป็นจริงสำหรับความเชื่อฝั่งตะวันออกอย่างอินเดีย ในสมัยพระเวทก็เคยให้สตรีมีโอกาสในการเข้าถึงตำราวิทยาต่าง ๆ เพื่อบรรลุธรรมจนเกิดนักบวชหญิงจำนวนมาก¹²⁰ และทำกิจกรรมได้หลากหลายทัดเทียมบุรุษ ก่อนที่จะถูกตำราคัมภีร์ความเชื่อที่เกิดขึ้นภายหลังกบฏสิทธิตีและกำหนดบทบาทของสตรีในสังคมให้แคบลงเรื่อยมา

4.1 สตรีในสังคมอินเดีย

สตรีเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมอินเดีย ในสมัยพระเวท สตรีได้รับการยกย่องนับถืออย่างดี เป็นผู้มีเกียรติในสังคม เธอมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย และมีส่วนร่วมทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาและสังคม มีหลักฐานแสดงว่าผู้หญิงมีส่วนร่วมในการบวงสรวงในฐานะเป็นผู้จัดเตรียมสิ่งของที่จำเป็นสำหรับพิธีกรรม และเตรียมคั้นน้ำโสม ในฤคเวทมีการอ้างถึงภรรยาทำพิธีบวงสรวงร่วมกับสามี สามีภรรยาถวายเครื่องสังเวद्यด้วยกันเพื่อจะได้บรรลุสวรรค์ร่วมกัน¹²¹ การบูชาบวงสรวงที่เกี่ยวกับศาสนา

¹¹⁸ Padmavathi, D., Govinda, Radhika., และ Reddy, Sunita. (2012). **Block-8 Women In India And Some Insights**. New Delhi: Indira Gandhi National Open University, 6.

¹¹⁹ ลักษณะวัต ปาละรัตน์. (2553). **ปรัชญาภาวะสตรี Feminism**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 47.

¹²⁰ Rout, Naresh. (2016). **Role of Women in Ancient India**. *Odisha Review*(January 2016), 42-47.

¹²¹ วาสนา ไอยรัตน์. (2522). **สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 1.

สามีและภรรยาจะต้องทำร่วมกัน พิธีกรรมที่ภรรยาไม่ได้ทำร่วมกับสามีถือว่าไม่ให้ผลแต่อย่างใด นอกจากนี้ สตรียังสามารถทำพิธีบวงสรวงได้เอง เช่น การทำพิธีสีตา (สีตา) เพื่อทำให้เกิดผลดีในการเพาะปลูก การทำพิธีรุทรพลี (รุทรพลี) เพื่อให้เกิดความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ด้วยปศุสัตว์ และการทำพิธีรุทรยาคะ (รุทรยาคะ) เพื่อให้เกิดความโชคดีแก่หญิงสาวในการแต่งงาน¹²²

สตรีในสมัยพระเวทจะได้รับการศึกษาอบรมเป็นอย่างดี เธอสามารถศึกษาพระเวทได้ เช่นเดียวกับผู้ชาย นอกจากนี้จะมีสิทธิศึกษาพระเวทได้เช่นเดียวกับผู้ชายแล้ว บางคนสามารถแต่งบทสวดได้ด้วย เช่น นางวิศวารา ผู้แต่งบทสวดฤคเวท 5.28 นางโลปามุทรา ผู้แต่งบทสวดฤคเวท 1.179 นางโฆษา ผู้แต่งบทสวดฤคเวท 10.39-40 และ นางวปาลา ผู้แต่งบทสวดฤคเวท 8.80.1-7 เป็นต้น แม้ในปลายสมัยพระเวท ก็ปรากฏว่ามีนักปราชญ์สตรีที่มีชื่อเสียงอยู่ด้วย เช่น นางไมเตรยี่ ซึ่งเป็นภรรยาคนหนึ่งของพราหมณ์ยาชญวัลกยะ ได้ศึกษาเกี่ยวกับพรหมอันอันเป็นความจริงอันสูงสุด และนางคารคิ วาจันนวิ ซึ่งสามารถถามปัญหาเกี่ยวกับปรัชญาอันลึกซึ้งต่อพราหมณ์ยาชญวัลกยะ¹²³

ด้วยเหตุที่สตรีในสมัยพระเวทได้รับการศึกษาอบรมอย่างสมควรนี้เอง เธอจึงอยู่ในสังคมอย่างมีเกียรติ ไม่มีหลักฐานว่าผู้หญิงถูกบังคับให้แต่งงานตั้งแต่วัยเด็ก เนื่องจากการแต่งงานไม่ใช่ข้อกำหนดสำหรับสตรี จึงปรากฏว่าผู้หญิงบางคนไม่ได้แต่งงานจนกระทั่งอายุมาก เช่น นางโฆษา แต่ถ้าสตรีแต่งงาน เธอก็จะมีความสำคัญเป็นเหมือนนายหญิงของบ้านของสามี มีหน้าที่ดูแลควบคุมกิจการในบ้าน มีสิทธิอำนาจเหนือคนในบ้าน ซึ่งรวมทั้งบิดามารดาของสามี ตลอดจนน้องชายและน้องสาวที่ยังไม่ได้แต่งงาน ดังนั้นภรรยาในสมัยพระเวทจึงได้รับการยกย่องอย่างสูง ดังข้อความที่ปรากฏในพุทธทาร์ณยกอุปนิษัทว่า “พระเจ้าสูงสุดได้แบ่งพระองค์ออกเป็นสองส่วน คือ สามีและภรรยา” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สามีและภรรยาเป็นส่วนประกอบของกันและกัน และในคัมภีร์ศตถปพรหมณะ ก็มีข้อความว่า “ภรรยาเป็นครึ่งหนึ่งของสามี” คัมภีร์อื่น ๆ ก็ได้กล่าวทำนองเดียวกันว่า “ผู้ชายจะรู้สึกว่าคุณเองบริบูรณ์ขึ้นหลังจากที่มีภรรยาแล้ว”¹²⁴

¹²² Altekar, A. S. (1962). *The position of women in Hindu civilization from prehistoric times to the present day* (3rd ed.). Delhi: Motilal Banarsidass, 198.

¹²³ วาสนา ไอยรรัตน์. (2522). *สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2.

¹²⁴ วาสนา ไอยรรัตน์. (2522). *สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 4.

นอกจากนี้สตรีสมัยพระเวทยังไปร่วมชุมนุมในงานรื่นเริงหรือเทศกาลได้ ทั้งเต้นรำ ร้องเพลง และเล่นเครื่องดนตรี เช่น เครื่องตี ได้แก่ กลอง (ทุนทุภี) เครื่องตีต ได้แก่ พิณ (วีณา) และเครื่องเป่า ได้แก่ ขลุ่ย (วาณ)¹²⁵ เป็นต้น อีกทั้งการปรากฏตัวของสตรีโดยเฉพาะเจ้าสาวได้รับการต้อนรับเป็นอันดี เพราะถือว่าเธอเป็นผู้มีโชค¹²⁶

อย่างไรก็ตาม สตรีถูกตัดสิทธิ์ในเรื่องการรับมรดก เพราะถือว่าบุตรชายเท่านั้นมีส่วนแบ่งในทรัพย์สิน ผู้หญิงไม่มีสิทธิ์ที่จะมีทรัพย์สินส่วนตัว เพราะฉะนั้นสิ่งที่เธอหามาได้จึงถือเป็นทรัพย์สินของสามีหรือของบิดา ในกรณีที่สามีเสียชีวิตผู้หญิงต้องอยู่ในความดูแลของครอบครัวฝ่ายสามี เว้นไว้แต่กรณีที่บิดาไม่มีบุตรชาย แต่มีลูกสาวซึ่งเรียกว่า บุตรีกา ลูกสาวก็จะเป็นผู้มีสิทธิ์ในมรดกแทนบุตรชาย¹²⁷ ในสมัยพระเวทไม่มีความนิยมในการรับลูกชายของผู้อื่นมาเป็นลูกบุญธรรม ส่วนสตรีธนะหรือทรัพย์สินที่ผู้หญิงได้รับเป็นของขวัญจากการแต่งงาน ทรัพย์สินในส่วนที่กล่าวมานี้จะถือว่าเป็นสมบัติส่วนตัวของสตรีเพียงผู้เดียว ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีกำหนดขอบเขตของสมบัติประเภทนี้ไว้

ในคัมภีร์อรรถรพเวทปรากฏหลักฐานว่าฐานะของสตรีเริ่มตกต่ำลง แม้ว่าสังคมจะยังไม่แสดงความรังเกียจเทียบดันทูลูกสาว แต่ก็มีอุปสรรคที่จะได้ลูกชายมากกว่า ในคัมภีร์อรรถรพเวทมีบทสวดหลายบทที่ผู้สวดขอให้ได้บุตรชาย ในคัมภีร์ศตปลพราหมณะมีความเชื่อว่าการไม่มีบุตรชายเป็นความเคราะห์ร้ายยิ่ง และภรรยาที่ไม่มีบุตรชายเป็นความวิบัติ ส่วนโศตเรยพราหมณะก็เปรียบลูกสาวกับความทุกข์ทรมานและเปรียบลูกชายกับแสงสว่างในสวรรค์อันสูงสุด¹²⁸ ดังนั้นผู้ครอบครัวที่ปราศจากการมีบุตรชายย่อมไม่ได้ขึ้นสวรรค์

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานในศตปลพราหมณะที่แสดงว่าบทบาทของผู้หญิงถูกลดความสำคัญลงไป เช่น เมื่อพ่อบ้านไม่อยู่ ภรรยาไม่ต้องถวายเป็นเครื่องบูชาไฟเหมือนสมัยก่อน เพราะที่ชาย น้องชายหรือลูกชายจะทำหน้าที่แทน และหน้าที่ที่ภรรยาเคยต้องบสวดเพื่อการทำพิธีในสมัยพระเวทตอนต้น

¹²⁵ เสาวภา เจริญขวัญ. (2520). **ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16.

¹²⁶ วาสนา ไอยราธน์. (2522). **สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 5.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, 5.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, 7.

ก็ตกเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ผู้ทำพิธี¹²⁹ ตัวอย่างที่ยกมานี้จึงแสดงให้เห็นว่าผู้หญิง ไม่มีบทบาทที่เกี่ยวกับศาสนาเหมือนเช่นในสมัยพระเวทตอนต้น

ส่วนฐานะของสตรีก็ตกต่ำลงไปอีก กล่าวคือ ไมตรายนี สหิตา จัดผู้หญิงไว้ในพวกเดียวกับลูกเต่า (อกุช) และเหล่า ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย 3 ประการ และคัมภีร์ศตถปพรหมณะก็ระบุว่า “ผู้หญิง ศูทร สุนัข และ กา ประกอบด้วยความเท็จ ความบาป และความมืด”¹³⁰

อนึ่ง ในสมัยยุคเวทก็มีบทสวดที่แสดงถึงการมองสตรีในแง่ร้าย เช่น มีการกล่าวถึงจิตใจของผู้หญิงว่า ควบคุมไม่ได้ ไม่มีมิตรภาพจากผู้หญิง และหัวใจของผู้หญิงคือหัวใจของหมาป่า¹³¹ และอีกอย่างทีกล่าวถึงสตรีว่าเป็นอาวุธและกองทัพของทาส

อย่างไรก็ตาม ฐานะของผู้หญิงในสมัยพระเวทถือว่าดีกว่าสมัยหลังเป็นอันมาก แม้ผู้หญิงจะไม่มีสิทธิ์ในการรับมรดกหรือเป็นเจ้าของทรัพย์สิน แต่ผู้หญิงในสมัยพระเวทก็ยังมีสิทธิด้านอื่นมากกว่ายุคหลังพอสมควร สตรีมีความเสมอภาคกับบุรุษ ไม่ถูกกดขี่อยู่ใต้อำนาจชายทุกประการ สตรีสามารถร่วมประกอบพิธีกรรมสำคัญกับบุรุษ เป็นต้น

ดังนั้นการศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีผ่านตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะวาสวทัตตา จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจความคิด ความเชื่อ และการกระทำของตัวละครที่ผ่านแว่นมุมมองของกวีที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นได้มากยิ่งขึ้น

4.2 สตรีตามทัศนะของภาสะ

นักวิชาการสันสกฤตหลายท่านได้ให้ความเห็นว่าภาสะเป็นพราหมณ์ในไวษณพนิกาย¹³² เป็นนิกายในศาสนาฮินดูที่นับถือพระวิษณุเป็นพระเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่กว่าเทพองค์ใด เป็นสาวกที่ยึดถือเรื่องของระบบวรรณะ มีความเชื่อมั่นในการปฏิบัติ และการบูชาโยคี เป็นต้น¹³³ อีกทั้งภาสะน่าจะใช้

¹²⁹ เสาวภา เจริญขวัญ. (2520). **ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 25.

¹³⁰ วาสนา ไอยรารัตน์. (2522). **ลิตีและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่วาดด้วยธรรมศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 8.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 8.

¹³² Pusalker, A.D. (1940). **Bhasa A Study**. Delhi: Munshiram Manoharlal, 105.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, 104.

ชีวิตอยู่ในสถานที่ที่เต็มไปด้วยความสงบสุขและเป็นผู้ที่รอบรู้ในด้านรัฐศาสตร์การเมือง¹³⁴ ฉะนั้นภาสะน่าจะใช้มุมมองของตนอย่างรอบด้านในการประพันธ์บทละครเรื่องต่าง ๆ ให้ตัวละครออกมามีชีวิตของความเป็นมนุษย์ ทั้งความคิด คำพูด และจิตใจที่ดีตามหลักธรรมของลัทธิและศาสนาที่ภาสะนับถือ

บทละครของภาสะทุกเรื่องให้ความกระจ่างเกี่ยวกับสภาพสังคมในช่วงอายุของการประพันธ์ ในองค์แรกของสวัปะนะวาสวัตตา ทำให้ผู้อ่านทราบเกี่ยวกับชีวิตของนักเรียนและฤๅษีหรือผู้บำเพ็ญในสมัยนั้น นักเรียนอาศัยอยู่ในบ้านของครูเพื่อเรียนวิชา และหลังจากที่สำเร็จการศึกษาเหล่านักเรียนจะต้องจ่ายค่าเรียนครูทุกวิชา ซึ่งโดยทั่วไปนักเรียนจะได้ทรัพย์สินมาจากเศรษฐีหรือกษัตริย์

เมืองและหมู่บ้านบางแห่งเป็นที่รู้จักสำหรับศาสตร์เฉพาะบางด้าน ในสมัยของภาสะ หมู่บ้านลาวณะกะเป็นที่รู้จักกันดีในเรื่องการเรียนรู้อะไรสักอย่าง มีอาคารหลายแห่งตั้งอยู่นอกเมืองเพื่อหลีกเลี่ยงความวุ่นวายของชีวิตในเมือง อาคารเป็นสถานที่ทั่วไปสำหรับทุกคนโดยไม่มีแบ่งแยกชนชั้น และถือว่าเป็นบ้านของแขกผู้มาเยือนอีกด้วย มีฤๅษีหรือผู้บำเพ็ญด้วยกันทั้งสองเพศ สันยาสมักจะนุ่งห่มด้วยผ้าสีแดง

ผลงานของภาสะแสดงให้เห็นว่าหญิงสาวมีอิสระเสรี มีเวลาว่างเพื่อความบันเทิงหรือทำงานอดิเรกของพวกนางด้วยการเล่นลูกบอล การพักผ่อนชมดอกไม้ในสวน การเล่นดนตรีถือเป็นหนึ่งในความสำเร็จที่สำคัญของผู้หญิง หลักฐานการแต่งงานในผู้เยาว์ไม่ปรากฏในผลงาน อย่างน้อยก็ในตระกูลกษัตริย์ เช่น ปัทมาวตีมีสิทธิ์และมีเสียงในการเลือกคู่ครองให้ตัวเอง และสามารถปฏิเสธข้อเสนอการแต่งงานของท้าวปรทัโยต

แม่หม้ายถือเป็นเรื่องไม่มงคลและไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมงานมงคล ผู้หญิงจากราชสำนักและโสเภณีมักใช้ผ้าคลุมหน้าหรือศีรษะเมื่อต้องผ่านรถม้า ผู้หญิงได้รับการปฏิบัติอย่างยุติธรรมและเป็นเกียรติในสมัยนั้น¹³⁵ ส่วนการมีภรรยาหลายคนได้รับอนุญาตในทุกกรณีในกรณีของวรรณะกษัตริย์ เช่น ปรทัโยต ที่มีการอธิบายว่ามีภรรยามากถึง 16 คน เป็นต้น

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, 106.

¹³⁵ Rajagopalan, K. (2000). *Psychology and sociology as revealed in the plays of Bhasa*. (Doctoral dissertation). University of Calicut, 102.

ฉะนั้นการศึกษาให้ทราบถึงสถานภาพ บทบาท สิทธิของสตรี ผ่านตัวละครหญิงในบทละคร เรื่อง สวप्นะवासวตตาท่าจะช่วยให้เกิดความเข้าใจสตรีในสังคมอินเดียโบราณได้มากยิ่งขึ้น โดยผู้ศึกษาจะทำการวิเคราะห์ในหัวข้อ สถานภาพและบทบาทของตัวละครฝ่ายหญิง ตามลำดับดังนี้

4.2.2 สถานภาพของสตรี

สถานภาพ หมายถึง ฐานะหรือเกียรติภูมิของบุคคลหรือกลุ่ม เป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้นมา เป็นสิ่งกำหนดเฉพาะตัวบุคคลที่ทำให้แตกต่างจากผู้อื่น สถานภาพแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. สถานภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด เช่น สถานภาพทางวงศ์วานญาติ คือ ลูก หลาน พี่น้อง สถานภาพทางเพศ คือ เพศหญิง เพศชาย สถานภาพทางชนชั้นในสังคม คือ เชื้อพระวงศ์ คหบดี เป็นต้น
2. สถานภาพที่ได้มาภายหลัง หมายถึง สถานภาพที่ได้จากการแสวงหาหรือได้มาจากความสามารถของตนเอง เช่น สถานภาพทางการศึกษา คือ จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก สถานภาพทางอาชีพ คือ เป็นครู เป็นหมอ หรือนักการเมือง และสถานภาพทางการสมรส คือ โสด สมรส หม้าย เป็นต้น

ฉะนั้นผู้ศึกษาจะทำการศึกษาวิเคราะห์สถานภาพของสตรีผ่านตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตา ในหัวข้อสตรีผู้มีเชื้อกษัตริย์ สตรีผู้รับใช้ และสตรีผู้เป็นนักรบ ตามลำดับดังนี้

4.2.2.1 สตรีผู้มีเชื้อกษัตริย์

สตรีผู้มีเชื้อกษัตริย์ที่ปรากฏในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตตามี 2 ตัวละครที่มีแตกต่างกัน กล่าวคือ พระนางवासวตตาท่าซึ่งปลอมตัวเป็นหญิงชาวอวันติกามาอยู่ใต้การดูแลของพระนางปัทมาวดีก็ยอมไม่ได้รับสิทธิเยี่ยงราชินีเพราะไม่มีผู้ใดล่วงรู้ความลับนี้ และพระนางปัทมาวดีแห่งแคว้นมคธได้รับการดูแลปรนนิบัติอย่างดีจากเหล่านางข้าหลวงที่รายล้อมอยู่รอบตัว พระนางปัทมาวดีได้รับความสะดวกสบายสมเป็นราชธิดา ยังมีความคิด และจิตใจที่สูงอีกด้วย

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อพระนางवासวตตาท่าปลอมตัวเป็นหญิงอวันติกาลาภยศที่นางเคยมีกลับสูญสิ้นเมื่ออยู่ในสถานภาพแบบสามัญชน ไม่ใช่ราชินีอีกแล้ว อีกทั้งต้องไปอยู่ภายใต้การดูแลบริบาลในพระนางปัทมาวดีอีกด้วย

- เยาคันธรายัน: อนุคฤหิโต'สมิ ตตรภวตยาฯ วตเส! อุปสรปาตฺรภวตีมา
 สมเด็จพระภวตีในนี้ทรงอนุเคราะห์เราแล้ว น้องหญิงเอ๋ย จงเดิน
 เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระภวตีเถิด
- वासवतता: (อาตมคตม) กา คติ:ฯ เอชา คจฉामि มนทภาคาฯ
 (พูดกับตน) ไม่มีทางเลี่ยง ข้าพเจ้านี้ต้องไปสู่ความตกต่ำแล้ว
- ปัทมาวตี: ภวตุ ภวตุฯ อาตมีเยทานี ส่วฤตตยาฯ
 เช่นนั้นสิ บัดนี้นางเป็นผู้เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้าแล้ว

ตัวอย่างที่ 2 พระนางปัทมาวตีชื่นชอบการเล่นกีฬา ซึ่งเป็นกิจกรรมอดิเรกของนางกับนาง
 ข้าหลวง บ่งบอกให้ผู้อ่านทราบถึงการมีพระพลานามัยที่แข็งแรงสมบูรณ์ด้วยการเล่นกีฬาของพระนาง

- เจ้า: กุญชริเก! กุญชริเก! กุตร กุตร ภรตฤททาริกา ปัทมาวตี? ก็ ภณสิ?
 เอชา ภรตฤททาริกา มารวีลตามณฑปสย ปารศุต: กนทุเคน กรีฑตี
 ตี ยาวท ภรตฤททาริกามุสสรปามีฯ อมโม อัย ภรตฤททาริกา อุตก
 ฤตกรณจูลิเคน วายายมส์ชาตเสวทพินทุวิจิตริตน ปรีศฺราน
 ตรมณียทรศเนน มุเชน กนทุเคน กรีฑนตีต เอวาคจฉติ, ยาว
 ทุสสรปสยามิฯ
 แม่กุญชริกา แม่กุญชริกาจ๋า พระราชทวาริกาปัทมาวตีเสด็จอยู่ที่
 ไหน หล่อนพูดว่าอย่างไรนะ ว่าพระราชทวาริกานั้นกำลังทรงกรีฑา
 กันทุกะอยู่ที่ข้างมณฑปมารวีลดาหรือ ถ้าเช่นนั้นฉันจะเข้าไปเฝ้า
 พระราชทวาริกาละ (เดินไปมาและมอง) เออ พระราชทวาริกามีพระ
 พักตร์ช่างสะสวยน่ามองนัก ด้วยทรงรวบจอนพระกรรมขึ้นทัด ไว้
 ดวงมวิจิตรกระไร ด้วยหยาดพระเสโทที่เกิดจากความพยายามทรง
 กรีฑากันทุกะนั่นเองเสด็จมานี้แล้ว ฉันจะเข้าไปเฝ้าละ

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อพระนางปัทมาวดีได้ทำการปฏิเสธการสว่ขออภิเษกสมรสจากพระราชากรุงอุชชยีนีทรงพระนามว่าปรีทโยต เพราะนางชอบท้าวอุทยันมากกว่า แสดงให้เห็นว่าเจ้าหญิงมีสิทธิ์ในการปฏิเสธการสมรสได้โดยเสรีไม่มีปัญหา

वासवतत्ता: ऐषास्मि दुष्यन्तिका ण्विष्यन्महासेनवत्!

 पेके हमोमन्धन्योमयेबल्लैपेके परेसुनिसाखण्णत्तावमहासेन!

पत्तमावदी: क ऐष महासेनो नाम्ना

 कोरनेके दुत्तण्णพระนามมหาเสนนี้

वासवतत्ता: ओसตุชชยีนियो ราखा प्रतोयोतो नाम्ना तस्य पलप्रमाणनियोकुत्त
 नामये महासेन ओत्ती

 พระราชากรุงอุชชยีนีทรงพระนามว่าปรีทโยต ทรงไว้ซึ่งพระ
 นามาภิไธยมหาเสน เพราะพระองค์ทรงมีพลเสนาห้อมล้อม
 ปริมาณมากมาย

जेणी: णरतुत्तारिका तेन राखण्णा सह सम्पण्णे नेणुत्ती

 พระราชทาริกาไม่พอพระทัยซึ่งความสหมสัมพันธ์ด้วยราชาพระองค์
 นั้นคะ

वासवतत्ता: ओठ केन खल्विथानीमिलिखत्ती

 ถ้าฉะนั้น บัดนี้ทรงปรารธนาใครละ

जेणी: ओसुती वत्तराख ओत्थโน नाम्ना तस्य कुण्णण णरतुत्तारिकागิลिखत्ती

 มีวัตตราขพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าอุทยัน พระราชทาริกาทรง
 ปรารธนาคุณธรรมความดีงามของพระราชพระองค์นั้น

4.2.2.2 สตรีผู้รับใช้

สตรีผู้รับใช้เป็นผู้ที่รู้จักเจ้านายของตนเองเป็นอย่างดี กล่าวคือ ผู้รับใช้จะรู้ว่านายของตนชอบและไม่ชอบสิ่งใด หมั่นเอาอกเอาใจและให้คำปรึกษาแก่นายของตนอย่างเต็มกำลังสามารถ และหาก

ผู้ใดกระทำการให้เจ้านายไม่พอใจก็พร้อมที่จะออกรบปกป้อง โดยทั่วไปเหล่าคนรับใช้มักเป็นผู้ที่มีบุคลิกเต็มเปี่ยมไปด้วยความร่าเริงเบิกบาน อารมณ์ดี

ตัวอย่างที่ 1 นางข้าหลวงทำหน้าที่นำพระนางทั้งสองพระองค์ไปชมสวนที่มีดอกไม้เบ่งบานสะพรั่งสวยงาม และมีความใคร่จะเก็บดอกไม้มาให้เจ้านายได้ชื่นชมความงดงาม

เจฉวี: ภารตฤทวาริเก! เต กุสุมิตา นาม, ปรวาลานตริไตรวิ เมากติกลม-
พไกรจिता: กุสุไม:ฯ

พระราชทวาริกาเพคะ กุสุมาเหล่านั้มนั้บบานแล้ว ดูงามเหมือนตั้ง
ว่าห้อยด้วยดอกไม้พวงไข่มุกอันคั่นด้วยแก้วประพาฬ¹³⁶

ปัทมาวดี: หลา! ยเทยวิ, กิมิทานี วิลมพเสฯ

หล่อนก็ถ้าฉะนั้นจะถ่วงเวลาช้อยทำไม่ละ

เจฉวี: เตน หยสมิณศิลา ปฏฏเก มุหุรตกมุปริศตุ ภารตฤทวาริกาฯ
ยวทหมิปิ กุสุมาจยั กโรมิฯ

ถ้ากระนั้นขอเชิญพระราชทวาริกาประทับบนศิลาปฏฏก¹³⁷นี้สักครู่
นะเพคะ จนกว่าหม่อมฉันจะทำการเก็บกุสุมาเสร็จ

ตัวอย่างที่ 2 นางข้าหลวงออกอุบายให้พระนางปัทมาวดีออกไปจากตรงนี้ได้ และคอยห้ามพระราชอาชุยนไม่ให้เข้ามาในที่แห่งนี้เนื่องจากมีฝิ่งเกาะทำรังอยู่บนกิ่งไม้

ปัทมาวดี: สรวมากุลั กรตุกาม อารยวสนตค:ฯ กิมิทานี กุรม:ฯ

ท่านวสันตกะทำร่นวายหมดแล้ว เราจะทำอะไรละเดี๋ยวนี้

เจฉวี: ภารตฤทวาริเก! เอตา มรุกรปริณิสีนามวลมพลตามวรูย ภารตารั
วารยิชยามิฯ

¹³⁶ ประพาฬ หมายถึง หินปะการังสีแดงอ่อน

¹³⁷ ศิลาปฏฏก หมายถึง แผ่นหิน

พระราชทวาริกาเพคะ นั้นมีรังผึ้งห้อยแอบอยู่ที่เถาวัลย์ หม่อมฉัน
จะเขย่าห้ามไม่ให้พระภารตาเข้ามานะเพคะ

ปัทมาวดี: เอวี กุรุๆ

 เอวัง จงทำเถิด

ตัวอย่างที่ 3 นางข้าหลวงถวายคำแนะนำให้พระนางปัทมาวดีเรียนพิน

เจฉี: ภรตฤทวาริเก! สาธู ภรตารุ ภณ อหมิปิ วิณิ สิกษิษุย อิติฯ
พระราชทวาริกาเพคะ ขอประทานโทษนะเพคะ กราบทูลพระราช
ภารตาสีเพคะว่าพระองค์ก็ทรงอยากศึกษาวิชาดีดพิณบ้าง
ปัทมาวดี: อุกโต มยารูปุตร:ฯ
ฉันกราบทูลทูลกระหม่อมแก้วแล้ว

ตัวอย่างที่ 4 นางข้าหลวงหวังจะตามพระนางवासวัติตาที่ปลอมเป็นหญิงอวานติกามาเล่า
เรื่องสนุกให้พระนางปัทมาวดีเจ้านายตนคล้ายบรรเทาทูทุกซ์จากอาการปวดพระเศียร

ปัทมินิกา: หลา! คจจ สีมรม, อารยามาวนติก่า ศพทาปยฯ เกวลั ภรตฤทวาริกา
ยา: ศีรุษเวทนาเมว นิเวทยฯ ตต: สวยมเวคามิษยติฯ

เพื่อนรีบไปบอกคุณนายอวานติกา แจ้งให้ทราบถึงการประชวรปวด
พระเศียรของพระราชทวาริกาเถิด แล้วก็คงจะมาด้วยตนเองเป็นแน่

มธุกริกา: หลา! กิ์ सा गिรัชยतिฯ

 เพื่อน แล้วคุณนายนั้นจะทำอะไรได้ละ

ปัทมินิกา: สา खल्विधानि मधुराभि: गद्याभिर्भरतृष्टवारिगया: ศีรุษเวทนา
วิโนทยติฯ

คุณนายนั้นก็จะเล่าเรื่องอันมีมธุรสให้บรรเทากการปวดพระเศียร
ของพระราชทาริกา

4.2.2.3 สตรีผู้เป็นนักบวช

ตาปสีเป็นนักบวชหญิงผู้บำเพ็ญตบะในป่า (ในอาณาจักรแห่งแคว้นมคธ) เป็นหัวหน้าแห่ง
อาศรม ลักษณะเป็นผู้นำเคารพเลื่อมใส มีบทบาทโดยทำหน้าที่เป็นเจ้าสำนักแห่งอาศรม เช่น กล่าว
ต้อนรับพระนางปัทมาวดี ผู้ซึ่งเป็นอาคันตุกะเข้ามาพักอยู่ เป็นต้น โดยอำนวยความสะดวกให้กับทุก
คนที่เข้ามาพักเสมือนหนึ่งว่าเป็นบ้านของแขกผู้มาเยือนจากทุกชนชั้นวรรณะดังเช่นผู้อื่น และโปรด
เป็นธรรมชาติกับทุกคนโดยปราศจากการตระหนักรู้การแบ่งชนชั้นวรรณะดังเช่นผู้อื่น และโปรด
อำนวยความสะดวกให้แก่พระนางปัทมาวดีและพระนางवासวทัตตาภายใต้การแปลงกายเป็นนางวันติกา
อีกด้วย

ตัวอย่างที่ 1 นางเป็นนักบวชผู้มีความยินดีที่จะต้อนรับผู้มาเยือนทุกคน

ตาปสี: สวาคตฺ ราชทาริกายา: ฯ

ขอรับเสด็จพระองค์หญิงด้วยความยินดี

वासवत्तता: (สวคตม) อียํ สา ราชทาริกา อภิชนานुरुปํ ขลวสยา รูปมา ฯ

(พูดกับตน) นางคือราชทาริกา ความงามของนางสมควรเป็นรูป

ของอภิชนโดยแท้

ปัทมาวดี: อารเย วนทา ฯ

พระคุณเจ้าชา ดิฉันขอนอบน้อมวันทา

ตาปสี: จิริ ชีวํ ปรวิศ ชาเต! ปรวิศฯ ตโปวนานิ นามาติถิชนสย สวเคหมา ฯ

จงเจริญพระชนม์เถิด ขอเชิญเสด็จเข้ามาเถิด ผู้มีพระชาติ จงเสด็จ
เข้ามาเถิด ขึ้นชื่อว่าตะโปวันทั้งหลายแล้ว ย่อมเสมือนเป็นเคหะ
แห่งชนผู้เป็นแขก

ปัทมาวดี: ภาตุ ภาตุฯ อารเย! วิศวสตาสมิฯ อเนน พหุมาณวจนานา-
คฤหิตาสมิฯ

ไซ้ ไซ้เจ้าคะ ดิฉันรู้สึกสบายใจเสมือนอยู่ในเคหะของตนเอง ดิฉัน
ได้รับอนุเคราะห์ด้วยความกรุณาเช่นนี้

ตัวอย่างที่ 2 นางตาศีอำนวยอวยพรพระนางปัทมาวดีและพระนางวาสวัตตาให้ไปสู่จุดที่
แต่ละคนมุ่งหวังได้สำเร็จ

ปัทมาวดี:

อารเย! วนุเทฯ

พระคุณเจ้าขา ดิฉันขอวันทา

ตาศี:

ซาเต! ตว สทฤศ์ ภารตารี ลภสุฯ

ลูก! ขอจงทรงใต้พระภรรดาที่คู่ควรกันเถิด

วาสวัตตา:

อารเย วนุเทฯ ตาวทหฯ

พระคุณเจ้าขา ดิฉันก็ขอวันทาก่อน

ตาศี:

ตวมปยจิเรณ ภารตารี สาสาทฯ

ขอให้คุณได้อยู่ร่วมกับสามีโดยมีช้านานเถิด

วาสวัตตา:

อนุคหิตาสมิฯ

ดิฉันได้รับความอนุเคราะห์มากเจ้าคะ

4.2.3 บทบาทของสตรี

บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนดสถานภาพและบทบาทที่
จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บุคคลใดจะดำเนินตนตามบทบาทใดนั้นขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด

ฉะนั้นผู้ศึกษาจะทำการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีผ่านตัวละครหญิงในบทละครเรื่อง
สวัปนะวาสวัตตา ในหัวข้อสตรีกับครอบครัว สตรีกับสังคม และสตรีกับการเมือง ตามลำดับดังนี้

ปัทมาวดี: อารย! ก็ ทฤษโณ มุณีชน อาตมานมนุครที่ตุ้ อภิปรตปรทานน
ตปสวีน อุปนิมนตรยตุ้ ตาวตุ ก: กิมเตรจตุ้ตีตุ้

ท่านขุนวังผู้เจริญ ท่านเห็นบักบวชผู้ใดจะอนุเคราะห์เราได้ ขอให้
นิมนต์ตปสวีนชนเข้ามา โดยจะถวายสิ่งที่มุ่งหมายจะถวายก่อน
ใครในที่นี้อยากได้อะไร

กาญจกียะ: ยทภิปรต ภาตยาฯ โภ โภ อาศรมวาสินสตปสวีน: ศฤณวตุ
ศฤณวตุ ภาต:ฯ อิทตรภาต มคธราชตุ้ตรี อเนน วิสรมเณโณต
ปาตติวิสรมภา ธรรมารณมรเณโนปนิมนตรยเตฯ

พระประสงค์ของพระองค์หญิงจะได้รับสนอง ท่านตปสวีนผู้อยู่
อาศรมทั้งหลายโปรดฟัง โปรดฟังเถิด ข้าแต่ท่าน สมเด็จพระภาต
ในที่นี้คือมคธราชตุ้ตรีมีพระศรัทธาจะบริจาคตานถวายเกิดขึ้นแล้ว
ด้วยศรัทธานี้นิมนต์ท่านเข้าไปด้วยความต้องการธรรมะและอรรถะ

กสยารล: กลเศน โภ มฤคยเต วาโส ยถา นิสจติ

ทีคุษา ปาริตวาน กิมิจจติ ปนรุเทย คุโรรยทุ ภาต ฯ

อาตมานนุครหิมิจจตีห นฤปชา ธรรมาริรามปริยา

ยทุ ยสยาสติ สมิปสิต วัตตุ ตตุ กสยาทย ก็ ทียตาม ฯ (1:8)

ผู้ใดต้องการคนโท ผู้ใดกำลังหาเครื่องนุ่งห่มกาย ผู้ใดเรียนสำเร็จ
แต่ขาดทรัพย์บูชาครูโปรดแจ้งเถิด พระองค์หญิงผู้มีใจยินดีในธรรม
มีพระประสงค์ถวายด้วยพระศรัทธา โปรดแจ้งเถิดว่าท่านขาดสิ่งใด

ตัวอย่างที่ 2 พระนางปัทมาวดีมีสัตยวจา เมื่อกล่าวสิ่งใดไปล่วงหน้าแล้ว นางจะยึดคำนั้น

ปัทมาวดี: อารย! ปรมมมุทุโรชย ก: กิมิจจตีตยยุคตมิทานี วิจารยิตุมฯ ยเทษ
ภณติ ตทนต์ิษฐตุวารย:ฯ

ทุปวิศามิฯ ธนยา ชลฺ จกฺรวากวฐ: ยาโนยณยวิริทิตา น ชีวติฯ น
 ชลวหิ ปฺรามาน ปฺริตยชามิฯ อารยปฺตุรฺ ปศฺยามิตยเนน มโนเรณ
 ชีวามิ มนุทกาคาฯ

เมื่อได้ละปัทมาวดีไว้ที่ศาลาจตุรมุขในอันตปุระ ซึ่งกำลังอิงลอลอยู่
 ด้วยความบันเทิงในการจัดงานวิวาห์แล้ว ข้าพเจ้าก็มายังสวนประม
 ทะวานานี้ ข้าพเจ้าขอบรรเทาความทุกข์อันเป็นผลแห่งความโศก
 ร้ายของข้าพเจ้านั้นในบัดนี้เถิด (เดินไปเดินมา) โอโโศกช่างร้าย
 เสียเหลือเกิน แม้แต่ทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าก็ได้ชื่อว่า
 กลายเป็นของผู้อื่นไปแล้ว เช่นนั้นข้าพเจ้าจะนั่งลงละ (นั่ง) จริ่ง
 หนอ นางนักษัตรวากมีบุญแท้ เพราะว่าเมื่อต้องพรากซึ่งกันและ
 กันมันก็ไม่มีชีวิตอยู่ การที่ข้าพเจ้าไม่สละซึ่งลมปราณของข้าพเจ้าก็
 เพราะมีหวังที่จะได้เห็นทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจึง
 คงมีชีวิตอยู่อย่างอัปภาคย์มีดีมน

เมื่อพระนางवासวทิตาเข้ามายังสมุทรคฤหเพื่อดูแลอาการปวดพระเศียรของพระนางปัทมา
 วดีและเข้าใจว่านางบรรทมอยู่จึงหลับข้างกัน ในขณะที่นั่นเองเสียงละเมอรำพึงถึงชื่อนางवासวทิตาก็
 ดังออกมาทำให้นางตระหนักรู้ว่านี่เป็นท้าวอุทัยนยอดรักของตน ท้าวอุทัยนคิดว่าเป็นภาพฝันที่
 พระองค์ได้พบพระเทวีที่รัก ได้สัมผัสกัน แต่เมื่อพระนางवासวทิตาระลึกได้ว่ากำลังปฏิบัติแผนการ
 เพื่อชาติอยู่จึงรีบเดินออกจากห้องบรรทมไป ทาไม่แล้วองค์ท้าวอุทัยนตื่นขึ้นมาพบว่านางไม่ได้สิ้นชีพ
 ในกองเพลิง อาจทำให้ความตั้งใจกระทำตามแผนการของเขาคันธราณสิ้นไม่เป็นท่า

ราชา: (สวาปนายเต) ทา วาสวทิตเต!

(ละเมอ) โอ วาสวทิตตา

वासवतित्तः (สหोत्थाय) हम आर्यपुत्रः, न च्लु पत्न्यावती। किं नु च्लु तृषुणा-
 समि। महान् च्लवार्ययेकन्धरायणस्य प्रतिशुण्णारो मम तृत्सनेन
 निष्फलः स्रुवुत्तः।

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

คณปติ ศาสตรี เป็นผู้ที่ทำให้โลกทั้งใบได้รู้จักกับกวีคนสำคัญที่เกือบจะถูกลืมเลือนไปตามกาลเวลาอีกคนหนึ่งซึ่งชื่อว่า ภาสกะ เขาได้ทำการรวบรวมวรรณกรรมสันสกฤตจากจารึกใบตาลที่ค้นพบในรัฐเกรละซึ่งอยู่ภาคใต้ของประเทศอินเดียรวมเป็นวรรณกรรมสันสกฤตชื่อชุด “ตรีวันทุรม” ขึ้น (Trivandrum Sanskrit Series) และยังคงค้นพบวรรณกรรมการละครสันสกฤตของภาสกะอีกจำนวน 13 เรื่อง สิ่งที่ยังคงเป็นข้อโต้เถียงกันในหมู่นักวิชาการภาษาสันสกฤตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเกี่ยวกับภาสกะก็คือช่วงอายุของกวีที่ไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่ากวีผู้นี้เกิดในช่วงศตวรรษที่เท่าใด เมื่อเทียบเคียงผลงานของกวีผู้มีชื่อเสียงอย่างกาลิทาสและพาณกะกลับพบว่ากวีทั้งสองล้วนเกิดภายหลังกวีภาสกะทั้งสิ้น

บทละครเรื่อง สวปนะवासวทตตา ถือเป็นบทละครเป็นนาฏกะ 6 องก์ ที่สมบูรณ์และจัดเป็นบทละครที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาบทละครของภาสกะ ที่ค้นพบทั้งหมด 13 เรื่อง ซึ่งบทละครเรื่อง สวปนะवासวทตตา เป็นเรื่องอาณูภาพแห่งความรักระหว่างท้าวอุทัยนราชาแห่งวัดสะกั้มเหสีนามว่า วาสวทตตา บทละครของภาสกะนี้เรื่องนี้มีฉากที่แสดงอารมณ์รุนแรงบนเวทีอยู่ด้วย ซึ่งไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์แบบแผนที่กำหนดไว้ในทฤษฎีการละครสมัยหลัง

กลวิธีการดำเนินเรื่องของบทละครเรื่อง สวปนะवासวทตตา ภาสกะใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องแบบลำดับตามเวลา เรียงลำดับเหตุการณ์เกิดก่อน-หลัง และมีเล่าเรื่องแบบย้อนต้น กล่าวคือ การเล่าเรื่องย้อนกลับไปในอดีตที่ผ่านมาให้ตัวละครที่อยู่ในที่แห่งเดียวกันในปัจจุบันขณะได้รับฟัง เช่น พรหมจารีในเล่าเรื่องเหตุอัคคีเพลิงพลับพลาณูชีพระนางวาสวทตตาที่ตำบลลาวณกะทำให้องค์ท้าวอุทัยนแหบกระโดดเข้าไปในกองไฟตายตกตามพระนางผู้เป็นที่รักไป เป็นต้น

จากการศึกษาองค์ประกอบต่างๆ ของบทละครเรื่อง สวปนะवासวทตตา ภาสกะ พบว่าโครงเรื่องมีความสมบูรณ์ ทั้งการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่องที่น่าไปสู่จุดวิกฤตและจุดคลี่คลาย จนนำไปสู่การปิดเรื่องนั้น มีความสอดคล้องกัน โดยมีเรื่องราวความรักของพระนางวาสวทตตากับท้าวอุทัยนเป็น

หัวใจสำคัญในการดำเนินเรื่อง อีกทั้งยังได้กำหนดบทบาทของตัวละครไว้อย่างชัดเจน บรรยายฉากต่างๆ ได้ชัดเจนและมีบทสนทนาที่มีความสมจริง ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับวรรณกรรมเรื่องนี้

สตรีเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมอินเดีย ในสมัยพระเวท สตรีได้รับการยกย่องนับถืออย่างดี เป็นผู้ที่มีเกียรติในสังคม ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย และมีส่วนร่วมทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาในการบวงสรวงฐานะเป็นผู้จัดเตรียมสิ่งของที่จำเป็นสำหรับพิธีกรรมร่วมกับสามีเพื่อจะได้บรรลุสวรรค์ร่วมกัน

สตรีในสมัยพระเวทจะได้รับการศึกษาอบรมเป็นอย่างดี เธอสามารถศึกษาพระเวทได้เช่นเดียวกับผู้ชาย นอกจากนี้จะมีสิทธิศึกษาพระเวทได้เช่นเดียวกับผู้ชายแล้ว บางคนสามารถแต่งบทสวดได้ด้วย สตรีสมัยพระเวทยังสามารถไปร่วมชุมนุมในงานรื่นเริงหรือเทศกาลได้ ทั้งเต้นรำ ร้องเพลง และเล่นเครื่องดนตรี ก่อนที่ภายหลังสตรีจะถูกลดบทบาทความสำคัญลง ไม่มีบทบาทที่เกี่ยวกับพิธีกรรมศาสนามากเหมือนเช่นในสมัยพระเวทตอนต้น

สถานภาพของสตรีที่ปรากฏในบทละครพบว่าสตรีผู้มีเชื้อษัตริย์ที่ปรากฏในบทละครเรื่องสวप्นะवासวตตตามี 2 ตัวละครที่มีแตกต่างกัน กล่าวคือ พระนางवासวตตตซึ่งปลอมตัวเป็นหญิงชาวอวันติกามาอยู่ใต้การดูแลของพระนางปัทมาวดีก็ย่อมไม่ได้รับสิทธิเยี่ยงราชินีเพราะไม่มีผู้ใดล่วงรู้ความลับนี้ และพระนางปัทมาวดีแห่งแคว้นมคธได้รับการดูแลปรนนิบัติอย่างดีจากเหล่านางข้าหลวงที่รายล้อมอยู่รอบตัว พระนางปัทมาวดีได้รับความสะดวกสบายสมเป็นราชธิดา ยังมีความคิด และจิตใจที่สูงอีกด้วย สตรีผู้รับใช้เป็นผู้ที่รู้ใจเจ้านายของตนเองเป็นอย่างดี กล่าวคือ ผู้รับใช้จะรู้ว่านายของตนชอบและไม่ชอบสิ่งใด หมั่นเอาอกเอาใจและให้คำปรึกษาแก่นายของตนอย่างเต็มกำลังสามารถ และหากผู้ใดกระทำการให้เจ้านายไม่พอใจก็พร้อมที่จะออกมารับปกป้อง โดยทั่วไปเหล่าคนรับใช้มักเป็นผู้ที่มีบุคลิกเต็มเปี่ยมไปด้วยความร่าเริงเบิกบาน อารมณ์ดี และตาปสีเป็นนักบวชหญิงผู้บำเพ็ญตบะในป่าเป็นหัวหน้าแห่งอาศรม ลักษณะเป็นผู้น่ารักอ่อนโยน มีบทบาทโดยทำหน้าที่เป็นเจ้าสำนักแห่งอาศรม

บทบาทของสตรีที่ปรากฏในบทละครเรื่องนี้มีบทบาทในมิติครอบครัวที่โดดเด่นที่สุดต้องเป็นตัวละครเอกของเรื่องนั่นคือ พระนางवासวตตต ผู้เป็นคนรักของท้าวอุทथัน นางแสดงให้เห็นถึงบทบาทของการเป็นภรรยาในอุดมคติของสตรีอินเดียที่พึงเป็นในหลายด้าน กล่าวคือ การเป็นภรรยาผู้เสียสละความสุขส่วนตนเพื่อรักษาราชบัลลังก์ของสามีผู้เป็นราชาได้จนสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งใจไว้แต่นางทำได้ นางฝ่าฟันทุกอุปสรรคทางจิตใจเพื่อเป้าหมายอันหอมหวานอย่างเต็มใจ การเป็นภรรยาผู้

ไม่ฟังคำสั่งสรรเสริญบุรุษอื่น การมีอำนาจในการครอบงำจิตใจของผู้ชายแม้เพียงแรกสบตา บทบาทของสตรีในมิติสังคมมีความแจ่มชัดในด้านความเป็นอยู่ในป่ากว้างของเหล่านักบวชผู้บำเพ็ญเพียร การมาเยือนอาศรมของปัทมาวดีผู้เป็นบุตรของเจ้าเมืองมคธที่มีความใฝ่บุญสุนทานต้องการทำบุญแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยากที่มาอาศัยในป่าแห่งนี้ ปัทมาวดีแสดงให้เห็นถึงการเป็นเจ้าหญิงผู้ประเสริฐตามสถานภาพทางสังคมที่สูงส่งอย่างแท้จริง นางมีจิตใจเอื้อเฟื้อแผ่ต่อทุกคน และตั้งมั่นในการรักษาคำพูด

สตรีกับการเมืองปรากฏชัดแจ้งที่สุดที่ตัวละครพระนางवासวทัตตา เป็นตัวละครที่ได้รับผลกระทบจากการเมืองทั้งด้านจิตใจและการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไป จากเดิมเป็นถึงพระมเหสีของท้าวอุทथัน แต่จำต้องทำตามแผนการย้ายไปอยู่ในการดูแลของปัทมาวดีเพื่อรักษาราชบัลลังก์จากอริราชศัตรู

ฉะนั้นความเป็นสตรีในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวทัตตานี้แสดงภาพของสตรีผู้มีความคิดและจิตใจที่แน่วแน่และเด็ดเดี่ยวไม่แพ้กับบุรุษ การกระทำทุกอย่างของพระนางवासวทัตตาแสดงให้เห็นอย่างประจักษ์เรื่องการเสียดสีความสุขของตน ยินดีอุทิศทั้งชีวิตให้สามีผู้เป็นราชาได้ครองราชบัลลังก์อย่างผาสุก ทั้งที่แผนการทั้งหมดจะทำให้พระนางต้องทุกข์ทรมานทางจิตใจจากการจรห่างไกลจากท้าวอุทथันผู้เป็นสามี อีกทั้งยังต้องยินยอมรับให้สามีของตนมีหญิงอื่นเป็นภรรยาอีกคนเพื่อการขยายอาณาจักรที่ยอมโดยยินดี

อาณาภาพแห่งความรักจากตัวละครหญิงอย่างพระนางवासวทัตตาทำให้บทละครเรื่องนี้มีชีวิตและได้ให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านผู้ชมในด้านบทบาทการเป็นภรรยาที่ดีในอุดมคติ การเป็นผู้ทำให้บ้านเมืองผาสุก การฝ่าฟันอุปสรรคที่ยากลำบากทางจิตใจเพื่อที่จะได้อยู่ด้วยกันกับคนรักในภายหน้า และการไปสู่เป้าหมายตามที่วางแผนไว้ให้สำเร็จล้วนเป็นข้อคิดที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาทุกคน

5.2 ข้อเสนอแนะ

ความเป็นสตรีในบทละครเรื่อง สวप्นะवासวทัตตา ของภาสกะที่ข้าพเจ้าศึกษานั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการศึกษาเรื่องราวของภาสกะกับมุมมองที่มีต่อการสร้างตัวละครฝ่ายหญิงว่ามีความมุ่งหวังให้ตัวละครฝ่ายหญิงมีลักษณะและบทบาทอย่างไรในเรื่อง ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่ายังมีประเด็นเกี่ยวกับสตรีและกวีคนสำคัญอย่างภาสกะให้ผู้ที่สนใจได้ไขว่คว้าหาคำตอบอีกมากมายหลายประเด็น เช่น สติสตรีในสมัยพระเวท ความเปลี่ยนแปลงของสังคมปิตาธิปไตยและการลุกขึ้นสู้ต่อการกดขี่ภายใต้กฎหมายที่ให้ผู้หญิงเป็นรองผู้ชายในสังคมอินเดีย เป็นต้น

อีกทั้งสำหรับผู้เรียนภาษาสันสกฤตที่เชี่ยวชาญทางด้านภาษาและไวยากรณ์ ยังมีหัวข้อให้
ศึกษาเพิ่มเติมทั้งเรื่องอสังการ ธรณี และการศึกษาในเชิงไวยากรณ์ เช่น คำสมาสในโคลก อสังการ เป็น
ต้น

รายการอ้างอิง

- Altekar, A. S. (1962). *The position of women in Hindu civilization from prehistoric times to the present day* (3rd ed. ed.). Delhi: Motilal Banarsidass.
- Ayyar, A. S. P. (1941). *Two Plays Of Bhasa*. Madras: The Madras Law Journal Office.
- Ayyar, A. S. P. (1942). *Bhasa (Indian Men of Letters Series)*. Madras: The Madras Law Journal Office.
- Bader, Clarisse. (1925). *Women in Ancient India: Moral and Literary Studies*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner, and Co., Ltd.
- Bhat, G. K. (1983). *Theatric Aspects of Sanskrit Drama*. Poona: Bhandarkar Oriental Research Insitute.
- Bhat, G. K. (1985). *Sanskrit Drama Problem And Perspectives*. Delhi: Ajanta Publications.
- D., Padmavathi, Radhika., Govinda, & Reddy Sunita. (2012). *Block-8 Women In India And Some Insights*. New Delhi: Indira Gandhi National Open University.
- Devaky, E. S. (2006). *Feminist Readings in Kalidasa's works*. (Doctoral dissertation), University of Calicut,
- Dikshit, Ratnamayidevi. (1964). *Women In Sanskrit Dramas*. Delhi: Mehar Chand Lachhman Das.
- Fatima, Iram. (2016). POSITION OF WOMEN UNDER VEDIC PERIOD. *International Research Journal of Management Sociology & Humanity*, 7(1), 352-356.
- Gajendragadkar, A. B. (1938). *The Svapnavāśavadatta of Bhāsa*. Bombay: Elphinstone College.
- Indra, M. A. (1940). *The status of women in ancient India: A vivid and graphic survey of women's position, social, religious, political, and legal, in India*. Lahore: D. C. Narang.
- Keith, Arthur Berriedale. (1920). *A History Of Sanskrit Literature*. London: Oxford University.
- Keith, Arthur Berriedale. (1924). *The Sanskrit Drama in Its Origin, Development, Theory & Practice*. London: Oxford University.

Macdonell, Arthur Anthony. (1900). *A History of Sanskrit Literature*. New York: D. Appleton and Company.

Minidevi, P. R. (2008). *The Role of Women in Kutiyattam A Study*. Mahatma Gandhi University, Tripunithura

Pal, Bhaswati. (2019). The saga of women's status in ancient Indian civilization. *MISCELLANEA GEOGRAPHICA*, 23(3), 180-184.

Pusalker, A.D. (1940). *Bhasa A Study*. Delhi: Munshiram Manoharlal.

Rajagopalan, K. (2000). *Psychology and sociology as revealed in the plays of Bhasa*. (Doctoral dissertation), University of Calicut,

Rangachar, S. (1943). *Svapnavasavadattam A Play in 6 Acts*. Chamarajapuram: Sanskrita Sahitya Sadana.

Sen, Satyendra Nath. (1955). *Bhasa's Swapna-Vasavadattam* (4th ed. ed.). Calcutta: Chattopadhyaya Brothers.

Singh, Amal Dhari. (1976). *Kalidasa: A critical study*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan.

Venkatachalam, V. (1994). *Bhasa* (2nd ed. ed.). Delhi: Sahitya Akademi.

กฤษณา รักขมนิ. (2549). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จำลอง สารพัดนึก. (2546). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ติลกวณิช., มลีนี. (2543). ระเบียบและละครในเอเชีย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดุขฎี มาลากุล. (2512). สวีปนะวาสวัตตตา บทละครสันสกฤตของมหาภิกษุวิภาส. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ.

ถ่มงรักษ์สัตว์, พรพิไล. (2539). ปรัชญาผู้หญิง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธวัชชัย ดุลยสุจริต. (2554). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิขยานศากุนตลม องก์ที่ 1-2. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นียะดา สาริกฤติ. (2515). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารต: วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เบญจมาศ ชุนประเสริฐ. (2560). การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิขยานศากุนตลม องก์ที่ 3 และ 4.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประคอง เจริญจิตรกรรม. (2556). หลักการเขียนวิจารณ์วรรณกรรม (Vol. พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ปาจิริย์ ณ นคร. (2550). ความรักในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต: วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภิญโญ บุญทอง. (2523). บทบาทและฐานะสตรีในมหาภารตะ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนก
วิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ลักษณะวัต ปาละรัตน์. (2553). ปรัชญาภาวะสตรี *Feminism*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วาสนา ไอยรัตน์. (2522). สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- สุวิมล ประกอบไวยกิจ. (2521). สตรีในวรรณคดีสันสกฤต. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา
ภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- เสนอ จันทร์เจริญ. (2521). วิหุชะในบทละครของกาลิทาส. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- เสาวภา เจริญขวัญ. (2520). ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท: วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนก
ภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวภา เจริญขวัญ. (2526). วรรณคดีสันสกฤต. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- แสง มนวิฑูร. (2541). นาฏยศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อนงค์ นาคสวัสดิ์. (2522). นานทีในบทละครสันสกฤต: วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษา
ตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาคผนวก

บทปริวรรตและแปลบทละครเรื่อง สวप्นะवासวตัตตา

องก์ที่ 1 ประถมองค์

ศรี

สวप्นะवासวตัตตม

สวप्นะवासวตัตตา

(นานทฤษเเต ตต: ปรวิศติ สุตรรธาร:๑)

(เมื่อจบนานที่แล่ว สุตรรธารเข้ามา)

สุตรรธาร:

อุทยนเวนทุสวรรณวาสวตัตตาพเลา พลสย ตวาม ๑

ปทมวาทิรณปุรณา วสนตกเมรา ภูเซา ปาตาม ๗ (1)

ขอแขนของพลรามอันงดงามราวพระจันทร์กำลังส่องแสงเพราะมีกำลังตั้งได้เต็ม
อาสวรสที่เปี่ยมล้นไปด้วยความตระการแห่งปทมวาทารอันน่าใคร่ราววสันต์อันงาม
งด จงคุ้มครองท่านทั้งหลายในที่นี้

เอวมารยมิศราน วิชญาปยามิฯ อเย! กิ น ขลุมย วิชญาปนวยเศร ศพท อิว ศรุธเต!
องคฺ ปศยามิฯ

ตั้งนั้นข้าพเจ้าขอประกาศแก่ท่านทั้งหลาย เอ๊ะ! นี้อะไรกัน ข้าพเจ้าได้ยินเหมือนเสียง
อ้ออิงดังมา อ้อ! ข้าพเจ้าเห็นตัวแล้ว

(เนปเถยฯ)

(ในม่าน)

อุตสรรโตตสรรตารยา! อุตสรรต!

ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงหลีกไป! พวกท่านจงหลีกไป!

สูตรธาร: ภาตฺ, วิชฺญาตม ๑

อ้อ! ข้าพเจ้าทราบแล้ว

ภฤตฺยธรมคธราชสย สนิคฺไธ: กนฺยานุกามิกิ:๑

ธฤษณฺมุตสอารยเต สรวสโตปวนคโต ชน: ๑๓ (2)

นักพรตที่บวชอาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้กำลังถูกเหล่าเสนาผู้พิทักษ์คุ้มกันเจ้าหญิงแห่ง
มคธราชขู่เชิญจับได้

(นิษกรานต:)

(ออกไป)

(สถาปนา๑)

(สถาปนา)

(ปรวิศย๑)

(เข้ามา)

ผู้พูด 2 คน: อุตฺสรโตตฺสธรรยา: อุตฺสรต๑

ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงหลีกไป! พวกท่านจงหลีกไป!

(ตต: ปรวิศติ ปรวิรชกเวโซ เขาคณธรายณ อวานฺติกาเวชธารินิ วาสวทตฺตา จ๑)

(ครั้นแล้ว เขาคันธรายณ์ซึ่งมีเพศเป็นปริพาชกกับवासวทตฺตาซึ่งทรงเพศเป็นสตรีชาวอวันตีเข้ามา)

เขาคันธรายณ์: (กรณา ทตฺวา) กถมิหาปฺยุตสอารยเต ๑ กุต:,

ทำไมกัน แม้ในที่แห่งนี้ก็ยังถูกจับได้ เพราะว่า

ธีรสยาศรมสฺสฺริตสย วสตสฺตฺชฺฐสยํ วโนย: ฝไล-

รฺมานารหสยชนสย วลกลวตสฺตราส: สมฺตฺปาทยเต ๑

อุตฺสิกโต วินยาทเปตฺปุรุโช ภาโคยศฺจโลรฺวิสมิต:

โก'ยโก นิภุตต์ ตโปวมมิทํ ครามีกโรตยาชญา ฯ (3)

เหตุใดจึงสร้างความหวั่นตระหนกแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในอาศรม ผู้ที่พึงใจในผลไม้ป่า ผู้ที่
นุ่งห่มเปลือกไม้ที่ควรค่าแก่การเคารพ โอ้! ใครกันที่อวดดี ไม่รู้จักเจียมตน หยิ่งผยอง
ไร้ซึ่งโชคที่มั่นคงกำลังจะเปลี่ยนตาบสวนาที่สงบสุขแห่งนี้เป็นสถานที่ที่เสียงดังตาม
คำบัญชาของเขา

वासवतृता: आरुय! ग ऐष उतुसारयति॑

ท่านผู้เจริญ นั่นใครที่ขับไล่พวกเรา

येाकंनर्रायंन: गवति! यो ढरमातातमानमुत्सारयति॑

เขาคือผู้ที่ขับไล่ตนเองออกเสียจากธรรม

वासवतृता: आरुय! न हेयवु वुकुतामा, अहमपि ना मोत् सारयितुया गवामिति॑

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าเช่นนั้นหรอก ข้าพเจ้ากำลังถามตัวเองนี่เราเป็น
ผู้ต้องถูกขับไล่ด้วยหรือ

येाकंनर्रायंन: गवति! ऐवมนिरुชญาतानि ไทวदानยวธูยนเต๑

เทวรูปทั้งหลายที่ยังมีได้แต่งตั้งบนแท่นบูชาย่อมถูกเหยียบย่ำเช่นนี้

वासवतृता: आरुय! तला परिศरमे परिखेत् โนत्पाथยति, यถायं परिगवः॑

ท่านผู้เจริญ ความเหน็ดเหนื่อยยังไม่ทำให้ทุกขใจเหมือนการถูกสบบประมาทเช่นนี้

येाकंनर्रायंन: गुकुतोชमित ऐष विषयो'त्रगवत्या॑ नान्तर जिन्ता गारया॑ गुत्:

พระภาคีเองเคยทรงประสบและผ่านล่วงมาแล้ว มิบังควรที่จะทรงกระทำจินตนาการ
ถึงเรื่องนี้อีก เพราะว่า

पुर्वु तुवयापुयगिमत् คตเมวมาสี-

ज्जलाम्यं कमिषยसि पुनरुविषयेन गरुत्: ॑

กาลกรเมณ ชคต: परिवรุตमाना

จกรรารปฤติวิว คจจติ ภาคยปฤติ: ๓ (4)

ในอดีตพระองค์ทรงพระยศและได้รับการสรรเสริญให้เกียรติยามเมื่อพระ
ภรรดามีชัย โศคชะตามนุษย์ยอมเปลี่ยนหมุนไปราวซี่กงล้ออย่างยากจะผันได้

ผู้พูด 2 คน: อุตสตรตารยา: อุตสตรตฯ

ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงหลีกไป! พวกท่านจงหลีกไป!

(ตต: ปรวิศติ กาญจุกียะ:๑)

(ครั้นแล้ว กาญจุกียะเข้ามา)

กาญจุกียะ: สมณชก! น ชลุน ชลุตสธารณา การยาฯ ปศย,

สัณชก! อย่า อย่าพึงทำการไล่เลย จงตูก่อนสิ

ปรีหตุ ภาวน นฤปาปวาทำ

น ปรุชมาศรมวาสิชุ ปรีโยชยม ฯ

นครปรีภาวน วิโมกตุเมเต

วนมภิกมย มนสฺวโน วสนติ ๓ (5)

ท่านควรเลี้ยงมิให้คำตดิฉินถึงเบื้องพระบาท ไม่สมควรใช้ความรุนแรงกับนักพรตผู้
อาศัยในอาศรมสถาน ผู้ที่มีจิตใจสูงเหล่านี้หนีสิ่งร้ายที่ได้รับจากสังคมเมืองมาอาศัย
ในป่าอย่างสงบ

ผู้พูด 2 คน: อารย! ตถาฯ

ขอรับ ท่านผู้เจริญ

(นิษกรานเตา)

(ออกไปทั้งสองคน)

เยาคันธรายัณ: หนต สวิชญาณมสย ทรศนม ฯ วดเส! อุปสรปาวส ตาวเทนมฯ

เออดูท่าทางเขามีความฉลาด น้องหญิงเอ๋ย เราทั้งสองเข้าไปหาเขาก่อนเถิด

वासवतृता: आरुय! तगा

เจ้าคะ ท่านผู้เจริญ

เยาคันธรายัณ: (อุปสุตย) โภ:! กีกฤเตยมุตสารณา

(เข้าไปใกล้) ผู้เจริญ เหตุใดจึงต้องขับไล่กัน

กาณูจิกยะ: โภสตปัสวิน!

อ้อ ท่านตปัสวิน (นักบวช)

เยาคันธรายัณ: (อาตมคตม) ตปสวินนิตี คุณวานุ ขลวยมาลาป: อปริจยาตตุ น ศลิษยเต เม มนสิ

(พูดกับตน) คำว่าตปัสวินนี้เป็นคำเรียกขานผู้ทรงคุณความดี แต่ช่างไม่เป็นที่ชอบใจ
เราเลยเพราะไม่เคยได้ยินผู้ได้เรียกกันมาก่อน

กาณูจิกยะ: โภ:! ศรูยตามา เอชา ขลु कुरुगिरगिहितनाम येसयासमागं महाराजत्रस्य गकिनि
पथमावती नामा साशा, नो महाराजमात्री महावेविसास्रमसगामगिकमयानुชुणाता
तदारगवतुया रासकुहमेव यास्यति तथयासमिनास्रमपथे वास'गिเบरโต'सुया: ॥
तथगानुद:

โปรดฟังเถิดท่านผู้เจริญ ผู้นี้คือพระราชภคินีผู้ทรงพระนามว่าปัทมาวดีของมหาราช
เจ้าแห่งเราทั้งหลาย ที่ครูทั้งหลายได้ถวายพระนามาภิไธยว่าทรสกะ พระนางเสด็จ
ไปเฝ้ามหาเทวีผู้เป็นราชมารดาของมหาราชเจ้าซึ่งประทับอยู่ในอาศรมสถาน สมเด็จพระนางผู้เป็นที่เคารพนั้นทรงอนุญาต แล้วพระนางนั้นจึงจะเสด็จกลับสู่กรุงราชคฤห
ฉะนั้นในวันนี้พระองค์หญิงมีพระประสงค์จะประทับอยู่ในอาศรมแห่งนี้ เพราะฉะนั้น
ข้าแต่ท่าน

ตีรโถทกานี สมิธ: กุสุมานี ทรภานู

ไสวรวิ วนาทูปนยनु ตโปธนา ॥

ธรมปริยา นฤปสุตา น หิ ธรมปีธา-

มิจเจต ตปสวिक्षุ กุลวรตเมตทสยา: ॥ (6)

เชิญตักน้ำศักดิ์สิทธิ์ ดอกไม้และพืชมงคลมาใช้ในการปลงอาบัติเถิด พระองค์หญิงผู้ทรงธรรมมีประสงค์ให้ขัดขวางศาสนกิจใดของเหล่าบัณฑิตเพราะมีคุณธรรมประจำองค์

เยาคันธรายัน: (สวดนม) เอวมฯ เอชา สา มคธราชบุตรี ปทุมาวดี นาม, ยา ปุชฺชปภทราทิกิราเทสิ ไกราทิษฐา สุวามิโน เทวี ภวิษยตีติฯ ตต:,

(พูดกับตน) ไข่มแล้ว พระนางคือมคธราชบุตรี ผู้มีนามว่าปทุมาวดีซึ่งโหรทั้งหลายมีบุษบกและภัทรได้ทำนายไว้ว่าจะเป็นเทวีแห่งพระภูบาลของเรา เพราะฉะนั้น

ปรเทวโษ พหุมาโน วา สักลปาทุปชายเต ฯ

ภรตฤทธาราภิลาชิตวาทสุยา เม มหตี สวตา ฯ (7)

ความซังกัตี ความนับถือที่ดีที่เกิดจากจิตเจตนาประสงค์อยากให้นางได้เป็นพระชายาพระภูบาล

वासवत्तदा: (สวดนม) ราชทาริเกติ ศรุตวา ภคินิกาเสนโห'ปี เม'ตรสมปทยเต

(พูดกับตน) เมื่อได้ฟังว่านางเป็นราชทาริกาเหมือนกัน เราก็รู้สึกถึงความเสนาหานางเสมือนน้องสาวคนหนึ่งเสียแล้ว

(ตต: ปรวิสติ ปทุมาวดี สปริวารา เจฏี จฯ)

(ครั้นแล้วปทุมาวดีและเจฏีคนหนึ่งพร้อมด้วยบริวารเข้ามา)

เจฏี: เอเดวตุ ภรตฤททาริกา, อิทมาศรมปทม, ปรวิสตุ ฯ

เชิญเสด็จเพคะพระองค์หญิงเชิญเสด็จเข้าไปในอาศรมนี้เชิญเสด็จเข้าไปเถิดเพคะ

(ตต: ปรวิสตตุยฺยวิษญา ตาปสีฯ)

(ครั้นแล้วตาปสีเข้ามา)

ตาปสี: สวาคตฺ ราชทาริกายา: ฯ

ขอรับเสด็จพระองค์หญิงด้วยความยินดี

वासवत्तदा: (สวดนม) อियิ सा राचतारिका अगिखनानुरुपि खलवसया रुपमा

(พูดกับตน) นางคือราชทวาริกา ความงามของนางสมควรเป็นรูปของอภิชนโดยแท้

ปัทมาวดี: อารเย วนเทฯ

พระคุณเจ้าข้า ดิฉันขออนอบน้อมวันทา

ตาปสี: จิรั ซิวฯ ปรวิศ ชาเต! ปรวิศฯ ตโปวนานิ นามาติถิชนสย สวเคหมาฯ

จงเจริญพระชนม์เถิด ขอเชิญเสด็จเข้ามาเถิด ผู้มีพระชาติ จงเสด็จเข้ามาเถิด ขึ้นชื่อว่า
ว่าตะโปวันทั้งหลายแล้ว ย่อมเสมือนเป็นเคหะแห่งชนผู้เป็นแขก

ปัทมาวดี: ภาตุ, ภาตุฯ อารเย! วิศวุสตาสมิฯ อเนน พหุมาณจเนนนานุคฤหิตาสมิฯ

ใช่ ใช่เจ้าค่ะ ดิฉันรู้สึกสบายใจเสมือนอยู่ในเคหะของตนเอง ดิฉันได้รับอนุเคราะห์
ด้วยความกรุณาเช่นนี้

วาสวัตตตา: (สวดนม) น หิ รูปเมว, วาคปี ขลวสยา มธุราฯ

(พูดกับตน) มิใช่มีแต่เพียงรูปโฉมงดงาม นางยังมีวาจาไพเราะอีกด้วย

ตาปสี: ภาเทร! อิม่า ตาวท ภาทรมุขสย ภาคินีก่า กศจิท ราชาน วยยติฯ

นี่แน่ะ คุณข้าหลวง ยังไม่มีพระราชอาพระองค์ใดมาสู่ขอราชภคินีของพระภัทรมุขมา
ก่อนหรือ

เจฎี: อสติ ราชาน ปรโทโยโต นาโมชยนิยา:ฯ ส ทารกสย การณาท พุตส์ปาตํ กโรติฯ

มีราชาแห่งอุชชยีนี ทรงพระนามว่าปรทัโยต ราชอาพระองค์นั้นได้ส่งทูตมาสู่ขอ
พระองค์หญิงให้กับองค์ราชบุตรเจ้าค่ะ

วาสวัตตตา: (อาตมคตม) ภาตุ ภาตุฯ เอชา จาตมีเยทานี ส่วฤตตา

(พูดกับตน) นั่นสิ นั่นสิ เช่นนั้นนางก็เท่ากับเป็นญาติของเราแล้ว

ตาปสี: อรหา ขลวियมากฤติรสย พหุมานสยฯ อุเก ราชกุลเล มหตเตร อิติ ศรุตเตฯ

สมควรแล้ว รูปโฉมของพระองค์หญิงควรแก่การยกย่องเป็นอันมากนั้นแล้ว ได้ยินว่า
ทั้งสองราชสกุลนี้ยิ่งใหญ่มหันต์นัก

ปัทมาวดี: อารย! ก็ ทฤษฏี มุนิชน อาตมานมนุครหิตุ์ อภิเปรตปรทานเนน ตปสฺวิชน
อุปนิมฺตรยตํ ตาวต ก: กิมเตจรจตตีฯ

ท่านขุนวังผู้เจริญ ท่านเห็นบักบวชผู้ใดจะอนุเคราะห์เราได้ ขอให้นิมนต์ตปสฺวิชน
เข้ามา โดยจะถวายสิ่งที่มีงหมายจะถวายก่อน ใครในที่นี้่อยากได้อะไร

กาญจกียะ: ยทภิเปรตํ ภาตยยา โภ โภ อาศรมวาสินสฺตปสฺวิน:, ศฺถณฺวตฺตฺ ศฺถณฺวตฺตฺ ภาวต:ฯ
อิหฺตฺรภาตตี มคฺธราชปฺตฺรี อนเนน วิสฺรมเภาโณตฺปาตฺติวิสฺรมภา ฐฺมารุณฺมฺรเณนป
นิมฺตรยเตฯ

พระประสงค์ของพระองค์หญิงจะได้รับสนอง ท่านตปสฺวิชนผู้อยู่อาศัยทุกแห่งหลายโปรด
ฟัง โปรดฟังเถิด ข้าแต่ท่าน สมเด็จพระภควดีในที่นี้คือมคธราชปุตรีมีพระศรัทธาจะ
บริจาคทานถวายเกิดขึ้นแล้ว ด้วยศรัทธานี้นิมนต์ท่านเข้าไปด้วยความต้องการ
ธรรมะ และอรรณะ

กสยารุณ: กลเศน โภ มฤคยเต วาโส ยถา นิสฺจิตํ

ทีภุชา ปาริตวานุ กิมิจฺจติ ปุณฺรเทยํ คุโรรฺยทฺ ภาเวตฺ ฯ

อาตมานุครหิมิจฺจตีหฺ นฤปชา ฐฺมารภีรามปฺริยา

ยทฺ ยสฺยาสฺติ สมิปฺสิตํ วทตฺ ตตฺ กสฺยาทฺย กิํ ทียตามฺ ฯ (8)

ผู้ใดต้องการคนโท ผู้ใดกำลังหาเครื่องนุ่งห่มกาย ผู้ใดเรียนสำเร็จแต่ขาดทรัพย์บูชา
ครูโปรดแจ้งเถิด พระองค์หญิงผู้มีใจยินดีในธรรมมีพระประสงค์ถวายด้วยพระศรัทธา
โปรดแจ้งเถิดว่าท่านขาดสิ่งใด

เยาคันธรายัณ: หนตฺ ทฤษฏี อุบาย: (ปรกาศม) โภ:! อหฺมารุณีฯ

ดีละ เห็นอุบายแล้ว (พูดตั้ง) พระองค์ ข้าพเจ้ามีความต้องการ

ปัทมาวดี: ทีชฺฎยา สพลฺ เม ตโปวนาภิกมฺนมา

โชคดีที่การมาสู่ตะโปวันของข้าพเจ้านี้มีผล

ตาปสี: สนฺตฺชฺฎตปสฺวิชนมิทฺมาศรมปทฺมาฯ อาคนฺตฺกนาเนน ภาวิตฺถยมฺฯ

อาศรมบทนี้มีตปสวิชนผู้มีมีความสนโดษอยู่แล้ว นี่น่าจะเป็นอาคันตุกะ

กาญจกียะ: โภ:! ก็ ักริยตามฯ

ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการอะไร

เขาคันธรายัน: อัย เม สวสาฯ โปรชิตภรตฤกามิมามีจณมายาตรภวตยา กัจจิต กาลิ ปรีปาลยมานามฯ
กุต:

นี่คือน้องหญิงของข้าพเจ้าผู้มีสามีไปที่อื่น ข้าพเจ้าปรารถนาใคร่ขอให้อยู่ในบริบาล
ของสมเด็จพระภวตีในที่นี้สักชั่วระยะหนึ่งเพราะว่า

การย โนวารไถรนาปิ โภโครน วสไตร-

รนาหิ กายายิ วฤตติเหโต: ปรีปนน: ฯ

ธีรา กเนยยิ ทฤษฏฐรมปรีจารา

ศกตยา จาริตฺรํ รกษิตุํ เม ภคินยา: ฯ (9)

เสื่อผ้าย้อมฝาดและทรัพย์สินสมบัติเพื่อการดำรงชีพข้าไม่ประสงค์ พระองค์หญิงทรงมี
ธรรมสมาจาร คงให้ความอนุเคราะห์ดูแลน้องหญิงของข้าได้

วาสวทัตตา: (อาตมคตม) หม! อิห มา นิเกษปตุกามา อารยเขาคันธรายัน:ฯ ภวต, อวิจารย ฤรม
น ฤริษยติฯ

(พูดกับตน) คือ ท่านเขาคันธรายันมีใคร่จะเก็บข้าพเจ้าไว้ในที่นี้เสียแล้ว ช่างเถอะ
เขาคงไม่ทำการไปโดยไม่ได้พิจารณา

กาญจกียะ: ภวตี! มหตี ขลวสย วยปาศรยณฯ กถิ ปรีตขานิเม:ฯ กุต:

ข้าแต่พระภวตี การอาศัยอยู่ของท่านผู้นี้เป็นเรื่องใหญ่มหันต์แท้ ๆ เราจะรับรู้ได้
อย่างไร เพราะว่า

สุขมรฺโต ภเวท ทาตุํ สุขํ ปฺราณา: สุขํ ตป: ฯ

สุขมนยท ภเวท สรวํ ทุ:ขํ นยาสสย รกษณม ฯ (๑๐)

การสละให้ทาน สมปราณ และตบะ สารพัดคือสุข แต่ทุกข์คือการการพิทักษ์รักษา
สิ่งที่ฝากไว้ด้วยความเชื่อใจ

ปัทมาวดี: อารย! ปรณมฺหุโษษย ก: กิมิจฺฉตีตฺยยุกฺตมิทานี วิจารยิตฺตุม, ยเทษ ภณฺติ ตทฺนฺตฺยชฺฐตฺ
วารฺย: ฯ

ท่านผู้เจริญ เราได้ประกาศไปแล้วในตอนแรกว่าใครจะต้องการอะไร บัดนี้จึงไม่ควร
วิจารณ์เขาผู้นี้กล่าวสิ่งใด จงตั้งอยู่ซึ่งสิ่งนั้นเถอะท่าน

กาญจกียะ: อนฺรูปเมตทภวตฺยาภิตฺตม ฯ
คำที่สมเด็จพระภควดีทรงประกาศมานั้นอันรูปร่างแล้ว

เจฎี: จิรํ ชีวตฺ ภารตฤทฺทาริโกวํ สตยวาทินิ ฯ
ขอพระราชทานวิภาผู้ทรงสัตยวาทีอย่างนี้ จงเจริญพระชนม์จี้รังเกิด

ตาสี: จิรํ ชีวตฺ ภาเทร! ฯ
จี้รัง ชีวตฺ เกิด ภาเทร!

กาญจกียะ: ภวตี! ตถา ฯ (อุปคฺมย) โภ: อภฺยฺอุปคฺตมฺตฺรภวโต ภคินฺยา: ปริปาลนฺมตฺรภวตฺยา ฯ
ข้าแต่พระภควดี จะได้จัดตั้งนั้น (เข้าไปใกล้) ท่านผู้เจริญ สมเด็จพระภควดีในที่นี้ทรงรับ
บริบาลน้องสาวของท่านแล้ว

เยาคันธรายัน: อนฺุคฺฤทฺตีตฺ'สมิ ตตฺรภวตฺยา ฯ วัตฺเส! อุปสฺรฺปาตฺรภวตีมิ ฯ
สมเด็จพระภควดีในที่นี้ทรงอนุเคราะห์เราแล้ว น้องหญิงเอ๋ย จงเดินเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระ
พระภควดีเถิด

วาสวทัตตา: (อาตฺมคตฺม) กา คติ: ฯ เอชา คจฺฉามิ มนฺทภาคา ฯ
(พูดกับตน) ไม่มีทางเลี่ยง ข้าพเจ้านี้ต้องไปสู่ความตกต่ำแล้ว

ปัทมาวดี: ภวตฺ ภาวตฺ ฯ อาตฺมีเยทานี สิวฺฤตฺตา ฯ
เช่นนั้นสิ บัดนี้นางเป็นผู้เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้าแล้ว

ตาปสี่: ยทิทฤศยสยา อากฤติ:๑ อียมปี ราชทาริเกติ ตรุกยามิ๑

รูปของนางเช่นนี้ ข้าพเจ้าคิดว่า แม่หญิงผู้นี้ก็เป็นราชทาริกา

เจฉู้: สุขุ อารยา ภณติ ๑ อหมปยนุฤตสุเซติ ปศยามิ ๑

พระคุณกล่าวชอบแล้วเจ้าคะ แม้ดิฉันก็ยอมเห็นว่านางได้เสวยสุขแล้ว

เยาคันธรายัน: (อาตมคตม) หนต โภ:! อรุธมวสิตฺ ภารสย๑ ยถา มนตรีภิ: สมรุธิตฺ, ตถา ปริณมตี๑
ตต: ปรัติษฐูเต สุวามินิ ตตรภวตีมุปนยโต เม อิทาตรภวตี มคธราชบุตรี วิศวาสส
ถานํ ภวิษยตี๑ กุต:

(พูดกับตน) เออ ดิจริง เราหมดหวังไปกึ่งหนึ่งแล้ว การอันที่ชุมนุมมนตรีทั้งหลาย
ต้องการฉันใด การก็น้อมเข้ามาให้เป็นไปฉันนั้น ฉะนั้นเมื่อพระภูบาลได้เสด็จขึ้น
บัลลังก์ครองราชย์ดังเดิมแล้ว และเมื่อเรานำสมเด็จพระภวตีนี้ (วาสวัตตดา) ไป
ถวายคืน มคธราชบุตรีผู้มีโชคในที่นี้จะกระทำให้เป็นที่ยายพระหฤทัยคล่องได้
เพราะว่า

ปทมาวตี นรปเตรมหิษี ภวตีรี

ทฤษฏา วิปตติรถ ไย: ปรมมฺ ปรัทฤษฏา ๑

ตตปรัตยยาด กฤตมิทํ น ทิ สิทธวากยา-

นุยุตกรมย คจฉติ วิธิ: สุปรีภุชิตานิ ๑ (11)

องค์ปทมาวตีนี้จะต้องเป็นชายาในพระภูบาล เราได้ทำการตามที่โหรทำนายเพื่อให้
โชคไม่ร้ายต่อชะตาผู้ครองบัลลังก์แห่งเรา

(ตต: ปรัวิศติ พรหมจารี๑)

(ครั้นแล้วพรหมจารีเข้ามา)

พรหมจารี: (อุรุธวมวโลกย๑) สถิตโต มธยาหุ:๑ ทฤฒมสมิ ปรัศฺรานต:๑ อถ กสมินิ ปรัเทเศ
วิศรมยิเชษ๑ (ปรักรมย๑) ภวตุ, ทฤษฏม๑ อภิตสโตโปวเนน ภวิตวยม๑ ตถาหิ -

(มองดูท้องฟ้า) ตอนนี้ก็เที่ยงแล้ว ข้าพเจ้าเหนื่อยมาก จะพักอยู่ที่ไหนดีหนอ (เดินไป
เดินมา) เออ รู้แล้ว คงจะมีตะโปวันอยู่ใกล้ ๆ จริงแน่ เพราะ

วิสรพพ์ ตรีณาศรณตยจกิตา เทศาคตปรตยยา วฤกษา:

ปุษปไฟไล: สมฤทธรวิฎปา: สรวเว ทยารกษิตา: ฯ

ภูยิชฐั กปิลานิ โคกุลธนายนเกษตรวโตย ทิโต

นิ:สัทธิศรมิทั ตโปวนมยั ธูโม ทิ พหุวาศรย: ฯ (12)

ผู้ทรงวางอย่างเยื้องอย่างอิสระปราศจากความหวั่นกลัวอย่างสนิทใจในป่าแห่ง
นี้ ต้นไม้แผ่กิ่งก้านออกผลงอกงามเพราะได้รับการดูแลเป็นอย่างดี โคลี่เหลืองหม่นมี
จำนวนมากมาย ควันไฟพวยพุ่งออกมาโปรดอย่าสงสัยเพราะที่นี่คืออาศรมสถาน
ยาวต ปรวิศามิฯ (ปรวิศยฯ) อเย อาศรมวิรุท: ขเลขช ชน:ฯ (อนยโต วิโลกย) อถวา
ตปสฺวิชโน'ปยตฺรฯ นิรุโทษมุปสรูปณมาฯ อเย สตรีชน:ฯ
ข้าพเจ้าจะลองเข้าไป (เข้าไป) เอ๊ะ! อาศรมนี้พิรุท มีฝูงชนอย่างนี้แท้ ๆ อยู่ (มองไป
ทางอื่น) หรือว่าตปสฺวิชนจะมีในอาศรมนี้กระมัง การเดินเข้าไปสักหน่อยคงจะไม่ผิด
อะไร เอ๊ะ สตรีชน

กาญจกียะ:

ไสวรวิ ไสวรวิ ปรวิศตฺ ภาวนาฯ สรวชนสาธาณมาศรมปทั นามาฯ

เสรีภาพ เสรีภาพ เข้ามาเถิดท่าน ขึ้นชื่อว่าอาศรมบทแล้ว ย่อมเป็นสาธารณะแก่
สรรพชน

वासवतत्ता:

หมาฯ

หิม

ปัทมาวดี:

อมโม พรปุรุชทฺรศนั ปรีหฺรตยารยาฯ ภาตฺ, สฺปริपालนียะ ชลฺ มนฺนยาสา:ฯ

อ้อ คุณคนนี่ละเว้นซึ่งการทศนาบุรุษอื่น ดีแล้ว เราจะบรรบาลดูแลให้ดีได้ง่าย

กาญจกียะ:

โภา:! ปุรุวั ปรวิชฎา: สม:ฯ ปรีตคฤหฺยตามตติสฺตการ:ฯ

นี่แน่ท่าน เราเข้ามาในที่นี้ก่อน ท่านพึงรับอนุเคราะห์จากเราในฐานะแขกผู้มาเถิด

พรหมจารี:

ภาตฺ ภาตฺฯ นิวุถตฺตปรีศฺรโม'สมิฯ

นั่นซิ นั่นซิ ข้าพเจ้าหายเหนื่อยแล้ว

- เยาคันธรายัน: โภะ! กูต อากมยเตฯ กว คนตวญ์ กวาธิษฐานมารยสยฯ
 นี้แน่ะ ท่านมาจากไหน กำลังจะไปไหน บ้านของท่านอยู่ที่ไหน
- พรหมจารี: โภะ! ศรุตตามฯ ราชคฤหโต'สมิฯ ศรุตวิเศษณารถ์ วัตสภูเมมา ลาวาณกั นาม
 ครามสโตโรชิต วานสมิฯ
 ฟังนะท่าน ข้าพเจ้ามาจากราชคฤหะ ข้าพเจ้าได้ไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านอันมีนามว่า
 ลาวาณกะ ในเมืองวัตสะ เพื่อศึกษาพระเวทอันวิเศษ
- วาสวทัตตา: (อาตมคตม) หา ลาวาณกั นามฯ ลาวาณกสัگیرตเนน ปุนรณวีฤถต อิว เม สัตาป:ฯ
 (พูดกับตน) โอ้ หมู่บ้านชื่อลาวาณกะ โดยกล่าวถึงลาวาณกะ ความโศกเศร้าของ
 ข้าพเจ้าก็เหมือนกับเกิดขึ้นใหม่อีกครั้ง
- เยาคันธรายัน: อถ ปรีสมปาตฯ วิทยาฯ
 แล้วการเล่าเรียนของท่านเสร็จเรียบร้อยแล้วหรือ
- พรหมจารี: น ชลฺ ดาวตฯ
 ยังไม่สำเร็จแท้หรือท่าน
- เยาคันธรายัน: ยทยนวสิตา วิทยา, กิมาคมนปรีโยชนมฯ
 ถ้ายังศึกษาวิชาไม่สำเร็จแล้วไซ้ร้ ฉไนจึงกลับมาเสียเล่า
- พรหมจารี: ตตร ชลวตีทารุณั วุยสนั สัวถตตมฯ
 ในที่นั้นความวินาศอย่างสาหัสยิ่งได้เกิดขึ้นทั่วไป
- เยาคันธรายัน: กถมิวฯ
 คืออย่างไร
- พรหมจารี: ตโตรทยโน นาม ราชา ปรีติวสติฯ
 ในที่นั้นมีพระราชาทรงพระนามว่าอุทยันประทับอยู่
- เยาคันธรายัน: ศรุตเต ตตรภวานุทยน:ฯ กิ ส:ฯ

สมเด็จพระเจ้าอุทัยผู้ควรเคารพนั้น เราได้ยินอยู่แล้ว พระองค์เป็นอย่างไร

พรหมจารี: ตสยวานราชบุตรี วาสวทตตา นาม ปตนิ ทฤดมภิเปรตา กิลฯ

พระชายาซึ่งเป็นอวันติราชบุตรีผู้ทรงพระนามว่าวาสวทตตานี้เป็นที่เสนาหาอัน
มั่นคงของพระองค์นักแล

เขาคันธรายณ์: ภิวถวยมฯ ตตสุตต:ฯ

อาจเป็นจริงได้ แล้วอย่างไรต่อไป

พรหมจารี: ตตสุตสมิน มฤคยานิษุกรานเต ราชนิ คุรามทาเหน สฯ ทคธาฯ

แล้วเมื่อพระราชานั้นออกไปล่ากวาง พลับพลาหลวงนั้นเกิดเพลิงไหม้ และพระนาง
นั้นถูกเพลิงครอกสิ้นพระชนม์

วาสวทตตา: (อาตมคตม) อลิกมลิกิ ขเลวตตฯ ชิวามิ มนุทภาคาฯ

(พูดกับตน) พุดพล่อย ๆ ข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่อย่างอัปภาคย์

เขาคันธรายณ์: ตตสุตต:ฯ

ต่อไป ต่อไป

พรหมจารี: ตตสตามภยวปตตุกาโม เขาคันธรายโณ นาม สจิวสตุสมินเนวาคเนา ปตติ:ฯ

ครั้นแล้ว อำมาตย์ผู้มีนามว่าเขาคันธรายณ์ได้ตกลงไปในกองอัคคีนั้นเที่ยว ด้วยหมาย
จะช่วยพระนาง

เขาคันธรายณ์: สตุยิ ปตติ อิติฯ ตตสุตต:ฯ

ตกลงไปในกองเพลิงจริงหรือ ต่อไป ต่อไป

พรหมจารี: ตต: ปฺรตินิวฤตโต ราชฯ ตทวฤตตานติ ศฺรุตฺวา ตโยรวโยคชนิตสํตํปสตุสมินเนวาค-
เนา ปฺรณานํ ปฺรติรยฺกกาโม มาโตยรมหตา ยตเนน วาริต:ฯ

ครั้นแล้ว เมื่อพระราชาสด็จกลับมาจากการล่ากวาง ได้ทราบข่าวร้ายนั้นก็ทรงเร่า
ร้อนอันเกิดจากวิโยคพระนางนั้น และใคร่สละพระชนม์ชีพในกองอัคคีนั้นนั้นเที่ยว
แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ห้ามปรามไว้ด้วยความพยายามอย่างสุดกำลัง

โชคดีจริงๆ ที่พระองค์ยังทรงมีพระชนม์อยู่ เมื่อได้ฟังว่าพระองค์ถึงซึ่งความสลับ
ทุกข์ของข้าพเจ้าเหมือนกับสูญหายไปทีเดียว

เยาคันธรายณ์: ตตสุตต:๑

แล้วอย่างไร อย่างไรต่อ

พรหมจารี: ตต: ส ราชชา มหิตลปรีสรูปณปัสุปาฏลศรีร: สหโสดถาย หา วาสวทตเต! หา
อวนตราชบุตรี! หา ปรีเย! หา ปรียศิษเย! 'อติ กิมปี กิมปี พหุ ปรีปิตวานฯ กิ พหุนา,
ครั้นแล้วพระราชานั้น ซึ่งมีพระศรีระเป็นสีแดงเรื่อเพราะทรงกลิ้งเกลือกไปบนพื้นดิน
ก็ทรงลุกขึ้นโดยเร็ว และเพื่อพรำคร่ำครวญไปต่าง ๆ อย่างมากมายว่า โอ้วาสวทตเต
เอ๋ย โอ้อวนตราชบุตรีเอ๋ย โอ้ยอดที่รักเอ๋ย โอ้ศิษย์ยอดที่รักเอ๋ย ดังนี้ กล่าวคือ

โนเวทานี ตาทุศาศจกรวากา

โนวาปยเนย สตรีวิเศไชรวียุกตา:๑

ชญยา สา สตรี ย่า ตถา เวตติ ภรตา

ภรตตุสเนหาค สา หิ ทคธาปยทคธา ฯ (13)

ใช้เช่นนกจักรวาก¹³⁸ จากพรากรจากคู่ สตรีคนใดที่สามีมีความรักถือว่ามิบุญนัก แม้
กองอัครีจะแผดเผาผลาญชีพ แต่นางยังอยู่ด้วยรักจากสามีของนาง

เยาคันธรายณ์: อถ โภ:! ตั ตู ปุรวสถาปยิตุ์น กศจิทยตนวนามาตย:๑

แล้วก็นี้นะท่าน ไม่มีอำมาตย์ผู้ใดพยายามขัดขวางพระองค์บ้างหรือ

พรหมจารี: อสติ รุมนวานนามาโตย ทถณั ปรียตนะวาสตตรภวานตัม ปุรวสถาปยิตุ์น ส หิ
มีอำมาตย์ผู้มีนามว่ารุมนวานใช้ความพยายามอย่างมากที่จะขัดขวางพระองค์ จริง
แล้ว เขาผู้นั้น

อนาหารเร ตุลย: ปรัตตรุทิตกษามวทน:

¹³⁸ นกจักรวาก หรือเป็ดรัตติ (Ruddy shelduck) เป็นนกอพยพชนิดหนึ่งในวงศ์ Anatidae

ศรีเร สัสการ นฤปติสมทุ : ขัม ปรีวหนุ ฯ

ทิวา วา ราตรา วา ปรีจรติ ยตโนรณรปติ

นฤป: ปราณาน สหยสตุยชติ ยทิ ตสยาปยุปรม: ฯ (14)

เขาผู้นั้นพลอยอดอาหารเหมือนองค์ราชา ใบหน้าซีดเซียวลงเพราะรำไห้ แต่งกายไว้
ทุกข์เช่นเดียวกับองค์ท้าวอุทัยน คอยดูแลพระองค์ทั้งกลางวันและกลางคืนอย่าง
สุดกำลัง หากท้าวอุทัยนสิ้นชีพพลัน เขาผู้นั้นจะสิ้นชีพตามไปด้วยแน่นอน

वासवतत्ता: (สวคตม) ทิษฏยา สุนิกชิปต อิทานิमारुपुत्र: ฯ

(พูดกับตนเอง) โชคดีที่ทูลกระหม่อมแก้วได้ทรงรับการปรนนิบัติดีแล้วบัดนี้

येकान्तरायन्: (อาตมคตม) ओहो महत्तमारुत्वहति रुम्नवान् ॥ गुत्तः,

(พูดกับตนเอง) โอโห รุมนวานต้องเป็นผู้แบกมหาภาระแล้ว เพราะว่า

स्विक्रमो ह्ययं षारः पुरसुगतस्तस्य तु क्रमः ॥

तस्मिन् स्रवमिन् हि यत्तराणि नरारिपः ॥ (15)

ตัวเราพันภาระเหนื่อย แต่เขากลับคงต้องเหนื่อยไม่เบาเพราะเขาต้องอารักข์องค์
นราริपोอยู่ตลอด

(ประกาศม) ओह गो! प्रयवस्थापित इतानी स राजा ॥

(ประกาศ) เออท่าน บัดนี้พระราชานั้นทรงเป็นอย่างไรบ้าง

परमजारी: तथितानी न खाने ॥ इति दया सह हसितम्, इति दया सह गदितम् इति दया सह प्रयुचितम्
इति दया सह गुपितम् इति दया सह क्षयितम्, अितेयव् दं विलपन्तं राजानममाद्येयमहता
यत्नेन तस्मात् क्रामात् कृत्वात्वापकरणत्मा ॥ ततो निष्करणते राजनि प्रोचित
नक्षत्रजनत्रमिव न गो'रमणियः सर्वगतत् स क्रामः ॥ ततो' हमपि निरकोतो'स्मि ॥

เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าไม่ทราบ พระราชานั้นกำลังพิลาปอย่างนี้ว่า เราเคยหัวเราะกันที่นี่ เรา
เคยพูดกันที่นี่ เราเคยเคลอเคลียกันที่นี่ เราเคยโกรธกันที่นี่ เราเคยไสยาด้วยกันที่นี่
อำมาตย์ได้พาพระองค์ออกไปจากหมู่บ้านนั้นด้วยความพยายามอย่างมหันต์ เมื่อ

พระราชเสด็จไปจากที่นั่นแล้วก็เหมือนหนึ่งนภาอันปราศจากดาวนักษัตร และดวงจันทร์ ไม่เป็นที่แห่งความสุข หมู่บ้านนั้นเป็นไปดั่งนั้น ข้าพเจ้าจึงจากหมู่บ้านนั้นมา

- ตาปสี: ส ขลุ คุณวาน นาม ราชาฯ ย อาคนตุเกนา ปยเน ไนวิ ปรศสยเตฯ
พระราชาย่อมจะทรงคุณธรรมยิ่งแท้ แม้แต่อาคันตุกะนั้นก็สรรเสริญอย่างนี้
- เงื้อ: ภรตฤททาภิเก! กิ หนู ขลวปรา สตรี ตสย หสดี คมิษยติฯ
พระราชทาทริกาเพคะ พระราชาพระองค์นี้จะได้อภิเษกสมรสใหม่หรือไม่เพคะ
- ปัทมาวดี: (อาตมคตม) มม หฤทเยไนว สห มนตรีตม
(พูดกับตน) นางคนนี้ถามคำปรึกษาตรงกับใจของข้าพเจ้านั้นเทียว
- พรหมจารี: อาปฤจฉามิ ภวนเตฯ คจฉามสตาวตฯ
ข้าพเจ้าขอลาท่านทั้งสอง ข้าพเจ้าไปก่อนละ
- ทั้งสอง: คมยตามรฤสิทเธฯ
จงไปตามที่ท่านปรารถนาเถิด
- พรหมจารี: ตถาสตุฯ (นิษกรานตः)
ขอจงเป็นดั่งนั้นเถิด (ออกไป)
- เขาคันธรายัณ: สารุ อหมีปี ตตร ภวตยาภยनुชญาโต คนตุมิฉฉามิฯ
สารุ แม้ข้าพเจ้าก็อยากจะไปเหมือนกัน ถ้าสมเด็จพระองค์หญิงผู้ควรเคารพจะโปรด
ประทานพระอนุญาต
- กาญจกียะ: ตตร ภวตยาภยनुชญาโต คนตุมิฉฉติ กิลฯ
ถ้าสมเด็จพระองค์หญิงซึ่งเป็นที่เคารพจะโปรดประทานอนุญาต เขาก็อยากจะไป
บ้าง
- ปัทมาวดี: อารยสย ภคินิการเยณ วินตกฐิษยเต
ภคินีของท่านคงจะใจหายมาก เมื่อปราศจากท่าน

- เยาคันธรายัน: สารุชนหสศคไตธา โนตคณฐิษยติ (กาญจกียมวโลกยฯ) คจฉามสดาวตฯ
 นางนั้นตกไปอยู่ในหัตถ์แห่งสารุชนแล้ว เห็นจะไม่เป็นห่วงไม่ได้ (มองดูกาญจกียะ)
 ข้าพเจ้าไปก่อนละ
- กาญจกียะ: คจฉตุ ภวาน ปุณรทรศนายฯ
 ไปเถิดท่าน เพื่อจะได้พบกันอีก
- เยาคันธรายัน: ตถาสตุ (นิษกรานตः)
 จงเป็นดั่งนั้น (ออกไป)
- กาญจกียะ: สมย อิทานิภยัตร์ ปรวะษฎุมฯ
 บัดนี้ถึงสมัยที่ควรเสด็จกลับแล้ว
- ปัทมาวดี: อารเย! วนเฑฯ
 พระคุณเจ้าข้า ดิฉันขอวันทา
- ตาปสี: ชาเต! ตว สทฤศั ภรตารั ลภสฺวาฯ
 ลูก! ขอจงทรงได้พระภรรดาที่คู่ควรกันเถิด
- วาสวทัตตา: อารเย วนเฑ ดาวทหฺมาฯ
 พระคุณเจ้าข้า ดิฉันก็ขอวันทาก่อน
- ตาปสี: ตวมปยจิเรณ ภรตารั สาสาทยฯ
 ขอให้คุณได้อยู่ร่วมกับสามีโดยมิข้ามินานเถิด
- วาสวทัตตา: อนุคฺหิตาสมิฯ
 ดิฉันได้รับความอนุเคราะห์มากเจ้าค่ะ
- กาญจกียะ: ตทาคมยตามฯ อิต อิตเภาติ! สंपฺรติ หิ
 ฉะนั้น ขอเชิญเสด็จทางนี้พระเจ้าข้า ทางนี้ พระภวดี บัดนี้สิ

ขคา วาโสเปตา: สลิลมวคาโฒ มุณิชน:

ปรทิปโต' คณิรภาติ ปรวิจรติ ฐโม มุณินนม ฯ

ปริภรชฺโฏ ทูราทรวิริปี จ สักชิปตกริณ

รณั วยวารตยาเสา ปรวิสติ ศโนรสตศิขรม ฯ (16)

ฝูงวิหคต่างบินกลับรัง เหล่ามุขนิต่างดำเนินไปสู่ท่าน้ำ ควันไฟจากคบเพลิง
เต็มไปทั่วทั้งผืนป่า ดวงอาทิตย์เคลื่อนคล้อยหรือรัศมีลงสู่ยอดเขาเมื่ออัสดง

(นิษกรานดา: สรวะฯ)

(ออกไปทั้งหมด)

อติ ปรถโม'งก: ฯ

จบประณมอังก์

องก์ที่ 2 ทวีติยองก์

อล ทวีติโย'งก :๑

บัดนี้ทวีติยองก์

(ตต: ปรวิศติ เจฎีฯ)

(ครั้นแล้วเจฎีเข้ามา)

เจฎี: กุณชริเก! กุณชริเก! กุตร กุตร ภรตฤทธาริกา ปทมาวตี? ก็ ภณสิ? เอชา ภรตฤทธาริกา
 มารวีลตามณฑปสย ปารศุต: กนทุเคน กรีชติติ ยาวท ภรตฤทธาริกามุปสรปามีฯ
 อมโม อียิ ภรตฤทธาริกา อุตกถตกรณจูลิเคน วุยายามสัชาตเสวทพินทวิจิตริตน
 ปริศรานตรมณียทรศเนน มุเชน กนทุเคน กรีชนตติ เอวาคจฉติ,ยาว ทุปสรปสยามิฯ
 แม่กุณชริกา แม่กุณชริกาจัก: พระราชทาริกาปทมาวตีเสด็จอยู่ที่ไหน หล่อนพูดว่า
 อย่างไรนะ ว่าพระราชทาริกานั้นกำลังทรงกรีกากันทุกะอยู่ที่ข้างมณฑปมารวีลดา
 หรือ ถ้าเช่นนั้นฉันจะเข้าไปเฝ้าพระราชทาริกาละ (เดินไปมาและมอง) เออ พระราช
 ทาริกามีพระพักตร์ช่างสวยงามอนงค์ ด้วยทรงรวบจอนพระกรรมขึ้นทัด ไว้ ดู
 งามวิจิตรกระไร ด้วยหยาดพระเสโทที่เกิดจากความพยายามทรงกรีกากันทุกะ
 นั้นเองเสด็จมานี้แล้ว ฉันจะเข้าไปเฝ้าละ

(นิษกรานตา ฯ)

(ออกไป)

ปรวเศก:๑

(ปรวเศกกะ)

(ตต: ปวิศติ กนทุเคน กรีชนตติ ปทมาวตี สปริวารา วาสวทตตยาสหฯ)

(ครั้นแล้วปทมาวตีเล่นกรีกากันทุกะพร้อมด้วยปริวารเข้ามากับวาสวทตตฯ)

वासวทตต: หลา! เอช เต กนทุก:๑

พระสหายเพคะ นี่แน่ะ ก้นทุกะ¹³⁹ของฝ่าพระบาท

ปัทมาวดี: อารุเย! ภาตวิทานิเมตาวตฯ

คุณคะ บัดนี้พอละคะ

वासवतृता: หลา! อติจิรั กนทุเคน กรีชิตวาธิกส์ ซาตราเคา ปริกียาวิว เต หสฺเตา สัฎฺเตาฯ
พระสหายเพคะ เนื่องจากทรงกริชาก้นทุกะอยู่นาน พระหัตถ์ทั้งคู่สิดูแดงยิ่งขึ้น ราวกับว่าจะยกให้ไปเป็นของผู้อื่นฉะนั้น

เจฎี: กรีชตุ กรีชตุ ตาวท ภารตฤทวาริกาฯ นิรวรุตยต่า ตาวทย์ กนยาภาวรมณีย: กาล:ฯ
ทรงกริชาอีกเถอะเพคะ ทรงกริชาอีกเถิด พระราชทวาริกาควรจะทรงใช้เวลาที่ทรงเป็นราชกัณยาอยู่นี้สนุกสนานให้เต็มที่

ปัทมาวดี: อารุเย! กิมิทานี มามปหสิตุมิว นิธยายสิฯ
คุณคะ ทำไมเดี๋ยวนี้คุณชอบจะล้อฉันหรือคะ

वासवतृता: นหิ นหิฯ หลา! อธิกมทฺย โศภเตฯ อภิต อิว เต'ทฺย วรมฺขํ ปศฺยามิฯ
หามีได้เพคะ หามีได้ พระสหายทรงโสภมากขึ้นยิ่งนัก ในวันนี้ หม่อมฉันเห็นเหมือนว่า วรมฺข¹⁴⁰เวียนมาใกล้พระองค์เสียแล้ว

ปัทมาวดี: อเปหิฯ เม ทานี มามปหสาฯ
อเปหิ เถอะคะ อย่าล้อฉันอีกเลย

वासवतृता: ऐशास्मि तुषणीका षविष्यन्महासेनवत्!
เพคะ หม่อมฉันยอมเจียบแล้วเพคะ พระสุณิสา¹⁴¹ของท้าวมหาเสน!

ปัทมาวดี: ก ऐष महासेनो नामा

¹³⁹ ก้นทุกะ หมายถึง อุปกรณ์กีฬาที่มีรูปทรงคล้ายฟุตบอล หรือลูกคลี

¹⁴⁰ วรมฺข หมายถึง หน้าเจ้าบ่าว หรือหน้าของคู่ครอง

¹⁴¹ พระสุณิสา หมายถึง ลูกสะใภ้

ไครณะคะ ผู้ทรงพระนามมหาเสนนี้

वासवतृत्ता: अस्त्युच्युयिनीय राचा प्रुथोत् नाम १ तस्य ढलप्रिमाणननुदुत् नामहेय महासेन
 अतुी

พระราชากรุงอุชยินีทรงพระนามว่าปรุทโยต ทรงไว้ซึ่งพระนามาภึไยมหาเสน
 เพราะพระองค์ทรงมีพลเสนาห้อมล้อมปรมาณมากมาย

जेडुी: ढरतुठारुका तेन राचनुा सह सडुणुठु नेनुदुी

พระราชาทาริกาไม่พอพระทัยซึ่งความสหัสสัมพันธ์ด้วยราชาพระองค์นั้นคะ

वासवतृत्ता: अठ केन खलुवुठानुीढलुषतुी

ถ้าณะนั้น บัดนี้ทรงปรารธนาไครละ

जेडुी: असुतुी वतुसराख अुकुठुยनुे नाम १ तस्य कुठुणुणु ढरतुठारुกาढलुषतुी

มีวัดสราขพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าอุชยัน พระราชาทาริกาทรงปรารธนาคุณธรรม
 ความดีงามของพระราชาพระองค์นั้น

वासवतृत्ता: (आतुडुकตुडु) आरुकुठुडुठुरु ढरतरुढลुषतुी केन การठेनु

(พูดกับตน) เธออยากได้ทุสกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าเป็นสามี (พูดตั้ง) เพราะเหตุ
 ใดจึะ

जेडुी: सानुकुरศ अतुी

เพราะทรงประกอบด้วยความปรานีมากคะ

वासवतृत्ता: (आतुडुकตुडु) खानामी खानामी अुยडुปี खनु ऐवडुनुढาठुठु: १

(พูดกับตน) ข้าพเจ้ารู้แล้ว ข้าพเจ้ารู้แล้ว แม้ชนผู้นี้เองก็ได้เคยคลังไคล้ไหลหลง
 มาแล้ว

जेडुी: ढरतुठारुกาे! यठुी स राचा वुरुูไป ढเวतु

พระราชาทาริกา เพคะ ถ้าพระราชานั้นมีพระรูปพิกลละเพคะ

वासवतृता: नहि नहि तृसुनिय ऐवा

เปล่าเลย เปล่าเลย ทรงพระโหม่นนำทัศนานักเทียว

ปัทมาวดี: อารุเอ! กถึ ตวั ซานาสี

คุณคะ คุณทราบได้อย่างไร

वासवतृता: (อาตุคตุค) อารุยุตุรปทุษปาเตนาตุกรานตุ: สตุทาทาร: กิมิทานี กริชยามีฯ ภาตุ
ทฤชฎุมฯ หลา ! ऐวมุซซุขินีย โชน มนตุรยเตฯ

(พูดกับตน) ความที่ก้าวกล้าเข้าไปโดยตกเป็นฝ่ายทุลกระหม่อมแก้วข้าพเจ้าได้ละเมิด
สิ่งที่ควรกระทำเสียแล้วบัดนี้ ข้าพเจ้าจะอย่างไรดีหนอ ช่างเถอะ แล้วแต่โชค (พูด
ตั้ง) พระสหายเพคะ อย่างนี้ชาวอุซซุขินีย่อมรู้ ชาวอุซซุขินีย่อมทราบดีทีเดียว

ปัทมาวดี: ยุซุยเตฯ น ซลเวษ อุซซุขินียุตุลภา:ฯ สรวุซนมโนกริมฯ ซลุ เสภาภาคย์ นามา

ควรแล้ว นั้นไม่ยากที่ชาวอุซซุขินีย่อมจะได้ขึ้นชื่อว่าโหมอันงดงามแล้วย่อมเป็นที่
ถูกใจของสรรพชน

(ตตุ: ปรวุศตุ ฐาตุรีฯ)

(ครันแล้วฐาตุรีเข้ามา)

ฐาตุรี: ซยุตุ ภาตุตุทาทารกาฯ ภาตุตุทาทารเก! ทตุตาสี

ซโยเถตุเพคะ พระราชทาทริกา พระราชทาทริกาถูกยกถวายไปแล้วนะเพคะ

वासवतृता: อารุเอ! กสุไมฯ

คุณคะ ยกถวายแก่ใคร

ฐาตุรี: วตุสราซาโยทยุนาฯ

แก่ท้าวอุทยันวัตสราช

वासवतृता: อถ กุศลีส ราซาฯ

แล้วพระราชานัน้ทรงพระสำราญดีหรือ

- ชาตรี: กุศลี ส อาคต:๑ ตสย ภรตฤททริกา ปุรตีษฎา จ๑
ทรงพระสำราญ พระองค์เสด็จมาแล้ว และทรงพอพระทัยพระราชทวาริกาด้วย
- वासवतृता: อดยาหิตमा
ไม่ยุติธรรมเสียเลย
- ชาตรี: กิมตราตยาหิตม
อะไรละไม่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในที่นี้
- वासवतृता: न खलु किञ्चित् तदा नाम स्तपोयथासीन गवतीति
ไม่มีอะไรหรอกค่ะ ขึ้นชื่อว่าได้ทรงเดือดร้อนแล้วเช่นนั้นสักลับเป็นผู้วางเฉย
- ชาตรี: आरुये! आकमप्रथानानि सुलग्प्रयवस्थानानि महापुरुषहृद्यानि गवन्ति
คุณเอ๋ย หัวใจของมหาบุรุษผู้มีอาคมศาสตร์เป็นประธานย่อมขัดแย้งต่อสิ่งที่ได้มา
อย่างง่าย
- वासवतृता: आरुये! सुयमेव तेन वरिता
คุณคะ พระองค์ทรงส่ขอพระองค์หญิงด้วยพระองค์เองหรือคะ
- ชาตรี: नहि नहि १ अन्यप्रियेननेहाकतसुयागिखनविशुणान्वयोरुपी तृषण्णा सुयमेव
มหाराเชन तृता १
เปล่าหรอก เปล่า เมื่อพระองค์เสด็จมาด้วยประโยชน์อย่างอื่น มหาราช
ทอดพระเนตรเห็นเป็นอภิชน มีพระปรีชา มีวัยหนุ่ม และมีพระรูปโฉม จึงทรง
ประทานให้เอง
- वासवतृता: (आत्मकतमा) एवमा अनप्रातृ इथानिमतरारुपुतृरः१
(พูดกับตน) ถ้าอย่างนั้นเราจะตำหนิโทษทุลกระหม่อมแก้วของเราไม่ได้

(ปรวิศย:๑)

(เจฎีเข้ามา)

เจ้: ตวรรตฺ ตวรรตฺ ตาวทารุยาฯ อโทยว กิล โศภณํ นกษตรมาฯ อโทยว เกาตุกมมงคลิ
กรตุวมิตยสมากิ ภาฏุณิ ภาณติฯ

เร็วเกิดเพคะ เร็วเกิดได้ฝ่าพระบาท พระองค์หญิงของเราทั้งหลายมีเสาวนีย์ว่า วันนี้
แหละดาวฤกษ์ดงามนั้ก วันนี้แหละควรรประกอบพิธีเกาตุกมมงคล¹⁴²

วาสวทัตตา: (อาตมคตมาฯ) ยถา ยถา ตวรรเต, ตถา ตถานธิกรโรติ เม หฤทยมาฯ

(พูดกับตน) ยิ่งเร่งเร็วขึ้นด้วยประการใด ก็ยิ่งทำให้ทุกข์ของข้าพเจ้ามีตมนขึ้น
เท่านั้น

ชาตรี: เอเตวตุ ภรตุททาริกา

เสด็จเกิดเพคะ เสด็จเกิด พระราชทวาริกา

(นิษกรานตา: สรวะฯ)

(ออกไปทั้งหมด)

อิติ ทวีติโย'งก: ฯ

จบทวีตียองกั

¹⁴² พิธีเกาตุกมมงคล หมายถึง งานที่เอ็กเกริกสรรษา

องค์ที่ 3 ตฤตียองก์

อถ ตฤตียองก์: ฯ

บัดนี้ตฤตียองก์

(ตต: ปรวิศติ วิจิณตยนต์ิ วาสวทตตาท)

(ครั้นแล้ววาสวทตตาทมีท่าทางจินตนาการเข้ามา)

วาสวทตตาท: วิวาทาโมทสงกุลเ อนต:ปรุจตุ:ศาลเ ปรีตยชย ปทุมวาทิมิหาคตาสมิ ปรมทวนมฯ ยวาทิทานี ภาคเรยนิรฎตต์ ทุ:ขั วิโนทยามิฯ อโห อตยาทิตมฯ อารยปุโตร'ปี นาม ปกริย: สัฎตต:ฯ ยาวทูปวิศามิฯ ธนยา ชลุ จกรวากวฐ: ยานอยนยวิริทิตา น ชีวติฯ น ชลวห้ ปราณาน ปรีตยชามิฯ อารยปุตรุ์ ปศยามิตยเนน มโนเรถน ชีวามิ มนทภาคาฯ

เมื่อได้ละปทุมวาทิไว้ที่ศาลาจรุมขในอันตปุระ¹⁴³ ซึ่งกำลังอิงออลอยู่ด้วยความบันเทิง ในการจัดงานวิวาห์แล้ว ข้าพเจ้าก็มายังสวนประมทะวานานี้ ข้าพเจ้าขอบรรเทาความ ทุกข์อันเป็นผลแห่งความโชคร้ายของข้าพเจ้านั้นในบัดนี้เถิด (เดินไปเดินมา) โอ้อ้อ โชคช่างร้ายเสียเหลือเกิน แม้แต่ทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าก็ได้ชื่อว่ากลายเป็น ของผู้อื่นไปแล้ว เช่นนั้นข้าพเจ้าจะนั่งลงละ (นั่ง) จริงหนอ นางนกจักรวามีบุญแท้ เพราะเมื่อต้องพรากซึ่งกันและกันมันก็ไม่มีชีวิตอยู่ การที่ข้าพเจ้าไม่สละซึ่ง ลมปราณของข้าพเจ้าก็เพราะมีหวังที่จะได้เห็นทูลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจึงคงมีชีวิตอยู่อย่างอัปภาคย์มีตมน

(ตต: ปรวิศติ ปุษปาณิ คฤทิตวา เจฎฐิฯ)

(ครั้นแล้วเจฎฐิถือดอกไม้ต่าง ๆ เข้ามา)

เจฎฐิ: กว นุ ชลุ คตาท อารยวานติกาทฯ อมโม อัยยั จินตาศุนยทฤทธานิหารปรีทิตจนทรเล- เขวามณทิตภทรกั เวษั ธารยนต์ิ ปรียงคุศิลาปฏฐเก อูปริษฎฐาทฯ ยาวทูปสรุปามิฯ อารเย! อาวานติกเ! ก: กาล: ตวามนวิษยามิฯ

¹⁴³ อันตปุระ หมายถึง เขตภายในวัง

คุณอาวันตिकाไปไหนหนอ (เดินไปเดินมา) อ้อ นั่งอยู่บนแผ่นปรียงคุศิลา¹⁴⁴นี่เอง ใจ
ลอยว่างเปล่าจากจินตนาการ งามเจริญด้วยทรงเพศที่มีได้ประดับตกแต่งราวกับ
จันทร์เลขาที่ถูบบดบังด้วยหมอกน้ำค้าง ดิฉันจะเข้าไปหาละ (เข้าไปใกล้) คุณคะ คุณ
อาวันตिका ดิฉันเที่ยวเสาะหาคุณอยู่เป็นกาลนาน นี่อะไร

वासवतृता: किंमिदम्

เพราะเหตุใดหรือ

เจฉี: อสมากั ภฏฐินี ภณติ มหากุลปรสุตา สนิชธา นิปุณเติฯ อิม่า ตาวต เกาตุกมาลิกั
คุมผสวารยาฯ

พระองค์หญิงของเราทั้งหลายมีพระเสาวนีย์ว่า เกิดจากตระกูลที่ดี มีความน่ารัก
และมีปัญญาสุขุม คุณจงรื้อยกเกตุกมาลานี้ก่อน

वासवतृता: अह गसुमै गिल कुमिदव्यमया

เมื่อเช่นนั้นจะต้องรื้อยสำหรับใคร

เจฉี: อสมากั ภรตฤททาริกาโย ฯ

สำหรับพระราชทาริกาของเราค่ะ

वासवतृता: ऐतथि मया कृतव्यमासिती अहो अकुरुणाः खल्विस्वराः

(พูดกับตน) แม้ตัวข้าพเจ้านี้ก็ถึงกับต้องกระทำกิจอันนี้ที่เดียวหรือ โอ้พระเป็นเจ้า
ช่างไม่กรุณาเลย

เจฉี: आरुये! मेतानिमन्यजिन्तयित्वाฯ ऐषे चामाता मणिगुमया सनातिः क्षिर् त्रावत
คุมผตवारยาฯ

คุณเจ้าขา อย่าเพิ่งจินตนาการเรื่องอื่นเดี๋ยวนี้เลยค่ะ นี่พระชามาตากำลังสร้งน้ำใน
อ่างแก้วอยู่ เร็วๆ เถอะค่ะ รีบรื้อยกก่อน

वासवतृता: (आत्मकतम) न सकनोमन्यजिन्तयित्वा हला! किं तृषुष्णु चामाताः

¹⁴⁴ ปรียงคุศิลา หมายถึง แผ่นหินที่มีลายเป็นจุด

(พูดกับตน) ข้าพเจ้าไม่สามารถจะจินตนาเรื่องอื่นได้เลย บัดนี้ (พูดตั้ง) เออหล่อนเคย
ได้เห็นพระชามาตา¹⁴⁵หรือไม่

- เจฎี: อามฯ ทฤษฏี ภารตฤทวาริกายา: สเนหนาสมากั เกาตุหเลน จฯ
ค๊ะ เคยเห็น เพราะความที่เสนาหาในพระราชทาริกา และเพราะความอยากรู้ของ
ดิฉันด้วย
- वासवतत्ता: กित्तुโส ชามาตาฯ
พระชามาตาทรงพระโณมอย่างไร
- เจฎี: อารุเย! ภณามิ ตาวท, เนทฺโส ทฤษฏีปุระฯ
คุณเจ้าขา ดิฉันกล่าวได้ว่ายังไม่เคยเห็นใครเหมือนเช่นนี้มาก่อนเลย
- वासवतत्ता: หลา! ภณ ภณฯ กิ ทรศนีฯ
คุณคะ พูดเออะค๊ะ พูดเออะว่า ทรงนำทศนาหรือไม่
- เจฎี: ศกยั ภณิตุ ทรจาปหिन: กามเทว อิตีฯ
ดิฉันสามารถที่จะพูดว่าพระองค์คือกามเทพที่ปราศจากศรและลูกธนู
- वासवतत्ता: ภาเวตาวตฯ
พอแล้ว เท่านั้นแหละ
- เจฎี: กิณิมิตตํ วารยสีฯ
เพราะเหตุใด คุณจึงห้ามดิฉันละคะ
- वासवतत्ता: อยุกตํ ปรปุรุษสีกิริตนํ โศครตุม
ไม่บังควรที่ฉันจะฟังคำสรรเสริญบุรุษอื่น
- เจฎี: เตน हि कुम्भद्वारया क्षिण्मฯ

¹⁴⁵ พระชามาตา หมายถึง ราชบุตรเขย

ถ้าเช่นนั้นคุณก็จ้งร้อยโดยเร็วสิคะ

วาสวทัตตา: อียั คุมพามิฯ อานย ตาวทฯ

นี่ฉันร้อยละ ส่งมาก่อนสิ

เจฎี: คฤหณาตวาราฯ

คุณรับนะคะ

วาสวทัตตา: (วรัชตวา วิโลกย) อิหิ ตาวเทาชริ กิ นามฯ

(ไม่รับ มองดู) ดอกนี้ชื่อว่าอะไร

เจฎี: อวิธวากรณิ นามฯ

ดอกอวิธวากรณะ¹⁴⁶

วาสวทัตตา: (อาตมคตม) อิหิ พหุไซ คุมพิตวยั มม จ ปทมวตยาศจ ฯ อิหิ ตาวเทาชริ กิ นามฯ

(พูดกับตน) ดอกนี้ต้องร้อยให้มาก เพื่อตัวข้าพเจ้าเองและปทมวดีด้วย (พูดดัง) แล้ว
ดอกนี้ล่ะมีชื่อว่าอะไร

เจฎี: สปัตนิมรทหนิ นามฯ

มีชื่อว่า สปัตนิมรทณะ¹⁴⁷

วาสวทัตตา: อิหิ น คุมตวยมฯ

ดอกนี้ไม่ต้องร้อย

เจฎี: กสมตฯ

เพราะอะไรคะ

วาสวทัตตา: อุปรตฯ ตสย ภารยา, ตนนิษฺปรโยชนมิติฯ

¹⁴⁶ อวิธวากรณะ หมายถึง กระทำให้ไม่เป็นหม้าย

¹⁴⁷ สปัตนิมรทณะ หมายถึง บดขยี้ผู้ร่วมสามี

พระชายาของพระองค์ก็สิ้นไปแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีประโยชน์ดังนี้

(ปวิศยาปรา)

(เจฎีอื่นเข้ามาคนหนึ่ง)

เจฎี: ตวรตำ ตวรตามารุยาฯ เอช ซามาตา อวิธวาทิรภยนตรจตุ: ศาลิ์ ปรวศยเตฯ
เร็ว ๆ ค่ะ เร็ว ๆ หน้อยคุณเจ้าขา ท้าวนางผู้มิเคยเป็นหม้ายกำลังนำเสด็จพระเจ้า
มาตาเข้าไปสู่ภายในจตุศาลาแล้ว

วาสวทัตตา: อหิ! วทามิ คฤหาณตตฯ
นี่จ๊ะ เสร็จแล้ว ฉันว่าหล่อนจงรีบไปเถิด

เจฎี: โศภนมาฯ อารเย! คจณามิ ตาวทหมาฯ
งามแท้ๆ คุณเจ้าขา ดิฉันไปก่อนละเจ้าค่ะ
(อุเก นิษกรานเตฯ)

(เจฎีทั้งสองออกไป)

วาสวทัตตา: คไธษาฯ อโห อตยาหิตมาฯ อารยบุโตร'ปิ นาม ปกรีย: สัฎตต:ฯ อปี ตาวท ศยยาฆ่า
มม ทุ:ข์ วิโนทยามิ, ยทิ นิทรา ลเกฯ
เขาไปแล้ว ไอ้เคราะห์เอ๊ย แม้แต่ทุลกระหม่อมแก้วของข้าพเจ้าเอง บัดนี้ก็กลายเป็น
ของผู้อื่นไปได้ ข้าพเจ้าจะข่มความทุกข์ของข้าพเจ้าด้วยการไสยา เพื่อจะนิทราได้
บ้าง

(นิษกรานตาฯ)

(ออกไป)

อิติ ตฤทตีโย'งก:ฯ

จบตฤทตียองก์

องค์ที่ 4 จตุรตงก

อล จตุรโล'งก:๑

บัดนี้จตุรตงก

(ตต: ปรวิตติ วิทษก:๑)

(ครันแล้ว วิทษกะเข้ามา)

วิทษกะ: (สทรม) โภ: ทิชฎยา ตตรภวโต วตสราซสยาภิเปรดวิวาหมงคตมณีย: กาโล
ทฤชฎ:๑ โภ: ! โภ นาไมตชชานาติ ตาทฤเศ วยมนรตสลิลาวรุต ปรกษิปตา ปุน
รูนมกษยาม อิติ อิทานี ปราสาเทชชยเต, อนต:ปฐ ฑีรชฎิกาสู สนายเต, ปรกตติมตฐรส
กุมารานี โมทกขาทยานี สวาทยนต อิตยนปสรสสุวา อุตตรกฐวาโส มยานุญเต๑
เอก: ชล มทาน โทษ: มมาทาร: สช รุ น ปรีณมติ สุปรจณฑนายำ ศยยายำ นิรำ น
ลภ, ยถา วาตโคณิตมภิต อิว วรตต อิติ ปศยามิ๑ โภ: ! สช นามยปรีณตมกลยวรดจ๑
(อย่างทรรษา) เจ้าข้าเอย โชคติแท้ ๆ ที่ได้เห็นมณียกาลแห่งงานวิวาหมงคต โดย
พระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าวัดสราชผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เออแน่ใครจะรู้
ได้ว่า เรา ผู้ที่ถูกทิ้งลงในน้ำอันเสียหายเช่นนั้นแล้วจะกลับลอยขึ้นมาพ้นได้อีก เจ้า
ข้าเอย บัดนี้ข้าพเจ้าได้นั่งอยู่ในปราสาทได้สนานกายในอันตปุระอันยียาว ได้ลิ้ม
ขนมโมทกะ¹⁴⁸อันโดยปกติย่อมมีรสหวานและความนุ่มนวล เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึง
ชื่นชมประหนึ่งกำลังเสวยสุขอยู่ในอูตรประเทศ¹⁴⁹โดยไม่มีนางอัปสรอยู่ร่วมด้วย มี
มหันตโทษอยู่อย่างเดียวกันแต่ว่าอาหารของข้าพเจ้าไม่ย่อยอย่างดีเลย ในที่ไสยาอันมี
เครื่องมุงและบังเป็นอย่างดีแล้วข้าพเจ้าก็ไม่ได้นิทรานอนเลย เหมือนกับว่าโรคเลือด
ลมดูเหมือนเกือบจะกำเริบเสียแล้ว ข้าพเจ้าเห็นดังนี้ เออความไม่มีโรคครอบงำและ
ความเป็นไปโดยไม่เจ็บป่วย มันเป็นความสุข

(ตต: ปรวิตติ เจฎี๑)

¹⁴⁸ ขนมโมทกะ หมายถึง ขนมที่มีลักษณะเป็นก้อนกลม ทำด้วยแป้งกับน้ำตาล แล้วนำไปทอดในน้ำมัน

¹⁴⁹ อูตรประเทศ (อูตรกฐ) หมายถึง ชื่อทวีปทางทิศเหนือ ถือว่าเป็นดินแดนอันอุดมสมบูรณ์

(ครั้นแล้วเจฎีเข้ามา)

เจฎี: กุตร นุ ชลฺ คต อารยวสนตก:๗ อโห เอช อารยวสนตก:๗ อารยวสนตก! ก:
กาลสตวามนวิษยามิ๗

ท่านวสันตกะไปไหนหนอ (เดินไปมาและมองหา) อ้อ ท่านวสันตกะอยู่นี่เอง ท่าน
วสันตกะคะ ดิฉันเที่ยวตามหาท่านอยู่เป็นกาลนานเท่าใดแล้ว

วิหุชกะ: (ทฤษฏวาท) กิณิมิตต์ ภาเทร มามนวิษยสิ๗

(แลเห็น) เพราะเหตุอะไรละแม่คุณ จึงตามหาฉัน

เจฎี: อสมากิ ภฏฐินิ ภณติ อปี สนาโต ชามาเตติ๗
พระองค์หญิงของเราทั้งหลายตรัสถามว่าพระขามาตาสร้งน้ำแล้วหรือยัง

วิหุชกะ: กิณิมิตต์ ภาติ! ปฤจฉติ๗

เพราะเหตุไรแม่คุณ! พระนางจึงทรงมีปฤจฉา

เจฎี: กิมนยต๗ สุมโนวรณมา นยามิติ๗

จะมีอะไรอย่างอื่นละ ก็จะทำให้เครื่องสุมนอวรณ¹⁵⁰ มาถวายละซี

วิหุชกะ: สนาตสตรภวาน๗ สรวมานยตุ ภาติ วรชยิตวา โภชนม๗

ล้นเกล้าล้นกระหม่อมนั้นทรงสนานแล้ว คุณจงนำมาทั้งหมดเถิด เว้นแต่อาหาร

เจฎี: กิณิมิตต์ วารยสิ โภชนม๗

ทำไมท่านจึงห้ามโภชนา

วิหุชกะ: อธนยสย มม! โภกิลานามกษิปริวรตํ อิว กุภษัปริวรต: สัวฤตต: ๗

ก็ตัวฉันมันไม่มีโชค ท้องฉันหมุนไปหมุนมา เหมือนกับนัยน์ตาอันกลอกไปกลอกมา
ของนกโกลิลา¹⁵¹ ฉะนั้น

¹⁵⁰ เครื่องสุมนอวรณ หมายถึง เครื่องสำอาง หรือเครื่องประทีนผิว

¹⁵¹ นกโกลิลา หมายถึง นกตุเหว่า

เจฉวี: อีทฤศ เอว ภาฯ

ขอให้ท่านจงเป็นเช่นนั้นไปเถอะ

วิหุชกะ: คจจตุ ภาวตี! ยาวทหมปี ตตรภาวต: สกาศ์ คจจามิฯ

เชิญไปเถอะย่ะ แม่คุณ แม้ตัวฉันก็จะไปสูที่เฝ้าลันเกล้าลันกระหม่อมเหมือนกัน

(นิษกรานเตา)

(ออกไปทั้งสองคน)

ปรเวศก:ฯ

ปรเวศกะ

(ตต: ปรวิศติ สปริวารา ปทมาวตี, อาวนตีกาเวษารินี วาสวทตตา จฯ)

(ครั้นแล้วปทมาวตีกับปริวารและवासวทตตาซึ่งทรงเพศเป็นสตรีชาวอาวันที่เข้ามา)

เจฉวี: กิณิมิตต์ ภรตฤททริกา ปรมทวนมาคตาฯ

พระราชทริกาเสด็จมายังสวนประมทวนานทำไมนะเพคะ

ปทมาวตี: หลา! เต ดาวจเฉฬาลิกา कुลมกา ปศยามิ กุสุมิตา วา น เวติฯ

อ้อ ฉันอยากดูพุ่มเศฬาลิกา¹⁵²เหล่านั้น ว่ามีดอกที่บ้านหรือไม่

เจฉวี: ภรตฤททริเก! เต กุสุมิตา นาม, ปรวาลานตริไตรวิ เมากุติกลมฟโกราจิตา: กุสุไม:ฯ

พระราชทริกาเพคะ กุสุมาเหล่านั้นนั้นบานแล้ว ดูงามเหมือนดั่งว่าห้อยด้วยดอกไม้

พวงไข่มุกอันคั่นด้วยแก้วประพาฬ¹⁵³

ปทมาวตี: หลา! ยเทยว, กิมิทานี วิลมพเสฯ

หล่อนก็ถ้าฉะนั้นจะถ่วงเวลาช้อยู่ทำไมละ

¹⁵² เศฬาลิกา หมายถึง ดอกกรรมนิกา

¹⁵³ ประพาฬ หมายถึง หินปะการังสีแดงอ่อน

เจฎี: เตน หยสมิณศิลา ปฏฏเก มุหุรุตมมุปริตตุ ภารตฤททาริกา ฯ ยาวทหมีปี กุสุมาวจยั
 กโรมิ ฯ

ถ้ากระนั้นขอเชิญพระราชทวาริกาประทับบนศิลาปฏฏก¹⁵⁴นี้สักครู่ณะเพคะ จนกว่า
หม่อมฉันจะทำการเก็บกุสุมาเสร็จ

ปัทมาวดี: อารุเย! กิมโตรปวิศาว: ฯ

คุณคะ เรานั่งที่นี้กันดีไหมคะ

วาสวทัตตา: เอวี่ ภาตุ

เพคะ สุดแต่จะไปรด

(อุเก อุปวิศต)

(ทั้งสองคนนั่ง)

เจฎี: (ตลา กฤตวา) ปศยตุ ปศยตุ ภารตฤททาริกา อรรหมน: ศิลาปฏฏกไกริว เศฬาลิกา กุสม: ปู
 ริตฺ เม'ญชลิม ฯ

(กระทำดั่งนั้น) ทอดพระเนตรสิเพคะ ทอดพระเนตรสิเพคะพระราชทวาริกา ดอก
กระณิกาเต็มกระพุ่มมือของหม่อมฉันหนักเหมือนกับแบกแผ่นหินครึ่งแผ่น

ปัทมาวดี: (ทฤษวาท) อโห วิจิตรตา กุสุมานาม ฯ ปศยตุ ปศยตุวรายา ฯ

(มองดู) แหม กุสุมานี้วิจิตรแท้ ๆ ดูลิ ดูลิศะคุณ

วาสวทัตตา: อโห ทรศนียตา กุสุมานาม ฯ

แหม กุสุมานี้ที่ศนียะมากเพคะ

เจฎี: ภารตฤททาริกเอ! กิ ภูโย' วเจษยามิ ฯ

พระราชทวาริกาเพคะ จะโปรดให้เก็บอีกหรือไม่

ปัทมาวดี: หลา! มา มา ภูโย'อวจิตย ฯ

¹⁵⁴ ศิลาปฏฏก หมายถึง แผ่นหิน

อย่าหล่อน อย่าเก็บอีกเลย

वासवतृता: हला! किंमिदं वारयसि।

พระสหายเพคะ ทำไมจึงทรงห้ามเสียละเพคะ

पृथ्वादि: आर्यपुत्र ओहाकतेयमा गुसुमसमृथि तृषुगुवा समानिता गवेयमा।

ถ้าทูลกระหม่อมแก้วเสด็จมาที่นี้และทรงเห็นกุสุมาเจริญสัมฤทธิ์เช่นนี้ก็จะได้ทรงยก
ย่องฉันว่าดีพร้อมค่ะ

वासवतृता: हला! प्रियस्ते गृता।

พระสหายเพคะ ทรงเสนาหาพระสวามีใหม่เพคะ

पृथ्वादि: आर्ये ! न खानामि, आर्यपुत्रेण विरहितेकण्डिता गवामि।

คุณคะ ฉันไม่ทราบเลย เวลาที่ปราศจากพระองค์ทูลกระหม่อมแก้ว ฉันมีความเป็น
ห่วงพระองค์ค่ะ

वासवतृता: (आत्मकतम) तृषुगृ खलुहिं गरोमि ओयमपि नाไมव मनुरयेते।

(พูดกับตน) ข้าพเจ้ากำลังกระทำการที่กระทำได้โดยยากยิ่งแท้ ๆ แม้แต่นางผู้นี้ก็ยัง
แนะนำอย่างนี้

जैः ओकिषात् खलु गृत्तुतारिक्या मनुरितं प्रियो मे गृतेति।

โดยทางมารยาท พระราชทวาริกาทรงตรัสแล้วดังนี้ว่า “ฉันรักสามีของฉัน”

पृथ्वादि: ऐकः खलु मे सनतेहः।

ฉันมีความสนเท่ห์อยู่อย่างหนึ่ง

वासवतृता: किं गिम

อะไรเพคะ อะไร

पृथ्वादि: यथा ममार्यपुत्रस्तैवारायया वासवतृताया इति।

สงสัยว่าที่ฉันรู้สึกต่อทูลกระหม่อมแก้วของฉัน ฉันได้นั้นพระนางวาสวัตตาจะทรง
รู้สึกฉันนั้นหรือหาไม่

วาสวัตตา: โอโต'ปยธิกมา

ทรงรู้สึกแม้มากยิ่งขึ้นอีก

ปัทมาวดี: กถิ ตวั ชานาสี

คุณทราบได้อย่างไร

วาสวัตตา: (อาตมคตม) หนา อารยปุตรปักษปาเตนาติกรานต: สมุทจาจาร: เอวิ ดาวท
ภณิษยามิฯ ยทยลป: สเนท:ฯ สว สวชนั น ปรีตยชติฯ

(พูดกับตน) คือ เมื่อระลึกถึงทูลกระหม่อมแก้ว ข้าพเจ้าได้ละเมิดสิ่งที่ควรกระทำเสีย
แล้ว ข้าพเจ้าจะพูดอย่างนี้ก่อน (พูดตั้ง) ถ้าทรงเสนหาน้อย พระนางนั้นก็คงไม่ทรง
ละทิ้งพระประยูรญาติของพระองค์

ปัทมาวดี: ภวิตวยมฯ

อาจเป็นได้ตามที่คุณว่า

เจฉี: ภรตฤททาภิเก! สารุ ภรตารั ภณ อหมี วิณิ ศิกษิษย อิติฯ

พระราชทวาริกาเพคะ ขอประทานโทษนะเพคะ กราบทูลพระราชภารตาสีเพคะว่า
พระองค์ก็ทรงอยากศึกษาวิชาดีดัดพันบ้าง

ปัทมาวดี: อุกโต มยารปุตร:ฯ

ฉันกราบทูลทูลกระหม่อมแก้วแล้ว

วาสวัตตา: ตต: กิ ภณิตมา

แล้วทรงตรัสว่าอะไร

ปัทมาวดี: อภณิตวา กิจิท ทิรฆิ นิ: ศวสย ตุษณิ: สัฎตต:ฯ

ไม่ตรัสว่าอะไรสักหน่อย ทรงถอนพระนิศวะยาว แล้วก็ทรงนั่งไป

มะม่วง ดอกมะลิซ้อน และดอกบัวเขียว) ซึ่งล่องลอยจนถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังคงเจ็บด้วยศร ทั้ง 5 ลูกนี้อยู่ กามเทพมีศรเพียงแค่ 5 ลูก แต่ทำไมลูกที่ 6 จึงมาตกต้องที่เราได้

วิบุษกะ: กุตร นุ ขลุ คตา ตตรภวตี ปทุมาวตี, ลตามณชปี คตา ภเวต, อุตาโห อสนกุสมส์จิด์ วยาฆรจรมาวคุณ ฐิตมิว ปรวตติลก นาม ศีลาปฏฏกั คตา ภเวต, อถวา อธิกกฏกนธสปรตจฉทวนั ปรวิชฎา ภเวท, อถวาอิชิตมฤคปักษิษฐ์ลั ทารุปรวตคั คตา ภเวตฯ ที ที ศรตกาลนิรมเล'นตรีเกษ ปรสาทิตพลเทว พาหุทรศนีย่า สารสปงกดี ยาวต สมานิต์ คจณดี เปรุษตำ ดาวท ภวานา

(มองไปเบื้องบน) สมเด็จพระนางปทุมาวตี เสด็จไปไหนหนอ คงเสด็จไปที่ลตามณชป หรือว่าอาจเสด็จไปที่แผ่นศิลาน้อยอันมีนามว่า บรรพตติลก ที่ถูกอสนกุสม¹⁵⁷ร่วงลงมางออยู่จนมองดูเหมือนกับปกคลุมด้วยหนังพยัคฆ์ก็ได้ หรืออาจเสด็จเข้าไปในดงสัปรตจฉทวนา¹⁵⁸อันทรงสุคนธาหอมฉุน หรือมีฉนั้นอาจเสด็จไปบนบรรพตน้อยที่ทำด้วยไม้อันลิตภาพขุมมฤคและปักษิษฐ์ก็เป็นได้ (มองเบื้องบน) อี อี ในอากาศแห่งฤดูร้อนอันปราศจากมลทิน ผุงนงสารสะ¹⁵⁹บนแผ่ออกเป็นแถวตรง แน่วแน่วราวกับแขนอันกางออกของพระพลเทพคองดงามนั้ ทอดพระเนตรน้อยเถิด เจ้าประคุณ

ราชา: วยสย! ปศยาเมยนามา

(มองเบื้องบน) ฉันเห็นแล้วละเพื่อน

ถุชวายตำ จ วิรล้า จ นโตนตำ จ

สปตรวศกุฎิล้า จ นีวรตเนษุ ฯ

นิรมุจยมานภุชโคทรนิรมลสย

สีมามีวามพรตลสย วิภชยมานาม ฯ (2)

¹⁵⁷ อสนกุสม หมายถึง ดอกประดู่

¹⁵⁸ ดงสัปรตจฉทวนา หมายถึง ดงต้นพระยาสัตบรรณหรือต้นตีนเป็ด

¹⁵⁹ นกสารสะ หมายถึง นกกระเรียน

บินไปตรงและยาว แล้วแผ่อก ถาลงต่ำแล้วโฉบขึ้นสูงดั่งดาวหมีใหญ่เมื่อเลี้ยง
โค้งรากับเขตกันขอบฟ้าณภาลัยที่ไร้จุดตั้งห้องงูเพียงลอกคราบใหม่

เจฎี: เปอร์กุษา เปอร์กุษา ภรตฤททริกา เอา โกณฑมาลา ปาณพุทธมนีย่า สารสพกฤตี
ยาวตุ สมานิตี คจณนติมา อโห ภรตาฯ

ทอดพระเนตรสีเพคะ ทอดพระเนตรสีเพคะ พระราชทริกา แแนวฝูงนกสารสที่
กำลังบินผ่านไปนั้นแน่วแน่ดุจดงามเหมือนมาลัยอันร้อยด้วยดอกโกณฑ¹⁶⁰สีเหลือง
เอ๊ะ ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อม

ปัทมาวดี: หม, อารยบุตร:ฯ อาย! ตว การณาทารยบุตรทรศน์ ปริหรามิฯ ตหิมิ ตาวนมาธวีล
ตามณขบปี ปริวิศาม:ฯ

อ้อ พูลกระหม่อมแก้ว คุณคะ เพราะคุณ ฉันต้องหลบไม่ให้พูลกระหม่อมแก้วเห็น
เพราะฉะนั้นเราต้องเข้าไปในซุ้มมาธวีลดา

वासहतता: เอวี่ ภวตุฯ
เพคะ สุดแต่จะโปรด

(ตถา กุรวนติฯ)

(ทุกคนกระทำดังนี้)

วิษุภะ: ตตรภวตี ปัทมาวตีหาคตย นิรคตา ภเวตฯ
สมเด็จพระนางเจ้าปัทมาวตีได้เสด็จมาที่นี่ และเสด็จไปแล้ว

ราชา: กถี่ ภวานุ ชานาติ

ท่านรู้ได้อย่างไร

วิษุภะ: อิมานปจิตกุสมานุ เศผาลิกาคุจณกานุ เปอร์กุษา ตาวท ภวานุฯ

พุ่มเศผาลิกานี้ถูกเก็บดอกไปแล้ว ทอดพระเนตรก่อนสิเจ้าประคุณ

¹⁶⁰ ดอกโกณฑ หมายถึง ดอกบัวชนิดหนึ่งซึ่งบานกลางวัน

- ราชา: อโห วิจิตรตา กุสุมสย, วสนตกา
- อโห กุสุมาเหล่านี้้งามวิจิตรแท้ ๆ นะวสันตกะ
- वासवतृत्ता: (आत्मकत्म) वसन्तकसङ्गीरतनेनाहं पुनरुखानामि ओषधियन्या वरुत इति।
- (พูดกับตน) โดยการออกชื่อวสันตกะเช่นนี้ ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนกับว่าอยู่ใน
- อุชชยินีอีก
- ราชา: วสนตก! อสมินเนवासีเนา ศีลาตเล ปทุมาวตี ปรีตีกษิษยาวเห
- วสันตกะ เรมานั่งที่ศิลาตละนี้ คอยปทุมาวดีกัณเถอะ
- วิष्णुक्के: โกस्तถा। ह्रीं ह्रीं श्रुतकालदीक्षुन्म तःसह आतपः। तथिं तावन्मारविमन्तपि
- ปรีตिसาวะ
- เจ้าขา เจ้าประคุณ (นั่งแล้วลุก) ฮี ฮี ถูกร้อนนี้แสงแดดร้อนแรงเหลือทน เพราะฉะนั้น
- เราเข้าไปในमारविमन्तปนีก่อนเอะ
- ราชา: पाठमः। कञ्जाकरतः।
- ตีมาก แคนำหน้าไปซี
- วิष्णुक्के: ऐवं गवतु
- เอวัง ตกลง
- (อุภา ปรีกรามตः)
- (ทั้งสองคนเดินไป)
- पुष्पामती: सरुमाकुलं कर्तुकाम आरुवसन्तकः। गिमीतानीं कुर्मः।
- ท่านวสันตกะทำร่นวายหมดแล้ว เราจะทำอย่างไรละเดี๋ยวนี
- जेष्ठी: भरतुधारीके! ऐतं मरुकरप्रीनिलीनामवलमपलतामवुय भरतारं वारिष्यामि।
- พระราชทาริกาเพคะ นั้นมีรังผึ้งห้อยแอบอยู่ที่เถาวัลย์ หม่อมฉันจะเขย่าห้ามไม่ให้
- พระภารตาเข้ามานะเพคะ

ปัทมาวดี: เอว์ ทุกรูฯ

เอวัง จงทำเถิด

(เจฏี ตถา กโรตีฯ)

(เจฏีกระทำตังนั้น)

วิหุชกะ: อวิธา อวิธาฯ ดิษฐตุ ดิษฐตุ ตาวทุ ภวานฯ

โฮ้ย โฮ้ย หยุดก่อน หยุดก่อน เจ้าประคุณ

ราชา: กิมรณมาฯ

เพื่อประโยชน์อะไร

วิหุชกะ: ทาสยา: ปุเตรรุ มธฺกโร: ปิจิตโต'สมิ ฯ

ข้าพเจ้าถูกฝังบ้านี่รังแกเสียแล้ว

ราชา: มา มา ภวานเวิฯ มธฺกรสฺตฺราส ปฺริหารย:ฯ ปศย !

อย่า อย่าทำอย่างนี้เลยท่าน เราควรเว้นจากการทำให้ฝังตกใจ ดูลี

มธฺมทกลา มธฺกรรา มทฺนารตาภิ: ปฺริยาภิรฺุปฺคฺุตฺมา: ฯ

ปาทฺนยาสฺวิษณฺณา วยมิว กานฺตาวิยฺกฺุตา: สยฺ: ฯ (3)

ฝังฝังห้องระงมเพราะเมารักรสสัมผัสจากน้ำฝังและการกอดคู่อรักเสมือนเราควรว

พรากจากคนที่รักหากรบกวन्दด้วยการจู่โจมเหยียบฝังของพวกเขา

ตสฺมาทฺิไหวาสฺิษยวเห ฯ

เพราะฉะนั้นเราทั้งสองควรนั่งที่นี่

วิหุชกะ: เอว์ ภวตุ ฯ

เอวัง ตกลง

(อุภาวฺุปฺวิศต:ฯ)

(ทั้งสองนั่งลง)

ราชา: (อวโลกย)

(มองลงไป)

ปาพากุรานตานิ ปุษปาณิ โสษม เจท์ ศีลาตลม ฯ

นูนุ กาจิททาสิณา ม่า ทฤษฏว สหสาคตา ฯ (4)

ดอกไม้เหล่านี้เพิ่งมีรอยถูกเหยียบย่ำมาใหม่ ๆ และแผ่นศิลาก็อุ่นเช่นนี้ต้องมีสตรีมานั่งที่นี่ แล้วรีบแผ่นหินขณะเห็นเรา

เจฉี: ภรตฤทธาริกเก! รุฑธา: สโม วยมฯ

พระราชทวาริกาเพคะ เราถูกขวางทางเสียแล้วแท้ๆ

ปัทมาวดี: ทิชญูยปวิษญ อารยบุตร:ฯ

โชคดีที่ทุลกระหม่อมแก้วประทับลงแล้ว

वासवत्तदा: (อาตมคตม) ทิชญูยา ปรุกฤติสฤศรีร อารยบุตร:ฯ

(พูดกับตน) โชคดีที่ทุลกระหม่อมแก้วทรงกลับมาเป็นปกติ

เจฉี: ภรตฤทธาริกเก! สาศรุปาตา ขลวารยยา ทฤษฏี:ฯ

พระราชทวาริกาเพคะ คุณผู้หญิงมีน้ำตานองเพคะ

वासवत्तदा: เอชา ขลุมรุกรานามวินยาต กาศกุสมเรณูนา ปติเตน โสทกา เม ทฤษฏี:ฯ

นี่เป็นเพราะความไม่มีวินัยของพวกเขาฝั่งแท้ ๆ ทำให้เกสรกาสะกุ่ม¹⁶¹ร่วงลงมาต้องทำให้น้ำตาไหล

ปัทมาวดี: ยุชยเตฯ

ถูกแล้ว

¹⁶¹ กาสะกุ่ม หมายถึง ดอกหญ้าคา

- วิษุภกะ: โภ:! ศุภย์ ชลวิหิ ปรมทวนมาฯ ปุระภูวย์ กิลยจิตตติฯ ปุถุฉณามิ ภวานตมาฯ
- เจ้าประคุณ สอนประมทวนานี้เจียบสงัดดี ข้าพเจ้ามีปัญหาล็กน้อยใครจะทูลถาม
พระองค์
- ราชา: ฉนุทต:ฯ
- เชิญถามมาได้
- วิษุภกะ: กา ภวต: ปุริยา, ตทานี ตตรภวตี วาสวทตตา อิทานี ปทมาวตี วาฯ
- องค์ไหนเจ้าประคุณทรงรักมากกว่าระหว่างสมเด็จพระภวตีวาสวทตตาในครั้งนั้น
หรือปทมาวตีในครั้งนี้
- ราชา: กิมิทานี ภวาน มหติ พหุมานสงกเก มา นยสยติฯ
- ทำไมเดี๋ยวนี้อ่านจึงนำฉันไปสู่ที่นั่งลำบากในเรื่องที่เขาู้กันมาก
- ปทมาวตี: หลลา! ยาทลเศ สงกเก นิกษิปต อารยปุตร:ฯ
- สหายคะ ทูลกระหม่อมแก้วทรงตกที่นั่งลำบากแล้ว
- วาสวทตตา: (อาดมคตม) อหิ อ มนทภาคาฯ
- (พูดกับตน) และตัวข้าพเจ้าก็มีส่วนเคราะห์ร้าย
- วิษุภกะ: ไสวรื ไสวรื ภณตุ ภวานฯ เอโกปรตวา อปราสนิหิตาฯ
- เสรีภาพ ตรัสโดยเสรีภาพเกิดเจ้าประคุณ คนหนึ่งก็เสร็จไปแล้ว อีกคนหนึ่งก็ไม่ได้อยู่
ไกล
- ราชา: วยสย! น ชล น ชล พุรยามฯ ภวาสุต มุขร:ฯ
- เพื่อนเอ๋ย ไม่ละ ฉันทไม่พูดละ ตัวท่านนั้นปากบอน
- ปทมาวตี: เอตดาวตา ภณิตมารยปุเตรณฯ
- ด้วยคำเพียงเท่านี้ที่ทูลกระหม่อมแก้วทรงตรัส
- วิษุภกะ: โภ: ! สเตยน ศปามิ, กสมา อปิ นาขยาสยามิฯ เอชา สัษฎา เม ชิวหาฯ

เจ้าประคุณ ด้วยความสัตย์ ข้าพระเจ้าสบถได้ว่าจะไม่ขยายแก่ใครเลย ข้าพระเจ้าจะ
ขบชีวหานี้ไว้

ราชา: โนตสเห สเข! วกตุม ๖

สหายเอ๋ย ฉันไม่อาจพูดเลย

ปัทมาวดี: อโห อสย บุโรภาคิตาฯ เอตาวตา หฤทัย น ชานาติ ๖)

โอ้อ้อ เขารบเร้าถึงเพียงนี้ ช่างไม่รู้จักพระราชหฤทัยบ้างเลย

วิหุชกะ: ก็ น ภณติ มมฯ อนาขยายาสุมาจฉิลาปฏฏกานน ศกยเมกปทมปี คนตุมฯ เอษ
รุทร'ตรภวาน ๖

ทำไมไม่ตรัสบอกข้าพระเจ้า ท่านผู้ไม่บอกนี้จะไม่อาจไปพันศิลาปฏฏกนี้ได้เลยสัก
ก้าวเดียว ข้าพระเจ้าจะกั้นพระองค์เจ้าประคุณไว้ที่นี่

ราชา: ก็ พลาดกาเรนฯ

ด้วยพลการหรือ

วิหุชกะ: อาม พลาดกาเรนฯ

พระเจ้าคะ ด้วยพลการ

ราชา: เตน ที ปศยามสดาวตฯ

ถ้ากระนั้นก็ลองดูก่อน

วิหุชกะ: ปรสืทตุ ปรสืทตุ ภวานฯ วยสยภาเวน ศาปีโต'สิ, ยที สตยั น ภณสิฯ

จงมองใสเถิด จงมองใสเถิดเจ้าประคุณ โดยความเป็นเพื่อนพระองค์จะถูกสาปแช่ง
ถ้าไม่บอกความจริง

ราชา: กา คติ:ฯ ศรุษตามฯ

คงเลี้ยงไม่ได้ ฟังกี่ฟัง

ปัทมาวดี พหุมตา มม ยทยปี รูปศีลมารุโรโย: ๖

वासवतदापुत्रं न तु तवानमे मनो हृदि ॥ (5)

ฉันนับถือปัทมาวดีผู้ทรงศีลรูปโฉมสิริงดงามแต่นางมีอากุมาหัวใจฉันไว้ได้ซึ่งฉันมอบ
ให้กับवासवที่ต่าไปแล้ว

वासवที่ต่า: (อาตมคตม) ภวตุ ภวตุฯ ทตต์ เวตนมสย ปริเขตสยฯ อโห อชญาตวาโส'ปยตร
พหุคุณ สंपทยเตฯ

(พูดกับตน) เช่นนั้น เช่นนั้น พระองค์โปรดประทานคำตอบแทนให้แก่ความลำบาก
เหนื่อยยากแล้ว โอ้อ้อ แม้การอยู่โดยไม่มีใครรู้ในที่นี้ ก็ได้ผลอันงดงามมาก

เจฉี: ภรตฤทธาริเก! อทกษิณย ชลु ภรตา

พระราชทวาริกาเพคะ พระราชภารตาไม่น่านับถือเลย

ปัทมาวดี: หลา! มา ไมวมฯ สทกษิณย เอวารยบุตร: ย อิทานิมปยารยยา वासवतदाया:
कुणानु स्मरतिฯ

อย่าหล่อน อย่าพูดอย่างนั้น ทูลกระหม่อมแก้วทรงประกอบด้วยความน่านับถือ
ทีเดียว ที่ทรงระลึกถึงคุณานุคุณของพระนางवासवที่ต่าแม่ในบัดนี้

वासवที่ต่า: भवतः! अगिचनस्य सतृत् मन्त्रित्मया

แม่มหาจำเริญ! ตรัสเช่นนี้สมเป็นคำปรึกษาของอภิชน

ราชา: उकुत् मया गवानीहानी गद्यत्तु ग वः प्रिया तवा वासवतदा इहानी पत्मावती
वावा

ฉันพูดแล้ว ที่นี้ท่านจงพูดบ้าง ท่านชอบองค์ไหน वासवที่ต่าครั้งนั้น หรือปัทมาวดี
ครั้งนี้

ปัทมาวดี: आरयुत्तर' पि वसुतकः सवृत्तः

ทูลกระหม่อมแก้วกลายเป็นวสันตกะไปแล้ว

วิทุษกะ: किं मे विप्रलपितेन ग अग्रे अपि तत्रगवतेया मे पधुमेते

ประโยชน์อะไรในการพูดพร่ำเพ้อ ข้าพเจ้าก็เคารพพระนางผู้ฟังเคารพนั่นทั้งสอง
องค์

ราชา: ไวเหย ! มาเมวี่ พลจตุรตวา กิมิทานี นาภิภาษาเส ฯ

ตาคนเซอะ แกบังคับฉันอย่างนี้ แล้วทำไมเดี๋ยวนี้แกไม่พูดบ้าง

วิหุชกะ: ก็ มามปี พลาตกาเรณฯ

จะบังคับข้าพระเจ้าโดยพลการหรือ

ราชา: อถ ก็, พลาตกาเรณ

ก็อะไรเสียอีกละ ด้วยพลการสิ

วิหุชกะ: เตน ทิ น ศกยั โศรตุม

ถ้ากระนั้น เป็นไม่สามารถได้ฟังละ

ราชา: ปรสืทตุ ปรสืทตุ มหาพราหมณ:ฯ ไสวรึ ไสวรมภิธิตามฯ

ใจดีหน่อยเถิดท่านมหาพราหมณ์ จะตอบหรือไม่ตอบก็ทำตามเสรีเถิด เสรีภาพเถิด

วิหุชกะ: อิทานั ศฤโณตตุ ภาวนาฯ ตตรภวตี วาสวทตตา เม พหุมตาฯ ตตรภวตี ปทุมาวตี

ตฺรณึ ทฺรศนึยา อโภปนา อนหฺการา มธฺรฺวากุ สทาภฺษณฺยาฯ อยฺ จาปโร มหาน
คุณ: สฺนึคฺเชน โภชเนน มํ้า ปรตฺยฺทคฺจจฺติ กุตฺร นุ ชล คต อารฺยวสนฺตก อิตฺติฯ

ถ้าฉะนั้น จงฟังเดี๋ยวนี้เถิด เจ้าประคุณ สมเด็จพระภควดีวาสวทตตานั่นเป็นที่นับถือ
ของข้าพเจ้ามาก สมเด็จพระภควดีปทุมาวตีก็ทรงสาว น้าทศนา ไม่กำเริบ ไม่
อหังการ์ มีพระวาจาเป็นมธุรส ทรงประกอบด้วยความน่านับถือ และอีกฝ่ายหนึ่งมี
คุณอย่างมหันต์ ทรงลุกยืนต้อนรับข้าพเจ้าด้วยโขนนาอย่างอโรยและตรัสว่า ท่าน
วสันตกะไปไหนหนอ ดังนี้

वासवतता: (อาตมคตม) ภาตฺ ภาตฺ วสนฺตก! สมเรทานเมตตฯ

(พูดกับตน) เออ เออ บัดนี้วสันตกะยังจำค่านั่นไว้ได้

ราชา: ภาตฺ ภาตฺ วสนฺตก! สรวเมตต กถยึเชย เทไวย วาสวทตตาโยฯ

- เออ เออ วสันตกะ ฉันทจะทูลคำทั้งหมดนี้แก่เทวีवासวัตตา
- วิหุชกะ: อวิธา वासवतृताꣳ गुत्र वासवतृता जिरात् खलुप्राता वासवतृताꣳ
อนิจจา वासवत्तदा वासवत्तदा ที่ไหน वासवत्तदा เสรีจไปเสียนานแล้ว
- ราชา: (สรีษาทม) เออมาꣳ ออุปฺรตา वासवतृता ꣳ
(ด้วยความระทม) จริงสิ वासवत्तदाตายเสียแล้ว เพื่อนเอ๋ย
- อเนน ปรีหาเสน วยาꣳกฺชิปฺตี เม मनसฺตวयाꣳ
- ตโต วาณी ตไถเวยํ ปูรฺววาꣳยาเสน นิสฺสฤตา ꣳ (6)
- การพูดชวนปวดหัวกันเช่นนี้มาขัดจังหวะทำให้ใจของฉันทเคลิบเคลิ้ม คิดถึงแต่เรื่อง
เก่าจึงกล่าวอย่างเคยชินเหมือนครั้งก่อน
- ปัทมาวดี: รมณีย ขลฺ กถาโยโค นฤคฺเสน วิสฺวาทิต:ꣳ
เรื่องราวอันน่ารื่นรมย์ ได้รับการขัดแย้งด้วยการใส่ร้ายเสียแล้ว
- वासवत्तदा: (आत्मकत्म) णवत् णवत् विस्वस्तासमीꣳ ओहो प्रियं नाम इतृकुꣳ वज्जन्मप्रत्यꣳगुꣳ सुꣳयेतेꣳ
(พูดกับตน) เออ เออ เราโล่งอกแล้ว อโห ขึ้นชื่อว่าความรัก คำเช่นนี้เราได้ยินลับหลัง
- วิหุชกะ: ธารयत् ธารयत् णवानꣳꣳ อนदिꣳกรมณियो हि विरि:ꣳ อิꣳทृคฺमितานिเมตตꣳꣳ
จงทรงธารไว้เถิด ธารไว้เถิดเจ้าประคุณ จริงอยู่ เคราะห์กรรมใคร ๆ ก้าวล่วงไม่ได้
บัดนี้มันเป็นอย่างนี้แล้ว
- ราชา: वयस्य! न चानाति णवानवसठामꣳꣳ गुत्:ꣳ
เพื่อนเอ๋ย ท่านไม่รู้เหตุที่เป็นที่ตั้งหрок เพราะว่
- ทุꣳ:ꣳ ติยꣳกฺตุꣳ พทृธมฺโลꣳ'นุꣳราค:
- สมฤตฺวา สมฤตฺวา ยาति ทุꣳ:ꣳ นวตฺวม ꣳ
- याตรา तेवꣳชา यꣳท विꣳมฺเจꣳยꣳห ꣳพาꣳषꣳปี
- प्राꣳปꣳตꣳानꣳฤꣳณꣳया याति ꣳพꣳทृꣳธิ ꣳปꣳรꣳสาꣳทꣳม ꣳꣳ (7)

ความทุกข์ที่มีมูลรากนั้นยากที่จะถอนไปได้ ยิ่งคิดถึงทุกข์ก็กลับทุกข์ฉะฉาน เป็นวิถี
ของโลกใบนี้เหมือนใช้หนี้ด้วยการหลั่งน้ำตาเพื่อคลายทุกข์และผ่อนไส

วิหุชกะ: อศรุปาทกสิณฺ์ ขลุ ตตรภวโต มุขมฺฯ ยาวนฺมุโขทกมานยามิฯ

พระพักตร์ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมเประอะเปื้อนด้วยน้ำพระเนตรตกนอง ฉะนั้นข้าพระ
เจ้าจะไปนำน้ำสรองพระพักตร์มา

(นิษุกรานต:ฯ)

(ออกไป)

ปัทมาวดี: อารุเย! พาษาปากุสปลฎานตริตมารยปฺตรสย มุขมฺฯ ยาวนนิษุกรามาม:ฯ

คุณคะ พระพักตร์ทูลกระหม่อมแก้วนองน้ำพระเนตร รวากับใช้ผ้าปิดไว้แล้ว ฉะนั้น
เราออกไปกันเถิด

वासवत्तदा: เอวํ ภวตุฯ อถวา ติชฺฐู ตวมฺฯ ฤตฺกณฺฐิตํ ภรตารมฺมุชฌิตวาเยกตํ นิรุคฺมนม อหเมว
คมิษยามิฯ

สุดแต่จะโปรด หรือมีฉะนั้นก็ประทับอยู่ก่อน ด้วยทรงกระวนกระวายเพราะการละ
ทูลกระหม่อมแก้วไว้ลำพัง หม่อมฉันควรจะไปแต่ผู้เดียว

เจฎี: สุษฺรฺวารยา ภณฺติฯ อุปฺสรปฺตุ ตาวท ภรตฤททริกาฯ

คุณผู้หญิงกล่าวชอบแล้วเพคะ ขอเชิญพระราชทวาริกาเสด็จเข้าไปเฝ้าเถิด

ปัทมาวดี: กิํ นุ ขลุ ปรวิศามิฯ

ฉันจะเข้าไปตีไทม์หนอ

वासवत्तदा: (อิตฺยุกฺตวา นิษุกรานตา) หลา! ปรวิศฯ

พระสหายเพคะ เสด็จเข้าไปเถิด (พูดแล้วก็ออกไป)

(ปรวิศย:ฯ)

(วิหุชกะเข้ามา)

- วิหุชกะ: (นลินีปเตรณ ชลํ คุฤหิตฺวา) เอชา ตตรภวตี ปทมาวตีฯ
(ถือใบนลินีใส่น้ำ) เอ๊ะ สมเด็จพระภวตีปทมาวตีนี้
- ปทมาวตี: อารย วสนตก! กิเมตตฯ
ท่านวสันตกะ นั่นอะไร
- วิหุชกะ: เอตทิทม อิทเมตตฯ
นี่ก็คือนั่น นั่นก็คือนี้
- ปทมาวตี: ภณตฺ ภณตฺวาร์โย ภณตฺฯ
พุดมาเถิด พุดมาเถิดท่าน พุดมาเถิด
- วิหุชกะ: ภวตี! วาตนิเตน กาศกุสมฺเรณฺนาภินิปติเตน สาครูปาตี ชลฺ ตตรภวโต มุขฺฯ ตต
คุฤหณาตฺ ภวตีทํ มุโขทกมฯ
ข้าแต่พระภวตี ลมได้พัดพาเอาเรณูของกาศกุสมมาต่อองค์พระจักขุของลั่นเกล้าลั่น
กระหม่อมทำให้น้ำพระเนตรตกขอพระภวตีจงรับซึ่งมุโขทก¹⁶²นี้
- ปทมาวตี: (อาตมคตม) อโห สทาภิณฺยสย ชนฺสย ปรีชโน'ปี สทาภิณฺย เอว ภวตีฯ
ชยตฺวาร์ยปฺตฺร:ฯ อิทํ มุโขทกมฯ
(พุดกับตน) อโห ปรีชนของผู้มีมารยาทก็ย่อมมีมารยาทเช่นเดียวกันนั่นเทียว (เข้าไป
ใกล้) ชยตุ เพคะ ทูลกระหม่อมแก้ว นี่เพคะมุโขทก
- ราชา: อเย ปทมาวตีฯ (อปวาร์ยฯ) วสนตก กิมิทมฯ
เอ๊ะ ปทมาวตี (พุดป้อง) วสันตกะ นั่นอะไรกัน
- วิหุชกะ: (กรณฺฯ) เอวมิวฯ
(กระซิบที่กรรณ) ก็นั่นนะสิ
- ราชา: สาธฺ วสนตก! สาธฺ (อาจมยฯ) ปทมาวตี! อาสยตมฯ

¹⁶² มุโขทก หมายถึง น้ำสำหรับล้างหน้า

สารุ วสันตกะ สารุ (ล้าง) ปัทมาวดี นังสิ

ปัทมาวดี: ยทหารยบุตร อาชญาปยติฯ

สุดแต่ทุลกระหม่อมแก้วจะทรงมีพระบัญชา

ราชา: ปัทมาวดี!

ปัทมาวดี

ศรจตุศางกเคาเรณ วาตาวิทุเชน ภาคมินิฯ

กาศปุชปลเวเนท สาศรุปาท มุขี มม ฯ (8)

ดอกกาสะขาราวพระจันทร์นั้น ลมในฤดูร้อนพัดปลิวมาต่องหน้าฉัน จึงทำให้มี
น้ำตาตก

(อาตมคตม ฯ)

(พูดกับตน)

อัย พาลา นโหวทวหา สตยั ศรุตวา วุยถำ วุรเซตฯ

กามิ ธีรสุมภาเวย์ สตรีสุมภาวสตุ กাত্র: ฯ (9)

นางยังอ่อนวัยอยู่และเพิ่งผ่านวิวาท์มาใหม่ หากได้ฟังความสัตย์จริง ใจจะไม่สงบ
เพราะแม่เป็นปราชญ์แต่วิสัยผู้หญิงย่อมขลาด

วิหุชกะ: อุจิตต์ ตตรภวโต มคธราชสุยาปราहनกาเล ภวนตมครต: กฤตวา สุหฤชชนทรศนมาฯ

สตกาโร หิ นาม สตกาเรณ ปรัตติชฎ: ปรีติมุตปาทยติฯ ตตุตติชฐตุ ตาวท ภวานฯ

สมควรแก่กาลเวลาบ่ายที่สมเด็จพระเจ้ามคธราชจะเสด็จออกรับราชสุหฤช¹⁶³ชน

แล้ว โดยให้เจ้าประคุณเป็นประมุข แท้จริงขึ้นชื่อว่าความเคารพย่อมตั้งมั่นอยู่ได้ด้วย

ความเคารพ เพื่อยังความปรีดาให้เกิดขึ้น ฉะนั้นเชิญเจ้าประคุณเสด็จลุกขึ้นก่อนเถิด

ราชา: พาตมมาฯ ปรัตม: กลุปะ:ฯ (อุตถายฯ)

¹⁶³ สุหฤช หมายถึง เพื่อน

ดี ความคิดดีเป็นที่หนึ่ง (ลูกชิ้น)

คุณานำ วา วิชาลานำ สดการานำ จ นิตยศ: ฯ

กรตาร: สุลภา โลก วิชาตารสตุ ทุรลภา: ฯ (10)

คนดีที่มีคุณความดี และทำสักการะเป็นนิตยนั้นมามาก แต่ผู้จะหาผู้รู้ถึงความดีและยก
ย่องผู้ทำดีนั้นหาได้แสนยาก

(นิษกรานตา: สรวะฯ)

(เข้าไปทั้งหมด)

อติ จตุรโล'งก: ฯ

จบจตุรตองก

องค์ที่ 5 ปัญจองค์

อถ ปัญจโม'งก: ฯ

บัดนี้ปัญจองค์

(ตต: ปรวีศติ ปทมินิกาฯ)

(ปทมินิกาเข้ามา)

ปทมินิกา: มธฺกริกเก! มธฺกริกเก! อาคจณ ตาวจฺฉิฆรมฯ

แม่มธฺกริกา แม่มธฺกริกาจ่า มานี้ก่อนเร็ว ๆ

(ปรวีศย:ฯ)

(เข้ามา)

มธฺกริกา: หลา! อियมสฺมิ ก็ กิริยตามฯ

เพื่อน ฉันอยู่นี้ จะทำอะไร

ปทมินิกา: หลา! กีน ชานาสี ตวั ภรตฤททาริกา ปทมาวตี ศีรฺษเวทนยา ทุ: ชิตเตติฯ

เพื่อน หล่อนไม่รู้หรือว่าพระราชทวาริกาปทมาวดีไม่ทรงสบายด้วยอาการปวดพระเศียร

มธฺกริกา: หา ธิกฯ

พุทโธเอ๊ย

ปทมินิกา: หลา! คจณ ศีฆรม, อารฺยามาวนตีก่า ศพฺทาปยฯ เกวลํ ภรตฤททาริกายา: ศีรฺษเวทนา

เมว นิเวทยฯ ตต: สฺวยเมวาคมิษฺยติฯ

เพื่อนรีบไปบอกคุณนายวันติกา แจ้งให้ทราบถึงการประชวรปวดพระเศียรของพระราชทวาริกาเถิด แล้วก็คงจะมาด้วยตนเองเป็นแน่

มธฺกริกา: หลา! ก็ ส่า กริษฺยติฯ

เพื่อน แล้วคุณนายนั้นจะทำอะไรได้ละ

ปัทมินิกา: สา ขลวิทธานี มธรรภา: กถาภริภรตฤททาทริกา: ศีรุษเวทนา วินอยุตติฯ

คุณนายนั้นก็จะเล่าเรื่องอันมีมธรรสให้บรรเทากการปวดพระเศียรของพระราชทาทริกา

มธรรภา: ยุชยเตฯ กุตร ศยนิย รจิต ภรตฤททาทริกา: ฯ

ควรแล้ว ที่เสยาของพระราชทาทริกานั้นจัดไว้ที่ไหนหรือ

ปัทมินิกา: สมุทรรคฤทเท กิล ศยยาสตีรณาฯ คจเจทานี ตวมฯ อหมีปี ภรเตร นิเวท-
นารณมารยวสนตกมนวิษยามิฯ

ที่สมุทรรคฤททนั้นแล ได้ปูลาดพระที่เสยาไว้ หล่อนจงไปเดี๋ยวนี้ ส่วนตัวฉันจะไปตาม
ท่านวสันตกะ ให้กราบทูลเรื่องนี้แก่พระภรรตา

มธรรภา: (นิษกรานตา) เอวิ ภวตุฯ

เอวัง ตกลง (ออกไป)

ปัทมินิกา: กุเตรทานีมารยวสนตก ปศยามิฯ

เดี๋ยวนี้ ฉันจะหาตัวท่านวสันตกะได้ที่ไหน

(ตต: ปรวิสติ วิหุชก:ฯ)

(ครั้นแล้ววิหุชกะเข้ามา)

วิหุชกะ: อหุย ขลุ เทวีวิโยควิธูรหุทยสย ตตรภวโต วตสราชสย ปทมาวตี ปาณิครทณสมมีรย-
มาโณ' ตยนตสุสวาวเห มงคโลตสเว มทนาคินิทาโห' ธิกตริ วรตเตฯ อยิ ปทมินิกา!
ปทมินิเก กิมิห วรตเตฯ

วันนี้แท้ ๆ สมเด็จพระเจ้าวตสราช ผู้มีพระหฤทัยป่นป่วนเพราะวิโยคจากพระเทวี
ทรงจับพระหัตถ์เสกสมรสกับพระนางปทมาวตี กลับรู้สึกรททุกระทมยิ่งขึ้น ในพิธิ
มงคลอันจะนำมาซึ่งความสุขที่สุด (แลเห็นปัทมินิกา) อ้อ ปัทมินิกา ปัทมินิกา มีอะไร
ที่นี้หรือ

ปัทมินิกา: อารย! วสนตก! กิ น ชานาสิ ตวิ ภรตฤททาทริกา ปทมาวตี ศีรุษเวทนยา ทุ:ชิตเตติฯ

ท่านวสันตกะ ท่านไม่ทราบหรือว่าพระราชทวาริกาปัทมาวดีทรงมีทุกขเวทนานักด้วย
ประจวบปวตพระเศียร

วิบุษกะ: ภาวดี! สตย๋ น ชนามิฯ

เป็นความสัตย์จริงหรือคุณ ฉันทไม่ทราบเลย

ปัทมินิกา: เตน ทิ ภรเตร นิเวทโยนามฯ ยาวทหมปี ศีรชานุเลปนั ตวรยามิฯ

ถ้ากระนั้นก็ขอให้ท่านนำความกราบทูลพระภรรดาให้ทรงทราบเถิด ดิฉันจะรีบไปนำ
อนุเลปนา¹⁶⁴สำหรับพระเศียรมา

วิบุษกะ: กุตร ศยนิยั รจิตั ปทมาวดยาฯ

ที่ไสยาของพระนางปัทมาวดีนั้นจัดไว้ที่ไหน

ปัทมินิกา: สมุทรรคฤทเก กิล ศยยาสตีรณาฯ

เครื่องสำหรับทรงไสยานั้นอยู่ที่สมุทรรคฤทกนั้นแหละ

วิบุษกะ: คจจตุ ภาวดีฯ ยาวทหมปี ตตรภาเต นิเวทมิชยามิฯ

คุณจะไปก็ไปเถอะ ฉันทจะไปกราบทูลล้นเกล้าล้นกระหม่อม

(นิษกรานุเตาฯ)

(ออกไปทั้งสอง)

ประเวศก:

ประเวศกะ

(ตต: ปรวิศติ ราชา)

(ครั้นแล้วราชาเข้ามา)

ราชา: ศลาขยามวนดินฤปเต: สทฤศี ตนูชา

¹⁶⁴ อนุเลปนา หมายถึง เครื่องทาถูบไล้

กาลกรเมณ ปุณราคตทวารการ: ฯ

ลาวาณเก หุตวเณ หฤตางคยษฏี

ตำ ปทมินี หิมหตามิว จินตยามิ ฯ (1)

โดยลำดับเวลาได้อภิเษกชานาใหม่ แต่ฉันทันนั้นกลับคิดถึงอวันตีราชบุตรี ผู้ควรแก่การ
สรรเสริญ ซึ่งถูกไฟครอกผลาญชีพที่ตำบลลาวาณกระราวกับหิมะผลาญดอกบัว

(ปรวิศย: ฯ)

(เข้ามา)

วิทูษกะ:

ตวรตำ ตวรตำ ตาวท ภวานุฯ

เร็ว ๆ เจ้าข้า เร็ว ๆ ก่อนเกิดเจ้าประคุณ

ราชา:

กิมรลฺ ฯ

เพื่ออะไร

วิทูษกะ:

ตตรภวตี ปทมาวตี ศีรชเวทนายา ทู: ชิตา ฯ)

สมเด็จพระแม่เจ้าปทมาวตี เกิดทุกขเวทนาด้วยประชวรปวดพระเศียรไปแล้ว

ราชา:

ไควมาท ฯ

ใครบอก

วิทูษกะ:

ปทมินิกยา กถิตมาฯ

ปทมินิกาบอก

ราชา:

โภ: กษฏี

เจ้าข้าเอ๋ย ยุ่งจริง

รูปศรียา สมุฑิตำ คุณตศจ ยุกตำ

ลพธวา ปรีย่า มม ตู มนท อิวาทย โศก: ฯ

ปุรวาภิชาติสรุโซ' ปยุณภูตทุ:ข:

ปทุมาวตีมิปี ตไถว สมรุธยามิ ๓ (2)

เพราะได้นางที่รูปเจริญกอบประด้วยคุณความดี ความโศกที่มีมาแต่ก่อนควรจะลตทุเลา
ลง แต่ฉันมีทุกข์มากประหนึ่งฟกซ้ำด้วยโรคภัย แม้อปทุมาวตีก็คังนึกเช่นนั้น

อถ กสมินิ ปุรเทศะ วรุตเต ปทุมาวตีฯ

แล้วปทุมาวตี ประทับอยู่ที่แห่งหนใด

วิหุษกะ: สมุทรคฤหเก กิล ศยยาสตีรณา

ที่สมุทรคฤหกนั้นแล พระที่เสยาได้ลาดไว้

ราชา: เตน หิ ตสย มารุคมาเทศยฯ

ถ้าฉะนั้น จงชี้ทางไปสมุทรคฤหกนั้นเถิด

วิหุษกะ: เอเตวตุ ภาวนาฯ

เชิญเสด็จ เชิญเสด็จเถิดเจ้าประคุณ

(อุเภา ปริกฺรามาต:ฯ)

(ทั้งสองเดินไปรอบ ๆ)

วิหุษกะ: อิทํ สมุทรคฤหกมฯ ปวิศตุ ภาวนาฯ

นี่คือสมุทรคฤหก เชิญเจ้าประคุณเสด็จเข้าไปเถิด

ราชา: ปุรวํ ปุรวิศฯ

แกเข้าไปก่อนสิ

วิหุษกะ: โภ: ตถาฯ อวิธา, ติชฺฐตุ, ติชฺฐตุ ตาวท ภาวนาฯ

พระเจ้าข้า (เข้าไป) โอ้ย หยุด หยุดก่อนเจ้าประคุณ

ราชา: กิมรฺถฯ

เพื่ออะไร

วิหุชกะ: เอช ขลุ ทีปปรภาวสุจิตรูปโป วสุธาตเล วรุตมานโน' ยั กาโกทร:ฯ
 แสงสว่างจากประทีป สองพื้นแผ่นดินนี้ เห็นรูปกาโกทร¹⁶⁵อย่างชัดเจนทีเดียว

ราชา: (ประวิศยาวโลกย สสมิตมา) อโห สรปวยกตริไวยเรยสย
 (เดินเข้าไปดพลางยม) อโห นี้ละรูปร่างงูของคนงู

ฤชวายตำ หิ มุขโตรมโลลมาล่ำ

ภรชฎำ กุชิตตา ตวมวคจสิ มุรช สรปม ฯ

มนทานิเลน นิตติ ยา ปริวรุตมานา

กัจจิต กโรติ ฤชคสย วิเจษฏิตานี ฯ (3)

สิ่งที่ยาวเพื่อยหน้าประตูนั้นคือพวงมาลัยซึ่งแกว่งอยู่และตกลงบนพื้น คนงูก็หาว่า
 เป็นงู เวลากลางคืนที่ลมพัดเซยอ่อน ๆ มาอย่างนี้ จึงดูคล้ายกับงูเลื้อย

วิหุชกะ: สุขุฏ ภาวน ภณติฯ น ขลุยั กาโกทร:ฯ ตตรภวตี ปทุมาวตีหาคตย นิรคตา ภเวตฯ
 (พิจารณา) ถูกแล้วเจ้าประคุณ ที่ตรัสมานั้น ไม่ใช่งูจริง ๆ สมเด็จพระภวตีปทุมาวตี
 คงเสด็จมาที่นี่แล้ว และเสด็จไปแล้วเป็นแน่

ราชา: วยสย! อนาคตยา ภวิตวยมฯ
 เพื่อน คงไม่ได้เสด็จมาดอก

วิหุชกะ: กถั ภาวน ชานาติฯ
 ทำไม เจ้าประคุณทรงทราบ

ราชา: กิมตร เซญยมฯ ปศย,
 ฟังรู้ได้ เพราะอะไรหรือ คูสิ

¹⁶⁵ กาโกทร หมายถึง งู

ศยยา นาวนตา ตถาสตถุตสมา น วุยากุลปรจจทา

น กลิษฏฺ์ หิ ศีโรปรธานมมลํ ศีรษาภิฆาเตาษโร: ฯ

โรเค ทฤษฏฺ์วิโรเณนํ ฌนยิตฺุ โศภา น กาจิตฺุ กฤตา

ปราณี ปราปย รุชา ปุนรณ ศยณํ ศีฆรํ สวยํ มุณจติ ฯ (4)

ที่ไสยาไม่ยุบและเมื่อมองผ้าปูก็ไม่ยับ ไม่เปื้อน หมอนหนุนสะอาด ยาสำหรับเพื่อ
บำบัดโรคปวดเคียรก็ไม่มี และสิ่งงามล่อตาให้พึงชมก็ไม่มี ผู้ป่วยคงไม่อาจลุกจากที่
นอนโดยเร็วได้ตามลำพัง

- วิทูษกะ: เตน หยสยํ ศยยา ยํ มุหุรตกมุปวิศย ตตรภวตี ปรดิपालยตุ ภวานฯ
- ถ้ากระนั้นเชิญเจ้าประคุณประทับลงบนที่ไสยาสักครู่ คอยสมเด็จพระภวตีนั้นเกิด
- ราชา: พาตมม! (อุปวิศยฯ) วยสย! นิทรา มา พาธเตฯ กฤษตํ กาจิตฺุ กถาฯ
- ดีเหมือนกัน (นั่ง) เพื่อน นิทรามาเบียดฉันเสียแล้ว เล่านิทานอะไรให้ฟังหน่อยซิ
- วิทูษกะ: อหํ กถยิชยามิ โห อติ กโรตวตตรภวาน ฯ
- ข้าพระเจ้าจะเล่า เจ้าประคุณจงทำเสียงฮึม อย่างนี้
- ราชา: พาตมมฯ
- ดีเหมือนกัน
- วิทูษกะ: อสตี นครยฺชยินี นามฯ ตตรธาธิกรมณีนยานุทกสนานานิ วรตนเต กิลฯ
- ยังมีนครอันมีนามว่าอุชชยินี ในนครนั้นมีสถานอุทกสนาน อันเป็นที่รมณียะอย่างยิ่ง
- ราชา: กถมฺชยินี นามฯ
- ทำไมมีนามว่าอุชชยินี
- วิทูษกะ: ยทยนภิเปรไตธา กถา อนุยํ กถยิชยามิ ฯ
- ถ้าเรื่องนี้ไม่เป็นที่ทรงปรารถนา ข้าพระเจ้าจะเล่าเรื่องอื่นถวาย
- ราชา: วยสย! น ฆลฺุ นากิเปรไตธา กถาฯ กิํ ตฺุ,

เพื่อนเอ๋ย ไม่ใช่เรื่องนั้นไม่เป็นที่ปรารถนาหรอก แต่ว่า

สมรรมยวณตยาธิปเต: สุตยา:

ปรสฐานกาลे सुवन् सुमरुตया: १

पाषपी प्रवृत्तं नयनान्तलकुनि

सुनेहानुमिवाोरुलि पातयनुतया: १ (5)

คิดถึงอวันติราชบุตรีซึ่งเมื่อจากเมืองมานั้นเป็นห้วงพระประยูรญาติน้ำตาคลอตา
เพราะความเศร้าโศก แต่เพราะรักฉันมากจึงซบกับหน้าอกฉัน

อปิจ

และนอกจากนั้น

पहुंसे' पुपुपुतेसेषु यया मामिक्षमाणयाः

हसतेन सुसुतोकेनेन गुदुतमाकास्वातिตम १ (6)

แม้เวลาเรียนพินนางก็มองฉัน จนไม้โกณะ¹⁶⁶ในมือก็พลัดปลัดตกนางก็ยั้งดีดลม
เพราะผลอองค์

วิหุชกะ:

ภวตุ อนุयां ग्लियिष्यामी' अस्ति नक्रं प्रहमतत्तं नाम' दत्त गिल राजा गाम्पिलोय
नामा'

พอที่ ข้าพระเจ้าจะเล่าเรื่องอื่น ยังมีนครหนึ่งมีนามว่าพรหมทัต พระราชาในนครนั้น
ทรงพระนามว่า กามปิลยะ

ราชา:

กิมิติ กิมิตี'

อะไรนะ อะไรนะ

วิหุชกะ:

पुनस्तत्त्वे पुरुति'

(กล่าวเรื่องนั้นซ้ำ)

¹⁶⁶ ไม้โกณะ หมายถึง ไม้สำหรับตีตีพิน

- ราชา: มูรข! ราชา พรหมทตต: นครํ กามปิลยमितยภีรียตามฯ
 ตาคนโง่ พระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต นครมีนามว่ากามปิลยะ เขาเรียกกัน
 อย่างนี้
- วิหุชกะ: ก็ ราชา พรหมทตต นครํ กามปิลยมาฯ
 อะไร พระราชาพรหมทัต นครกามปิลยะหรือ
- ราชา: เอวเมตตฯ
 ฉะนั้นซี
- วิหุชกะ: เตน ทิ มุหุรตักํ ปรีติปาลยตุ ภาวนา ยาวโทษุรุตต์ กริชยามิฯ ราชา พรหมทตต:, นครํ
 กามปิลยมาฯ อิทานี ศฤโณตุ ภาวนาฯ อยิ สุปโต'ตรภาวนาฯ อติศีตเลยั เวลาฯ อาตมณ:
 ปราวารกํ คฤหิตวาคมิชยามิฯ
 ถ้าฉะนั้น เชิญเจ้าประคุณรอสักครู่ จนกว่าข้าพระเจ้าจะท่องให้คล่องปากเสียก่อน
 (ท่องค่านั้นมาครั้งว่า) ราชาพรหมทัต นครกามปิลยะ บัดนี้เชิญเจ้าประคุณฟังเถิด
 เอ๊ะ ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมบรรทมหลับแล้ว เวลานี้เย็นเกินไป ข้าจะไปหยิบผ้าปรา
 วารกะ¹⁶⁷ของข้ามา
 (ตต: ปรีวิศติ วาสวทตตฯ อวณตีกาเวเชณ เจฎฐิ จฯ)
 (ออกไป)
 (ครั้นแล้ววาสวทัตตฯซึ่งทรงเพศเป็นอววันตีกากับเจฎฐิกี่เข้ามา)
- เจฎฐิ: เอตวตวอารยฯ ทฤฒํ ชลฺ ภรตฤททริกา ศีรชเวทนยา พุ:ชิตาฯ
 เชิญเจ้าคะ เชิญเจ้าคะ พระราชทริกาทรงทุกขเวทนาหนักนักแลด้วยโรคปวดพระ
 ศีรษะ
- วาสวทัตตฯ: หาธิก กุตร ศยนียํ รจิตํ ปทมาวตยา:ฯ
 อนิจจา เขาจัดพระที่ไสยาของพระภควตีปทมาวตีไว้ที่ไหน

¹⁶⁷ ผ้าปราวารกะ หมายถึง ผ้าห่ม

เจฉี: สมุทรคฤหเก กิล ศยยาสตีรณาฯ
พระที่ไสยานั้นปลาดไว้ที่สมุทรคฤหค๊ะ

วาสวทัตตา: เตน หยครโต ยาหิฯ
ถ้ากระนั้นคุณจงไปหน้าลี

(อุเก ปริกฺรามต:ฯ)

(ทั้งสองคนออกเดินไป)

เจฉี: อิทํ สมุทรคฤหกมาฯ ปรวิตตวาราเยฯ ยาวทหมปิ ศีรชานูเลปนํ ตวารยามิฯ
นี่สมุทรคฤหก เชิญคุณเข้าไปเถิดเจ้าค๊ะ ดิฉันจะรีบไปนำอนุเลปนาสำหรับพระเศียร

มา

(นิษฺกรานตฯ)

(ออกไป)

วาสวทัตตา: โอโห อกรุณา: ขลวีศวรา เมฯ วิรหปฺยุตฺตสฺกฺสยารยปฺตรสย วิศรมสถานภูเตยมปิ นาม
ปทมาวตยสวสธา ซาตาฯ ยาวต ปรวิตตวามิฯ โอโห ปรีชนสย ปรมาท:ฯ อสวสธํ
ปทมาวตี เกวลํ ทิปสหายํ กฤตวา ปรีตยชติฯ อียํ ปทมาวตยวสุปฺตาฯ
ยาวทูปวิตตวามิฯ อถวานยาสนปรีครเทณาลป อิว สเนห: ปรีตภาติฯ ตทสฺยํ ศยยาเย-
มุปวิตตวามิฯ กิ นุ ขเลวตยา สโหปวิตตวตยา อหฺย ปฺรหฺลาทิตมิว เม หฤทฺทมฯ ทิชฺฌยา-
วิจฉินนสฺสุวนิ: ศฺวาสาฯ นิฉุตฺตโรคฺยา ภาวิตฺวยมฯ อถไวเกเทศสิวิภาคตยา ศยนิยสย
สุจยติ มามาลิงฺเคติฯ ยาวจฉยิเชษฯ

โอ้ พระเป็นเจ้าช่างไม่กรุณาข้าพเจ้าเสียเลย แม้แต่ปทมาวตีผู้ซึ่งบัดนี้พอจะเป็นสถาน
พำนักของทูลกระหม่อมแก้วในยามที่ทรงเศร้าพระทัยเพราะการพลัดพรากได้ ก็เกิด
ไม่สบายขึ้นดังนี้ ข้าพเจ้าจะเข้าไปละ (เข้าไป) โอโห เหล่าข้าพหลวงช่างประมาทแท้ ๆ
ที่ละทิ้งปทมาวตีผู้ไม่สบายไว้โดยมิประทีปเป็นสหายอยู่ดวงเดียว ปทมาวตีนี้ก็หลับ
สนิท ข้าพเจ้าจะนั่งลงก่อน แต่ว่าถ้าจะนั่งที่อาสนะอื่นก็จะดูเหมือนว่าความเส่นหา
น้อยไป ฉะนั้นข้าพเจ้าจะนั่งลงบนพระที่ไสยานี้ ทำไมหนอ เมื่อข้าพเจ้านั่งร่วมด้วย

ในวันนี้ จิตใจของข้าพเจ้าจึงดูเหมือนมีความสุขเคราะห์ดีที่ลมหายใจของนางดีเป็นปกติไม่ขาด พระโรคคงจะหายแล้วเป็นแน่ อีกประการหนึ่งนางแบ่งที่ไสยาไว้เป็นเอกเทศ จึงยอมชี้ว่านางอยากกอดข้าพเจ้า ฉะนั้นข้าพเจ้าจะนอนลงละ

ราชา: (สวาปนายเต) हा वासवतुते!॥

(ละเมอ) โอ้ वासवत्तदा

वासवत्तदा: (สหโสดถาย) हम आर्यपुत्रः, न खलु पथमावती॥ किं नु खलु तृष्णास्मि॥ महान् खलवार्ययाकनुरायणस्य प्रतिशुभावारो मम त्रस्तनेन निष्फलः संवृत्तः॥

(ลุกขึ้นโดยพลัน) เอ๊ะ ทูลกระหม่อมแก้วไม่ใช่ปัทมาวตี ทรงเห็นข้าพเจ้าไหมหนอนี้ ภาระคือคำมั่นสัญญาอันยิ่งใหญ่หมั่นหัดของท่านเขาคันธรายณ์คงจะไร้ผลเป็นแน่ หากทอดพระเนตรเห็น

ราชา: हा अवनतिराजपुत्री!॥

โอ้ आवनतिราชपुत्री

वासवत्तदा: तिष्ठत्या स्वापनयते खलवार्यपुत्रः॥ नात्र कस्यचिन्ः॥ यवान्मुहुर्दग्धं स्तित्वा तृष्णां हृत्यै ज्ञेयामि॥

เคราะห์ดีที่ทูลกระหม่อมแก้วเพียงทรงละเมอไป ในที่นี้ไม่มีผู้ใด ฉะนั้นข้าพเจ้าขอ สติต่อผู้สักครุหนึ่ง ข้าพเจ้าจะทำให้ให้นัยน์ตาและหฤทัยมีความยินดี

ราชา: हा प्रिये! हा प्रियसिन्धेय! त्वेहि मे प्रदिवज्जन्म॥

โอ้ยอดที่รัก ศิษย์ยอดที่รัก ให้คำตอบฉันซิ ให้ประติพจน์ฉันซิ

वासवत्तदा: आलपामि गुरुतः! आलपामि॥

หม่อมฉันตอบแล้วเพคะ พระภรรรดา หม่อมฉันตอบแล้ว

ราชา: किं कुपितासि॥

เธอโกรธหรือ

वासवत्तदा: न हि न त्ति, तृष्णास्मि॥

- เปล่าเพคะ เปล่าหม่อมฉันมีทุกซ์
- ราชา: ยทฤษฎีดา, กิรณ นาลักฤตาสีฯ
- ถ้าเธอไม่โกรธ ไฉนจึงไม่ทรงเครื่องอลังการ
- वासवतता: อิต: ปรี กิม
- แล้วอย่างไรอีกเพคะ
- ราชา: ก็ วิรจิกำ สมรสี ฯ
- เธอจิวรจิกาได้ไหม
- वासवतता: อา อเปหิ, อิหาปี วิรจิกา ฯ
- (ด้วยความโกรธ) อ้า อเปหิเถิด แม่ในที่นี้ก็ยังวิรจิกา
- ราชา: เตน หิ วิรจิการณํ ภวตี ปรสาทยามิ (หสเดา ปรसारยตีฯ)
- ถ้ากระนั้นฉันขอภวตีกรุณาเพื่อวิรจิกาด้วยเถิด (เหยียดหัตถ์ทั้งสองออก)
- वासवतता: จิริ สติดาสมิฯ โกะ'ปี ปศยตฯ ตต คมิษยามิฯ อถวา, ศยยาปรลมพิตมารยปุตรสย
- หสดี ศยนิย อาโรปย คมิษยามิฯ (ตถา กฤตวา นิษกรานตาฯ)
- ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นนานไปแล้ว เดียวใครจะเห็น ข้าพเจ้าจะไปละ แต่ว่าข้าพเจ้าจะยกพระ
- หัตถ์ของพูลกระหม่อมแก้วที่ห้อยลงมาจากที่ไสยานี้ขึ้นบนที่ไสยาเสียก่อนแล้วจะไป
- (ทำดังนั้นแล้วออกไป)
- ราชา: (สทโสตุถาย) वासवतते! तिष्ठु तिष्ठु० हा ठि०
- (ลุกขึ้นโดยเร็ว) वासवतता ह्युद ह्युद पुत्रोऽयै
- निषगरामनु समग्रमेणाहि त्वारपकेषु ताजितः ०
- ततो व्यक्तं न खानामि गुदारुलो'यं मनोरः ० (7)
- รีบเดินออกไปอย่างรวดเร็ว ฉันจึงขนบานประตูดำหนัก ฉะนั้นจึงไม่รู้กระจ่างว่าร่างที่
- เห็นนั้นเป็นของจริงหรือเพียงจิตฟุ้งซ่านไป

(ปรวิษุษา)

(เข้ามา)

วิหุษกะ: อยิ ปรตพิทุโธ'ตรภวานา

เอื้อ ลันเกล้าลันกระหม่อม ตีนบรรมแล้ว

ราชา: วยสย! ปรียมาเวทเย, ธรเต ฆล วาสาทตตาทา

เพื่อนเอัย ฉันมีข่าวดีจะบอก วาสวทตตายังทรงพระชนม์อยู่

วิหุษกะ: อวิธา วาสวทตตาทา กุตร วาสวทตตาทา จิราต ฆลุปรตทา วาสวทตตาทา

อนิจจา วาสวทตตาทา วาสวทตตาทาที่ไหน วาสวทตตาทาเสร็จไปนานเนแล้ว

ราชา: วยสย! มา ไม่ว,

เพื่อนเอัย อย่า อย่าพูดอย่างนั้น

ศยยายามวสุปต์ มา

โพธิยิตวา สเข คตทา ๖

ทคเรติ พรวตทา ปรูรว

วณจิตไธ'สมิ รุมณวตทา ๗ (8)

เมื่อฉันนอนหลับสนิทอยู่นั้น นางปลุกฉันจริงนะเพื่อน ฉันหลงเชื่อรุมณวานจนถึง
เดี๋ยวนี้ว่าเทวีตายไปแล้ววิหุษกะ: อวิธา อสมภาวนียเมตททา อา:! อุทกสนานสกีรตเนน ตตรภวตี จินตยตทา สา
สวปเน ทฤษฏา ภเวตทาอนิจจา นั้นเป็นไปไม่ได้ อ้อ ด้วยการสรรเสริญเรื่องสงงน้ำ ด้วยความคิดถึงพระเทวี
พระนางนั้นจึงปรากฏในความฝัน

ราชา: เอว มยาสวปโน ทฤษฏี:

เอวัง ฉันได้เห็นใน

ยทิ ตาวทย์ สวปโน

ธนุยมปรตีโพธนม ๖

อถา'ย วิภโรโม วา สยาท

วิภโรโม หยสตุ เม จิรม ๗ (9)

ถ้าเป็นความฝันนั้นแล้วไซ้ การนอนครั้งนี้แสนโชคดีมีหวัง หากความฝันในใจทำให้ฉันเห็นภาพนี้ ก็ขอให้เป็นอย่างตลอดไป

วิหุชกะ: โภะ! วยสย ! เอตสมินฺ นคเร'วณฺติสุนฺทรี นาม ยกฺขิณิ ปฺรติวสติฯ สาทฺวยยา ทฺฤษฏฺฐา
ภเวตฺฯ

พระสหายพระเจ้าข้า ในนครนี้นางยักษ์นี้มีนามว่า อวันตีสุนทรียาค้อยอยู่ พระองค์คงจะได้เห็นมันเข้าเป็นแน่

ราชา: น น,

ไม่ใช่ ไม่ใช่

สวปนฺสยฺนเต วิพฺพฺเธเน เนตฺรวิปฺรชิตาถฺชนมฺ ฯ

จาริตฺรมปิ รกฺษณฺตยา ทฺฤษฏฺฐํ ทิรฺฆาลกํ มุขมฺ ฯ (10)

เมื่อนอนตื่นขึ้นฉันเห็นนาง ผู้รักษาจาริตประเพณีโดยไม่ป้ายขอบตา และเห็นหน้าของนางที่มีผมเป็นลอนยาว

อปิจ วยสย! ปศฺย ปศฺย,

อีกประการหนึ่ง เพื่อน ดูลิ ดูลิ

โย'ยํ สฺตฺรฺสฺตยา เทวฺยา ตฺยา พาทฺุรฺนปิจิตฺ: ฯ

สวปนฺ'ปฺยุตฺปนฺนสฺสฺปรฺโค โรมฺหฺรชฺ น มฺลฺยจติ ฯ (11)

แขนที่นางบีบด้วยความตกใจนั้น แม้ในการหลับก็ยังขมลุกอยู่เพราะรสสัมผัส

วิหุชกะ: เมทานิ ภาวนนฺรถฺ จินตฺยิตฺวาฯ เอเตวตฺ ภาวนฺฯ จตฺตฺศาลํ ปฺรวิตฺวา: ฯ

บัดนี้เจ้าประคุณอย่าจินตนาการถึงสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์เลย มาเถิด มาเถิดเจ้าประคุณ เชิญเสด็จเข้าไปในจตุศาลาดีกว่า

(ปรวิศย)

(เข้ามา)

กาญจกียะ: ชยตวาวรยุบุตร:๑ อสมากัม มหาราโช ทรศโก ภวนตมาห เอษ ชลุ ภวโต'มาโดย
 รุมนวาน มหตา พลสมุทเยโนปยาต: ชลวารุณิมภิษาตยิตุม๑ ตถา หสตุยศุวรลปทา-
 ตินิ มามกานิ วิชยงคานิ สันทธานิ๑ ตตตติษฐตุ ภวาน๑

ชยตุพระเจ้าข้า ลันเกล้าลันกระหม่อม มหาราชพรรคกะของเราทั้งหลาย มีพระ
 กระแสมายังพระองค์ว่า บัดนี้อำมาตย์รุมนวานของพระองค์ได้กรีธาพลอันมหิมา
 ประกอบด้วย ช้าง ม้า รถ และพลบาทอันเป็นองค์แห่งวิชัยตระเตรียมตัวพร้อมที่จะกำจัดอา
 รุณิ ยাত্রาใกล้เข้ามาแล้ว เพราะฉะนั้นขอเชิญพระองค์เสด็จลุกขึ้นเถิด

อปิจ,

นอกจากนั้น

ภินนาทสเท ริปโว ภวทคุณรตา: เปารรา: สมาสวาลิตา:

ปารษณิ ยาปี ภวตุ ปุรยาณสมเย ตสยา วิธานัม กฤตุม๑

ยทยตุ สาธยมิปริมาถชนนัม ตตตนมยานุชฐิตัม

ติรณา จาปี พลโรนที ตริปลคาว วตสาตจ หสเต ตว ๗ (12)

กองทัพข้าศึกแพ้ พลเมืองจงรักภักดีเพราะสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและพระ
 บารมี บัดนี้เตรียมวิธีการต่าง ๆ ไว้พร้อมเพื่อการเสด็จไปประหารศัตรู โดยยกพล
 ข้ามแม่น้ำตรีปลคะ¹⁶⁸ และตีเอาเมืองวัดสะกลับมาอยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์

ราชา: (อุตถาย) พาตม๑ อยมิทานิม,

ดีแล้ว ฉะนั้นบัดนี้

อุเปตย นาเคนทรตุร์คิรเณ ตมารุณิ ทารุณกรมทกษม๑

วิกิรณพาโณครตรงคกงเค มหารณวาเก ยุธิ นาศยามิ ๗ (13)

แม้ได้พานพบศัตรูนามอรุณิผู้มีจิตเหี้ยมโหดในสมรภูมิล้ำกัยกับการข้าม
 มหาสมุทรโดยช้างและม้า กอปรกับการสาตธนูไปทั่วทุกทิศหมายจะบดขยี้มันให้แหลกราว

¹⁶⁸ แม่น้ำตรีปลคะ หมายถึง แม่น้ำซึ่งไหลไปสามทาง กล่าวคือ แม่น้ำคงคา

นิษักรานตา สรวะ

(เข้าไปทั้งหมด)

ปัญจโม'งกะ

จบปัญจองก์

องค์ที่ 6 ฉัฐองค์

อด ษษโฐ'งก:๑

ฉัฐองค์

(ตต: ปรวิสติ กาญจุกีเย:๑)

(ครันแล้ว กาญจุกีเยเข้ามา)

กาญจุกีเย: ก อิท โภ:! กาญจนโตรณทวารมศุนย์ กुरुเต๑
 ใครในที่นี่ ท่านเอ๋ย ทำให้ชุ่มประตูกาญจนามว่างเปล่า
 (ปรวิสตย:๑)
 (เข้ามา)

ปรตีหารี: อารย! อหฺ วิชยา๑ ก็ ฎรียตาม๑
 ท่านผู้เจริญ ดิฉันวิชยาเจ้าคะ ท่านจะให้ทำอะไร

กาญจุกีเย: ภวติ! นิเวทยต๑ นิเวทยต๑ วตสราชยลาภปรวฤทโธทยาโยทยนาย เอช ชล
 มหาเสนสย สกาสาท ไรภยสโคตร: กาญจุกีเย: ปราบต: ตตรภวตยา จางคารวตยา
 เปรชิตารยา วสุนธรา นาม วาสวตตาราตรี จ ปรตีหารมุปสถิตาวิ'ติ๑

นี่แน่ะคุณ จงกราบทูล กราบทูลแต่พระเจ้าอุทัยนผู้เจริญเพราะได้ราชสมบัติของกรุง
 วัตสะว่ากาญจุกีเยผู้ประกอบด้วยตระกูลโรภยะ จากสำนักของท้าวมหาเสนนั้นมาถึงแล้ว
 และธাত্রีของพระนางवासวทัตตาชื่อคุณวสุนธรา ซึ่งสมเด็จพระนางอังคารวดีส่งมาได้มารอ
 อยู่ที่พระทวารแล้ว

ปรตีหารี: อารย! อเทศกาล: ปรตีหารสย๑
 ท่านผู้เจริญ นี่ไม่ใช่กาลและเทศะของปรตีหารีที่จะกราบทูลเลย

กาญจุกีเย: กถม เทศกาโล นาม๑

ทำไมจึงชื่อว่าไม่ใช่กาลเทศะ

ปรตีหารี: ศฤโณตวารย:ฯ อหย ภรุตฺ: สุรฺยามุขปฺราสาทคเตน เกนาปี วิณา วาทีตาฯ ต่า จ
ศฺรุตฺวา ภรุตฺรา ภณิตฺ โฆษวตฺยา: ศพฺท อิว ศฺรุตฺ อิติฯ

โปรดฟังเถิดเจ้าคะ วันนี้ใครก็ไม่ทราบที่ไปสู่อปราสาทสุริยมุขของลั่นเกล้าลั่น
กระหม่อมได้บรรเลงพิณ ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมทรงได้ยินเสียงพิณนั้นแล้วตรัสว่า เรา
ได้ยินเหมือนเสียงโฆษวดี ดังนี้

กาญจกียะ: ตตฺสฺตต:ฯ

แล้วอย่างไรต่อไป

ปรตีหารี: ตตฺสฺตตฺร คตฺวา ปฺฤชฺฎ: กุโตะ’สุยา วิณายา อาคม อิติฯ เตน ภณิตฺมสมภริ นรมทา-
ตีเร กุรฺจคฺคฺลมลคฺนา ทฺฤชฺฎาฯ ยที ปฺรโยชนมนยา, อุปนียต่า ภรุตฺร อิติฯ ต่า
โจปนีตมงเก กฤตฺวา โมหํ คโต ภรุตฺาฯ ตโต โมหปฺรตฺยาคเตน พาษปฺปฺรยาถูเลน
มุเชน ภรุตฺฺรา ภณิตฺ ทฺฤชฺฎาสี โฆษวดี! สา ขล น ทฺฤศฺยต อิติฯ อารย!
อิทฺุโศ’นฺวสฺร:ฯ กลํ นิเวทยามิฯ

แล้วพระองค์ก็เสด็จไปในที่นั้น ทรงปฎิญาณว่าการมาของพิณนั้นมาจากไหน คนนั้นทูล
ว่าข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นว่าหมกติดอยู่ที่พงแฝกหอม ริมฝั่งน้ำนรมทา ถ้าประโยชน์จะ
มีด้วยพิณนี้ ข้าแต่ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อม ข้าพระบาทขอถวายลั่นเกล้าลั่นกระหม่อม
ทรงรับพิณที่เขาถวายนั้นไว้บนพระเพลา แล้วถึงสิ้นสมประฤติ ครั้นสร้างจากการสิ้น
สมประฤติ พระองค์ก็มีพระพักตร์มองไปด้วยน้ำพระเนตร และมีพระดำรัสว่าโฆษวดี
เอ๋ย เราเห็นเจ้าแล้ว แต่นางนั้นสิ เราไม่แลเห็นเลย ท่านผู้เจริญ เวลาเช่นนี้จึงไม่ใช่
โอกาส ดิฉันจะกราบทูลได้อย่างไร

กาญจกียะ: ภวตี! นิเวทยตมฯ อิทฺมปี ตทาศฺรยเมวฯ

คุณเอ๋ย จงกราบทูลเถิด แม้เรื่องนี้ก็อาศัยเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนั้นเทียว

ปรตีหารี: อารย! อยํ นิเวทยามิฯ เอษ ภรุตฺา สุรฺยามุขปฺราสาทาทวตฺรติฯ ตทิว
นิเวทยิชฺยามิ ฯ

ท่านผู้เจริญ ดิฉันจะกราบทุลที่นี้ละ ล้นเกล้าล้นกระหม่อมเสด็จลงจากปราสาทสุรย
มุขมานี้แล้ว เพราะฉะนั้นดิฉันจะกราบทุลที่นี้ทีเดียว

กาญจกียะ: ภาวดี! ตถาฯ

คุณจงทำดั่งนั้นเถิด

(อุภา นิษุกรานเตาฯ)

(ทั้งสองคนออกไป)

มิศรวิชกมภก:ฯ

มิศรวิชกัมภก :

ราชา:

ศรุตีสุขนินเท! กถันุ เทวยา:

สตนยุคเล ชชนสกลเล จ สุปตา ฯ

วิหคคณรโชวิกิรณทณทา

ปรตภิภยมธยชิตาสยรณยวาสม ฯ (1)

เจ้าผู้มีเสียงไพเราะ เจ้าเคยนอนแอบอิงพระยุคลักษณ์ของพระเทวี แล้วฉันท
จึงทำให้หนักและฝุ่นละอองรบกวนต้นพินที่เกิดมีภัยเช่นนี้ก็เพราะเจ้ามาอยู่ในป่า

(ครั้นแล้วราชาและวิหษกะเข้ามา)

อปิจ, อสนิคธาลี โฆษวดี! ยา ตปสวินยาน สมารสิ,

อนึ่งโฆษวดีเอ๋ย เจ้าไม่มีความรักแล้วหรือ เจ้าจึงไม่รำลึกถึงการซึ่งพระนางได้บำเพ็ญ

โศรณีสุมทวหนปารศวนิปิตตานิ

เขตสตนานตรสุขานยุปคูหิตานิ ฯ

อุททิชย ม่า จ วิรเห ปรีเทวิตานิ

วาทยานตเรษุ กถิตานิ จ สสมิตานิ ฯ (2)

สะโพกและสีข้างของพระนางก็จะแนบและหนีบเจ้าไว้ระหว่างพระยุคลถกันอย่าง
สบายและสะดวก พระนางรักฉัน ถ้าพรากเมื่อใดก็คร่ำครวญ เมื่อบรรเลงเพลงจบกี้
ทรงยิ้มแย้ม และมีการพูดจาในระหว่างนั้น

วิหุษกะ: อลมหานี ภวานติมาตริ สัตปยฯ

พอที่เกิดบัดนี้ ความเดือนร้อนของเจ้าประคุณมีนั้นอัตรามากเกินไปแล้ว

ราชา: วยสย! มา ไม่ว,

เพื่อน อย่า อย่าพูดอย่างนี้

จิรปรสุต: กาโม เม วีนยา ปรัตติโพธิต:ฯ

ตำ ตุ เทวี น ปศยามิ ยสยา โฆษวตี ปริยา ฯ (3)

ความรักของฉันหลับไหลไปนานแล้ว พิณโฆษวตีปลุกให้ตื่นขึ้น แต่เหตุใดจึงไม่เห็น
พระเทวีผู้ที่ทรงรักโฆษวตีอันนี้มาก

วสนตก! ศิลปชนสกาตานุโยค้ำ โฆษวตี กฤตวา ศิฆรมานยฯ

วสันตกะจงทำโฆษวตีให้ประกอบขึ้นใหม่จากสำนักช่างแล้วจงนำมาโดยเร็ว

วิหุษกะ: (วีณา คฤทิตวา นิษกรานต:ฯ) ยท ภวานาชญาปยติ ฯ

ข้าพระบาทสนองพระราชบัญชาของเจ้าประคุณ

(ปรวิศย:ฯ)

(ถือวีณาออกไป)

ปรตีหาริ: ชยตุ ภรตาฯ เอช ชลฺ มหาเสนสย สกาตาท ไรภยสโคตร กาลญุกิโย เทเวียงคา-
รวตยา เปรชิตารยา วสุนธรา นาม วาสวทตตาธาตริ จ ปรัตติหารมฺปสฺถิตาฯ

(เข้ามา) ทรงพระเจริญ เพคะ ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อม นี้กาญจกียะ ผู้ร่วมโคตรไรภยะ
มาจากราชสำนักทำวมหาเสน กับธাত্রีของพระนางวาสวทตตา ผู้มีนามว่าคุณ
วสุนธรา ซึ่งพระเทวีอังคารวดีทรงส่งมา กำลังรออยู่ที่พระทวารเพื่อขอเข้าเฝ้า
พระองค์

ราชา: เตน หิ ปทมาวตี ดาวทาทูตามาฯ
 ถ้ากระนั้นจงเรียกปทมาวตีมาก่อน

ปรตีหารี: ยทุ ภรตาชญาปยตีฯ
 สุดแต่ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมจะมีพระราชบัญชา

(นิษกรานตา)

(ออกไป)

ราชา: ก็ หนู ชลุ ศีฆรมิทานิมย์ วฤตตานโต มหาเสเนน วิทิต: ฯ
 ท้าวมหาเสนทรงทราบข่าวนี้ได้รวดเร็วอย่างไรหนอ
 (ตต: ปรวิศติ ปทมาวตี ปรตีหารี จฯ)
 (ครั้นแล้วปทมาวตีกับปรตีหารีเข้ามา)

ปรตีหารี: เอเตวตุ ภรตฤททริกาทฯ
 เชิญเสด็จเพคะ เชิญเสด็จพระราชทวาริกา

ปทมาวตี: ชยตวารุยบุตร: ฯ
 ชยตุ เพคะ ทูลกระหม่อมแก้ว

ราชา: ปทมาวตี! ก็ ศรุต์ มหาเสนสย สกาศาท ไรภยสโคตร กาลญุกียะ ปราปต: ตตรภวตยา
 จางคารวตยา เปรัชิตารยา วสุนธรา นาม วาสวทตธาตริ จ ปรตีหารมุปสุถิตาวิตีฯ
 ปทมาวตี เธอทราบไหมว่ากาลญุกียะผู้ร่วมโคตรไรภยะได้มาถึงแล้วจากราชสำนัก
 ท้าวมหาเสน และพระแม่เจ้าอังคารวดีก็ทรงส่งธำตรีของวาสวทตธาผู้มีนามว่าคุณ
 วสุนธรามาด้วย บัดนี้ร่ออยู่ที่พระทวาร

ปทมาวตี: อารุยบุตร! ปรียัม เม ชญาติกุลสย กุศลวฤตตานตฺ โศรตุมาฯ
 ทูลกระหม่อมแก้ว หม่อมฉันยินดีที่ได้ฟังข่าวว่าพระประยูรญาติของเราในครานี้

ราชา: อนุรูปเมตท ภวตยาภิหิตี'วาสวทตตาสวชนเ เม สวชน'อิตีฯ ปทมาวดี! อาสยตามฯ
กิมิทานี นาสยเตฯ

ที่ตรัสว่าพระประยูรญาติของवासवทตตาคือพระญาติขององค์เรอนั้นอนุรูปนัก พระ
ญาติของवासवทตตาก็เป็นเหมือนญาติของฉัน ปทมาวดีประทับลงสิ ทำไมจึงไม่
ประทับลง

ปทมาวดี: อารยบุตร! กิ มยา สโหปวิष्णु เอต ชนั ทุรกษยติฯ

ทูลกระหม่อมแก้วเพคะ ไฉนจึงจะประทับกับหม่อมฉัน เมื่อพระองค์จะทรงพบกับ
ชนเหล่านั้น

ราชา: โก'ตร โทษะฯ

มีโทษอย่างไรในข้อนี้หรือ

ปทมาวดี: อารยบุตรสยาปร: ปรีครห อิตยฺหาสินมิว ภวติฯ

ทูลกระหม่อมแก้วทรงมีชายอื่นดังนี้ จะไม่กระทำให้เขาเหล่านั้นรู้สึกไม่พอใจหรือ

ราชา: กลตฺรทฺรศนารุหิ ชนั กลตฺรทฺรศนาต ปรีหฺรตีติ พหุโทษมุตฺปาทยติฯ
ตสมาทาสยตามฯ

การจะปิดบังผู้สมควรรับรองว่าเป็นภริยาเสียยอมเป็นบาปหนัก ฉะนั้น จงประทับลง
เถิด

ปทมาวดี: ยทอารยบุตร อาชญาปยติฯ อารยบุตร! ตาโต วามพา วา กิ น ชลฺ ภาณิษยตีตฺยา
วิกฺเนว สํวฤตฺตตฯ

สุดแต่ทูลกระหม่อมแก้วจะทรงมีพระราชบัญชา (นั่ง) ทูลกระหม่อมแก้วเพคะ พระ
บิดามารดาจะมีพระดำรัสประการใด หม่อมฉันมีความข้องใจนัก

ราชา: ปทมาวดี! เอวเมตตฯ

ปทมาวดี ที่คิดอย่างนั้นก็ควรแล้ว

กี วุภษยาศีติ ทฤทฺยํ ปรีศฺงกิติ เม

กนยา มยาปยุปพฤตา น จ รกษิตา सा ฯ

ภาโคยศจโลกรมทวาปยุ कुโณปฆาต

บุตร: ปิตุรชนิตโรษ อิวาสุมิ ภัต: ๗ (4)

สงสัยว่าพระองค์จะมีพระตำรัสว่าอย่างไร ฉันทักพาตัวพระธิดาไปแล้วรักษานางไว้
ไม่ได้ เคราะห์ร้ายทำให้คุณงามความดีเสียไปหมด ฉันทจึงหวั่นใจเหมือนบุตรที่กลัว
บิดาผู้ที่กำลังโกรธ

ปัทมาวดี: นनु กิ ศกย รกษิตุ ปราปตกาเลฯ

ไม่มีอะไรที่จะสามารถรักษาไว้ได้ เมื่อเวลามาถึง

ปรตีหารี: เอษ กาณจุกีโย ชาตรี จ ปรตีหารมุปสทธิเตฯ

นั่นกาญจกียะ และชาตรีกำลังรออยู่ที่พระทวารทั้งสองคน

ราชา: ศิฆริ ปรวศยตามฯ

ให้เข้ามา เร็ว

ปรตีหารี: ยท ภรตาชญาปยติฯ

สุดแต่ลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมจะมีพระราชบัญชา

(นิษกรานตาฯ)

(ออกไป)

(ตต: ปรวศติ กาณจุกีโย ชาตรี จ ปรตีหารี จฯ)

(ครั้นแล้ว กาณจุกียะ ชาตรี และปรตีหารีเข้ามา)

กาณจุกียะ: โภ:!

เจ้าข้าเอ๋ย

สมพนธราชยमितเมตย มหานุ ปทรหษ:

สมฤตวา ปุนรณฤปสุตานิธัน วิษาท: ฯ

ก็ นาม ไทว! ภวตา น กฤต ยทิ สยาด

ราชย์ ปโรรพหุติ กุศล จ เทวยา: ฯ (5)

เมื่อมาถึงประเทศพันธมิตรก็ยินดี แต่เมื่อนึกถึงเรื่องพระราชบุตรสิ้นพระชนม์แล้วก็กลับทุกข์ โศกซื่ออะไรไม่กระทำการให้พร้อมกัน คือให้ได้คืนทั้งราชสมบัติและได้พระเทวีที่ทรงพระสําราย

ปรตีหารี: เอษ ภรตา อุปสรปตวารย: ฯ

ล้นเกล้าล้นกระหม่อมประทับอยู่นี้ เชิญเข้าไปเฝ้าพระองค์ใกล้ ๆ เกิด

กาญจกียะ: (อุปตยฯ) ชยตวารยบุตรฯ

(เข้าไปใกล้) ชยตุ พระเจ้าข้า ล้นเกล้าล้นกระหม่อม

ธาดรี: ชยตุ ภรตาฯ

ชยตุ เพคะ พระทูลกระหม่อมแก้ว

ราชา: (สพหุมานมา) อารยฯ

(ด้วยความนับถือมาก) นี้แน่ท่าน

ปฤถิวียา ราชวศยานามุทยาสดมยปรภ: ฯ

อปิ ราชา ส กุสลิ มยา กางกษิตพานธว: ฯ (6)

พระราชารู้สามารถประทานยศหรือถอดยศพระราชวงศ์ได้ ผู้ทรงเป็นพระราชที่ฉันทันประสงค้มีความสัมพันธ์ด้วยนั้นทรงพระราชสํารายอยู่หรือ

กาญจกียะ: อถ กิฯ กุสลิ มหาเสนา: ฯ อิหาปี สรวคต กุศล ปฤจฉติฯ

ไม่มีอะไรอื่น ท้าวมหาเสนทรงพระกุศลสําราย ทรงพระราชปฤจฉถึงความสุขสํารายในที่นี้ทั่วถ้วนกันหรือ

ราชา: (อาสนาทูตถายฯ) กิมาชญาปยติ มหาเสนา: ฯ

(ลุกขึ้นจากอาสน์) ท้าวมหาเสนมิพระราชบัญญัติว่าอย่างไร

กาญจกียะ: สทฤศเมตท ไวเทหิปุตรสยฯ นนวาสนสเถไนว ภวตา โครตวอย มหาเสนสย ส์เทศ:ฯ
 นั้นสมเป็นบุตรของไวเทหิแล้ว ขอเชิญเสด็จประทับลง และทรงสดับพระโอการแห่ง
 ท้าวมหาเสนเถิดพระเจ้าข้า

ราชา: ยทาชญาปยติ มหาเสนา:ฯ (อุปวิศติฯ)
 สุตแต่ท่านท้าวมหาเสนจะทรงมีพระราชบัญชา (นั่ง)

กาญจกียะ: ทิษฏญา ปโรรพหุตฺ ราชย์ ปุน: ปรัตยานิถมิติฯ กุต:
 โดยโชค ราชสมบัติอันผู้อื่นชิงไปแล้ว ได้กลับคืนมาดังนี้ เพราะว่า
 กাত্রา เย'ปยศกตา วา โนตสาหสเสเต ชายเตฯ
 ปราเยณ ทิ นเรนทรศรี โสตสาไหเรว ภูชยเต ฯ (7)
 คนฉลาด ปราศจากอำนาจหรือขาดอุตสาหะแล้วย่อมไม่มีหวัง โชคชะตาของพระเจ้า
 แผ่นดินย่อมถึงยังผู้ประกอบด้วยอุตสาหะ

ราชา: อารย! สรวเมตนมมหาเสนสย ปรรภาโวฯ กุต:
 ท่านผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นพระกรุณาของท่านท้าวมหาเสน เพราะว่า
 อหมุชิต: ปุรวุ ตาวต สไตะ: สห ลาลิโต
 ทฤตมปหุตตา กนยา ภูโย มยา น จ รกชิตา ฯ
 นิธนมปี จ ศรุตฺวา ตสยาสสเถว มยิ สวตา

นनु ยทุจิตาน วตฺसानุ ปราปตฺ นุไป'ตร ทิ การณม ฯ (8)

เมื่อฉันพ่ายแพ้ครั้งก่อนนั้น ท่านทรงเลี้ยงดูเหมือนราชบุตร ฉันลักพาพระธิดาไปแล้ว
 รักษานางไว้ไม่ได้ เมื่อทรงได้ยินว่าพระธิดาสั้นพระชนม์ก็ไม่ทรงกริ้วโกรธ ยังทรง
 กรุณาฉัน พระองค์เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ได้เมื่อเมืองวัดสะคืนมา

กาญจกียะ: เอษ มหาเสนสย ส์เทศ:ฯ เทวยา: ส์เทศมิหাত্রภวตี กถยิชฺยติฯ

นี่คือพระราชโองการของท้าวมหาเสน ส่วนพระราชเสาวนีย์ของพระเทวีนั้น คุณผู้
เป็นที่ควรเคารพนี้จะกราบทูล

ราชา: หา อมพ!

โไอ้ พระมารดา

โษทศานต:ปุรเชยชฐา ปุณยา นครเทวดา ฯ

มม ปรวาสทุ:ขารตา มาตา กุศลินี นนุ ฯ (9)

พระมารดาผู้ทรงเป็นใหญ่ใน 16 นางในและทรงมีบุญญาธิการตั้งเทวดาประจำนคร
ซึ่งทรงเป็นทุกข์เพราะเรื่องเรา นั้นทรงพระสำราญอยู่หรือ

ชาตรี: อโรคา ภูฏินี ภรตารี สรวคตฺ กุศลํ ปฤจจติฯ

พระภักุฏินีไม่ทรงมีพระโรคาสิ่งใด ทรงปรารถนาให้ทุกพระองค์ทรงพระสำราญ

ราชา: สรวคตฺ กุศลมติฯ อมพ! อิทุศฺ กุศลมฯ

กุศลสำราญทั้งหมดหรือ โอ้พระมารดา กุศลสำราญเช่นนี้หรือ

ชาตรี: เมทานี ภรตาคีมาตฺรํ สัตฺปตฺมฯ

เดี๋ยวนี้พระทูลกระหม่อมแก้ว อย่าทรงโศกเศร้าอีกเลย

กาญจกียะ: ธารยตฺวารยปฺตฺร:ฯ อฺปรตฺยาบฺยนฺปรตฺยา มหาเสนปฺตฺรี เอวมฺนุกมฺปฺยมาณารยปฺตฺเรณฯ
อถวา,

จงอดกลั้นไว้เถิด ล้นเกล้าล้นกระหม่อม มหาเสนราชบุตรีสิ้นชีพไปแล้วก็เหมือนยังไม่
สิ้น เพราะล้นเกล้าล้นกระหม่อมทรงพระกรุณาเช่นนี้ อีกประการหนึ่ง

ก: กํ ศกฺโต รกฺษิตฺตํ มฤตฺยูกาเล รชชฺจุเฉเท เก ฆมฺภู ธารยนฺติ ฯ

เอว โลกสฺตฺลยธฺรโม วณานํ กาเล กาเล ฉิทยเต รุหฺยเต จ ฯ (10)

เมื่อถึงเวลาจะตายใครก็ไม่อาจรักษาชีวิตได้ เหมือนเมื่อเชือกที่หิ้วหม้อขาด หม้อก็ทน
อยู่ไม่ได้ โลกมีความสมดุลง่ายนี้เป็นเพียงแท้ เหมือนต้นไม้ เมื่อถึงคราวถูกตัดไป ถึง
คราวปลุกก็งอกขึ้น

อันพระวาจาน่ารักทำให้ยินดียิ่งกว่าได้ราชสมบัติตั้ง 100 ประเทศ แม้นฉันผิดก็ไม่ทรง
ลืมความรักและทรงยกโทษทั้งหมดให้ฉัน

ปัทมาวดี: อารยบุตร! จิตรคดี คुरुชนั ทฤษฏวาทิตยคุมิจฉามิฯ

ทูลกระหม่อมแก้วเพคะ หม่อมฉันใคร่ดูผู้ควรนับถือที่เป็นรูปภาพเพื่อถวายอภิวัตน์

ธাত্রี: ปศยตุ ปศยตุ ภรตฤททาริกาฯ

ทอดพระเนตรเถิด ทอดพระเนตรเถิด ราชทาริกา (แสดงแผ่นภาพจิตรกรรม)

ปัทมาวดี: หม อติสฤทศิ ขลวियมารยาเย อวณตีกายา:ฯ อารยบุตร! สฤทศิ ขลวियมารยาเย:ฯ

(มองดู พุดกับตน) เออ เหมือนคุณอวณตีกายาอย่างยิ่ง (ประกาศ) ทูลกระหม่อมแก้ว
เพคะ ภาพนี้เหมือนพระองค์ของพระนางนั่นเองหรือ

ราชา: น สฤทศิฯ ไสเวติ มเนเยฯ โภ: กษฏม,

ไม่เพียงแต่เหมือนละ ฉันเข้าใจว่าเป็นนางนั่นเองทีเดียว โอ้ อนิจจา

อสย สนิครสย วรณสย วิปตติรทารุณา กลมฯ

อิหิ จ มุขมารุรยิ กถิ ทูษิตมคินินา ฯ (13)

ทั้งผิวพรรณ ทั้งวรรณะน่ารักใคร่ เหตุใดจึงไซ้คร่ำยฉะนี้ ดวงหน้าผ่องหวาน ไฉนอัคคี
จึงประทุษความงามพระเทวีได้ลง

ปัทมาวดี: อารยบุตรสย ปรัตติกฤตติ ทฤษฏวาทิตยคุมิจฉามิฯ สฤทศิ น เวตติฯ

เมื่อเห็นประติมากรรมของทูลกระหม่อมแก้ว หม่อมฉันก็ทราบภาพพระนางเจ้านี้
เหมือนหรือไม่

ธাত্রี: ปศยตุ ปศยตุ ภรตฤททาริกาฯ

ทอดพระเนตรเถิด ทอดพระเนตรเถิด ราชทาริกา

ปัทมาวดี: (ทฤษฏวาทิตยคุมิจฉามิฯ) อารยบุตรสย ปรัตติกฤตติฯ สฤทศิตยา ซานามิยามารยาเย สฤทศิตติฯ

(มองดู) ปฏิมากรรมของทูลกระหม่อมแก้วเหมือนพระองค์มาก หม่อมฉันจึงเชื่อว่า
ภาพนี้คงเหมือนพระนางเจ้าเป็นแน่

ราชา: เทวี! จิตรทรศนาต ปรภฤติ ปรหฤชโณทวิคนามว ตว่า ปศยามิฯ กิมิทมาฯ
เทวี ตั้งแต่ได้ทัศนาศิตรกรรมนี้ ฉันเห็นเธอดีพระทัย แต่เหมือนกังวลพระทัยอยู่ เหตุ
ใดจึงเป็นดังนี้

ปัทมาวดี: อารยบุตร! อสยา: ปรตภฤตยา: สหฤศีไหว ปรติวสติฯ

ทูลกระหม่อมแก้ว ปฏิมากรรมนี้เหมือนคนที่อยู่ที่นั่นคนเดียว

ราชา: ก็ วาสวตตยาฯ
อะไร เหมือนรูปवासवत्तदाหรือ

ปัทมาวดี: อามฯ

เพคะ

ราชา: เตน ทิ ศิฆรมานีตามฯ

ถ้ากระนั้น จงนำมาโดยเร็ว

ปัทมาวดี: อารยบุตร ! มม กนยาภาเว เกนาปี พราหมเณน มม ภคินีเกติ นยาโส นิภษิปต:ฯ
โปรษิตภรตฤกา ปรปุรุษทรศนั ปริหริตติฯ ตทารย้า มยา สหาคตา ทฤษฏววา ชานาต-
วารยบุตร: ฯ

ทูลกระหม่อมแก้วเพคะ เมื่อครั้งที่หม่อมฉันยังมีภาวะเป็นราชกัณยาอยู่นั้น มี
พราหมณ์ผู้หนึ่งฝากไว้อ้างว่าเป็นน้องสาวซึ่งสามีที่ไปทีอื่น นางผู้นั้นหลบเลี้ยงซึ่ง
การเห็นบุรุษ เมื่อเห็นนางมากับหม่อมฉัน ทูลกระหม่อมแก้วคงทรงทราบละเพคะ

ราชา: ยทิ วิปรสย ภคินี วยกตมนยา ภวิษยติ ฯ

ปรสปรคตา โลเก ทฤษฏยเต รูปตฤยตา ฯ (14)

ถ้านางเป็นภคินีของพราหมณ์ก็คงเป็นนางอื่น เพราะในโลกเรามีคนรูปละม้ายกัน
เช่นนี้เสมอ

(ประวัติย่อ:๖)

(เข้ามา)

ปรตีหารี: ชยตุ ภรตาฯ เอช อุชชยินีโย พุราหมณ:๖ ภูฏินยา หสฺเต มม ภคินีเกติ นยาโส
 นิภชิปต:๖ ตํ ปรตีครหิตํ ปรตีหามุปลสฺติ:๖

ทรงพระเจริญ ล้นเกล้าล้นกระหม่อม พราหมณ์ชาวอุชชยินี มาเพื่อขอรับคืนผู้ซึ่งอ้าง
 ว่าเป็นภคินีของตนที่ได้ฝากเก็บไว้ในหัตถ์แห่งพระภักฏินี บัดนี้สถิตรออยู่ที่พระทวาร

ราชา: ปทมาวตี! กิ นุ ส พุราหมณ:๖

ปทมาวตี พุราหมณ์นี้จะเป็นพราหมณ์นั้นใช่หรือไม่

ปทมาวตี: ภวิตวฺยมา

อาจเป็นได้

ราชา: ศีฆรํ ปรเวศฺยตามภยนตรสมุททาจาเรณ ส พุราหมณ:๖

จงให้เข้ามาโดยเร็ว และจงให้การรับรองภายในตามสมุททาคารเถิด

ปรตีหารี: ยท ภรตาชญาปยตีฯ

สุดแต่ล้นเกล้าล้นกระหม่อมจะมีพระราชบัญชา

ราชา: ปทมาวตี! ตวมปี ตามานย!

ปทมาวตี แม่เธอจงนำนางนั้นมา

ปทมาวตี: ยทารยปุตฺร อาชญาปยตีฯ

สุดแต่ทุลกระหม่อมแก้วจะมีพระราชบัญชา

(นิษกรานุตฯ)

(ออกไป)

(ตต: ปรวีศติ เยาคนุชรายณ: ปรตีหารี จฯ)

(ครั้นแล้วเขาคันชรายณ์กับปรตีหารีเข้ามา)

เยาคันธรายณ์: โภะ! (อาตมคตม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (กับตนเอง)

ปรจฉาทย ราชมทิสึ นฤปเตรหิตารถึ

กามึ มยา กฤตมิทึ หิตมิตยเวกษุช ๗

สิทฺเธ'ปี นาม มม กรมณิ ปารถิว'เสา

กึ วกษุชตีติ หฤทฺยึ ปริศงกิตึ เม ๗ (15)

การช้อนพระชายนั้นกระทำไปโดยพิจารณา คาดหมายว่าจะกระทำเพื่อประโยชน์
ของพระราชา และก็สำเร็จดังที่คาดไว้ แม้กระทำเพื่อพระองค์แต่ๆ ใจของฉันทันยัง
สงสัยว่าพระองค์จะทรงมีพระราชโองการว่าอย่างไร

ปรตีหารี: เอช ภรตาฯ อุปลสรปตวารุชฯ

ลันเกล้าลันกระหม่อมประทับอยู่นี้ เชิญท่านเข้าไปเฝ้าใกล้พระองค์เถิด

เยาคันธรายณ์: (อุปลสฤตยฯ) ชยตุ กวาน, ชยตุฯ

(เข้าไปใกล้) ชยตุ พระองค์ ชยตุ

ราชา: ศรุตปุรว อิว สวระฯ โภ พราหมณ! กึ ภวต: สวสา ปทมาวตยา หสเต นยาส อิติ
นิกษิปตาฯ

เสียงนี้เหมือนเคยได้ยิน ท่านพราหมณ์ น้องสาวของท่านได้ตกลงใจว่าฝากไว้ใน
บริบาลแห่งปัทมาวตีหรือ

เยาคันธรายณ์: อถ กิมฯ

พระเจ้าข้า

ราชา: เตน หิ ตวรายตา ตวรายตามสย ภคินิกาฯ

ถ้ากระนั้น จงเร่งส่ง เร่งส่งภคินีของพราหมณ์นี้คืนไปเถิด

ปรตีหารี: ยท ภรตาชญาปยติฯ

สุดแต่ล้นเกล้าล้นกระหม่อม จะมีพระราชบัญชา

(นิษกรานตาฯ)

(ออกไป)

(ตต: พรวิศดี ปทุมาวดี อวณตিকা ปฐติหารี จฯ)

(ครั้นแล้วปทุมาวดี อวณตিকা และปฐติหารีเข้ามา)

ปทุมาวดี: เอเตวตวารยาฯ ปรียั เต นิเวทยามิฯ

มาเถิด มาเถิดคุณ ฉันจะแจ้งข่าวดีให้คุณทราบ

อวณตিকা: ก็ กิมาฯ

อะไรเพคะ อะไร

ปทุมาวดี: ภราตา เต อาคต:ฯ

พี่ชายของคุณมาแล้ว

อวณตিকা: ทิษฏเยทานิมปี สมรติฯ

โศครุที่เขายังระลึกได้ แม้บัดนี้

ปทุมาวดี: (อุปสถุตยฯ) ชยตวารยบุตฺร:ฯ เอช นยาส:ฯ

(เข้าไปใกล้) ชยตุ เพคะ ทูลกระหม่อมแก้ว นี่คือน้องที่ฝากไว้

ราชา: นิรยาดย ปทุมาวดี! อถวา สากุชิมนนยาโส นิรยาดยิตวฺย: อิทาตรภวาน ไรภย:

อตรภวตี จาธิกรณั ภวิษยต:ฯ

มอบให้ไป ปทุมาวดี แต่ควรมอบคืนของฝากโดยมีสักขีพยาน ในที่นี้ท่านไรภยะกับ
คุณผู้ควรเคารพทั้งสองท่านนี้ จะเป็นประธานให้ได้

ปทุมาวดี: อารย! นียตามิทานิมารยาฯ

ท่านผู้เจริญ ท่านจงนำคุณผู้หญิงไปในบัดนี้เถิด

ชาตรี: (อวณตีก้า นีรวรณฺยฯ) อมโม! ภรตฤททริกา วาสวทตตาฯ

(เฟ่งดูอวันตีกา) เอ๊ะ ราชทริกา วาสวัตตา

ราชา: กถั มหาเสนปุตริฯ เทวี! ปรวิศ ตวมภยนตรี ปทมาวตยา สหฯ
อะไร มหาเสนราชบุตรีหรือ เทวี จงเสด็จเข้าไปข้างในพร้อมกับปัทมาวดีเถิด

เยาคันธรายัน: น ขลุ น ขลุ ปรวะษฎวยมฯ มม ภคินี ขเลวษาฯ
ไม่ได้ ไม่ได้ เข้าไปข้างในไม่ได้ นี่เป็นภคินีของข้าพระเจ้า

ราชา: ก็ ภวานาห ฯ มหาเสนปุตริ ขเลวษาฯ

ท่านพูดอะไร นี่เป็นมหาเสนราชบุตรีแท้ ๆ

เยาคันธรายัน: โภ ราชน!

ขอเดชะ ข้าแต่ราชัน

ภารตานำ กุเล ชาโต วินิตโต ชญานาวณฉุจิ:ฯ

ตนนารหสิ พลาทธรตุ ราชธรรมสย เทศิก: ฯ (16)

เพราะสืบเชื้อสายมาจากวงศ์พระภารตะซึ่งมีกำเนิดดี มีมารยาทเรียบร้อย มีความ
เปรี๊ยะปราศัญและบริสุทธิ์สะอาดอยู่เป็นนิตย์ ทั้งทรงราชธรรมด้วย จึงไม่ควรจะแย่ง
สตรีด้วยพลการ

ราชา: ภวตุ, ปศยามสตาวัต รูปสาทฤศยมฯ สักชิปิยตำ ยวนิกาฯ

ดีแล้ว ให้เราดูความเหมือนกันแห่งรูปก่อน จงรวบผ้าที่คลุมหน้าออกไป

เยาคันธรายัน: ชยตุ สวามีฯ

ชยตุ สวามิน

वासวัตता: चयतु वारुपुत्रः।

ชยตุ เพคะ ทูลกระหม่อมแก้ว

ราชา: อเย! อเสา เยาคันธรายัน: อियั มหาเสนปุตริฯ

เอ๊ะ นั่นเยาคันธรายัน นี่มหาเสนราชบุตรี

กีนุ สตยมิท สวปน: สา ภูโย ทฤศยเต มยาฯ

อนยาเปยวเมวาทิ ทฤษฏยา วณจิตตทา ฯ (17)

นี่มันเป็นความจริงหรือฉันฝันไปที่เห็นนางอีกครั้ง นี่ฉันเห็นภาพลวงตาอยู่นะหรือ

เยาคนัธรายัณ: สวามินุ! เทวยปนเยน กฤตปาปราธ: ขลวหมาฯ ตต กุษนตุมรหติ สวามีฯ

สวามิน ข้าพระบาทได้ทำความผิดเสียแล้ว ด้วยการพราภพระเทวีนั้นมาแท้ ๆ
เพราะฉะนั้นขอพระราชทานอภัยเถิด พระเจ้าข้า

(อิติ ปาทโย: ปตติฯ)

(พุดลงแทบเท้าทั้งสอง)

ราชา: (อุตถาปยฯ) เยาคนัธรายัณ ภาวาน นนุ

(ยังเขาให้ลุกขึ้น) ท่านเยาคนัธรายัณใช่หรือไม่

มิไถยนาทาเศจ ยทุไศจ ศาสตรทฤษฏเศจ มนตรีไต:ฯ

ภวทยไน: ขลุ วยั มชชมานา: สมุทฤตทา ฯ (18)

ครั้งหนึ่งท่านแก้มองปลอบเป็นบ้าก็เพื่อเข้าไปช่วยเหลือนั้นให้พ้นจากการเป็นเชลย
ท่านเป็นผู้สามารถและมีความรู้มาก ความพยายามของท่านช่วยผู้ที่กำลังจะจม
ขึ้นมาได้

เยาคนัธรายัณ: สวามีภาคยานามนุคนตาโร วยมาฯ

ข้าพระบาททั้งหลาย ย่อมอนุจรซึ่งพระชาติของพระสวามิน

ปัทมาวตี: โอโห! อารยา ขลววิมฯ อารเย ! สขีชนสมุทจาเรณาชานนตยาติกรานต: สมุทจาจาร:
ตจฉีรเชณ ปุรสาทยามิฯ

ไอ้ ได้ฝ่าพระบาท หม่อมฉันได้ละเมิดสิ่งที่ควรกระทำด้วยการวางตนเป็นสุขีชนต่อได้
ฝ่าพระบาท เพราะไม่รู้ เพราะฉะนั้น หม่อมฉันขอล้างให้หมดมลทินด้วยศีรชะ

วาสวทัตตา: (ปัทมาวตีมุตถาปย) อุตติษฏฐตติษฏฐาวีระเว! อุตติษฏฐฯ อรหิสว นาม ศีรรมปราธยติฯ

(ประคองปัทมาวดีให้ลุกขึ้น) ลุกขึ้นเถิด ลุกขึ้นเถิด นางผู้ไม่เป็นหม้าย จงลุกขึ้น ตัวเราต่างหากที่ เป็นผู้ผิด จึงต้องการความบริบาลแห่งน้อง

ปัทมาวดี: อนุคุณที่ตาสมิฯ

หม่อมฉันได้รับพระอนุเคราะห์มาก

ราชา: วยสย เยาคันธรายณ์! เทวยุปนเย กา กฤตา เต พุทธิ:ฯ

สหายเยาคันธรายณ์ ความคิดของท่านที่ทำการพรากเทวีไปเสียนั้น คืออย่างไร

เยาคันธรายณ์: เกาศามพีมาตร์ ปริपालยามิติฯ

ข้าพระบาทคิดว่า จะได้เพียงแต่จะบริบาลเกาศามพีเพียงเท่านั้น

ราชา: อด ปัทมาวตยา หสเด ก็ นยาสการณม ฯ

แล้วอะไรเป็นเหตุให้ท่านฝากนางไว้ในหัตถ์แห่งปัทมาวดี

เยาคันธรายณ์: ปุษุภกทราทิกิราเทสิโกราทิษฎา สวามิโน สวามิโน เทวี ภวิษยตีตี ฯ

โหรทั้งหลายมีอาจารย์ปุษุภก และอาจารย์ภัทรเป็นต้น พยากรณ์ไว้ว่านางจะเป็นเทวีของพระสวามิน

ราชา: อิทมปี รุมนวตา ชญาตมาฯ

เรื่องนี้แม้รุ่มนวานก็รู้หรือ

เยาคันธรายณ์: สวามิน! สรุไวเรว ชญาตมาฯ

สวามิน ทราบหมดทุกคนทีเดียว

ราชา: อโห ศฐ: ชล รุมนวานฯ

อโห รุ่มนวานนี้โง่งงแท้ ๆ

เยาคันธรายณ์: สวามิน! เทวยา: กุศลนิเวทนารณมไทยว ปฺรตฺตินิวรุตตามตรภวาน ไรโยภ'ตรภวตี จฯ

สวามิน ขอให้ท่านไถ่ภยกับคุณผู้หญิงผู้ควรเคารพจงกลับในทันทีวันนี้เถิด เพื่อทูลข่าวทรงกุศลสำราญของพระเทวี

ราชา: น น ๆ สรว เอว วัย ยาस्याโม เทวยา ปทมาวตยา สหฯ

ไม่ได้ ไม่ได้ เราทั้งหมดจะไปพร้อมทั้งเทวีปทมาวดีด้วย

เยาคันธรายัน: ยทาชญาปยติ สุวามีฯ

สุดแต่พระสวามิน จะทรงมีพระราชบัญชา

(ภรตวากยมฯ)

(ภรตวากย์)

อิม่า สาครปรยนต์่า หิมวทวินธยกุลนทลาม ฯ

มเหเมกาตปตรางก่า ราชสีห: ปรศาสตุ น: ฯ (19)

ขอพระราชทานผู้ทรงพระนามว่าราชสิงห์จกครองราชย์สมบัติในนครนี้ ซึ่งมีน้ำล้อมรอบ มีพระคุณทลสองข้าง คือภูเขาหิมวัดและภูเขาวินธัย และให้มีตราพระกลดอันเดียว สถิตเป็นตราอยู่ชั่ววันรันดร์

(นิษกรานตา สรวเวฯ)

(ออกไปทั้งหมด)

ษษฐู่่งก:ฯ

จบฉฐู่่งก

อิติ สวปนวาสวทตมวสิตมฯ

อวสานซึ่งวาสวทตตา ดังนี้แล

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	จิรกิตต์ สนิทปัญญาวุธ
วัน เดือน ปี เกิด	31 กรกฎาคม 2537
สถานที่เกิด	กาญจนบุรี
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2556 สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ห้องภาษาอังกฤษ- ญี่ปุ่น โรงเรียนกาญจนาอนุเคราะห์ จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. 2560 สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะ ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2560 ศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา สันสกฤตศึกษา คณะโบราณคดี ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัย ศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	4/4 หมู่ 5 ตำบลห้วยเหนียว อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี 71120

